

UKRAIŃSKI Łańcut

Ihor
Sribniak

Dokument podróży № 130046

Do Int. Krajkowego Ilka
z rozkazem fac. Dow. w ramach opra.
wach sturbowych. Do głównego
obozu
z Łańcuta do Sarnowa
i z powrotem.

Koleją żelazną, kolejką polewą, samochodem, podwodami i parowcami
Wszystkie władze cywilne i wojskowe winne są w razie potrzeby okazywać
pomoc i podróż ułatwić.

Łańcut dnia 21/ 1941 r.
Ważna od dnia 22. Wn. Puenteleg. Pruzing? styczeń 1941 r.
do dnia 23. Wn. Puenteleg. Pruzing? styczeń 1941 r.

Podpis Dowódcy: [Signature]
Podpis właściciela dokumentu: [Signature]

Polska,
Łańcut,
Oboz Internowanych

MIĘDZYNARODOWY KONSORCIUM
NAUKOWO-EDUKACYJNY
imienia Luciena Febvra

przy wsparciu
STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ
Uniwersytetu Warszawskiego

Ihor
Sribniak

UKRAIŃSKI
ŁAŃCUT

Warszawa-Paryż 2018

ENCYKLOPEDIA JENIECTWA

Recenzenci
Oleg Łatyszonek
Iwan Monolati

Projekt okładki
Ihor Sribniak

Na okładce: górna część strony tytułowej: pieczęć kwatery głównej Piątej Chersonskiej Dywizji Strzeleckiej Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej; poniżej: fragment «Dokumentu podróży» Ilka Czajkowskiego «w ważnych sprawach służbowych do głównego Atamana» S.Petliury; poniżej: pieczęć dowództwa obozu internowanych № 3 w Łańcucie

Okładka dotowana przez
Komitet badań naukowych
Międzynarodowego konsorciumu
Naukowo-Edukacyjnego im. Luciena Febvra

Redaktor
Ihor Nabytovych

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

Książka została przygotowana przy wsparciu
Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego,
który zainicjował w 2014 r. coroczną nagrodę im. Iwana Wyhowskiego
(pod patronatem honorowym Prezydenta Polski),
przyznawaną przez Kapitułę składającą się z przedstawicieli
25 wyższych uczelni oraz instytucji archiwalno-bibliotecznych Polski

Wydawnictwo
Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka
pritsak-center.com

ISBN 978-83-60456-47-7

© Copyright by *Międzynarodowy konsorcium*
naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra
© Copyright by *Ihor Sribniak*

Warszawa-Paryż 2018

Пам'яті
командувача Окремого корпусу
кордонної охорони УНР
генерал-хорунжого
Олександра Пилькевича*
присвячую –
Автор

* Пилькевич Олександр Меркурійович (1877-1922), закінчив Київське піхотне юнкерське училище (1900) і Офіцерську повітроплавну школу (1911). Під час Першої світової війни – командир 1-го Повітроплавного дивізіону, полковник. Член УЦР, у 1917-1919 рр. посідав різні посади в центральному апараті українських військових відомств, з червня 1919 р. – командувач Окремого корпусу кордонної охорони (ОККО) УНР. У липні 1920 р. був відряджений головним отаманом Військ УНР С.Петлюрою до Ланцуту та інших таборів інтернованих воєків-українців з метою проведення інспекції та пришвидшення їх відправки до Дієвої армії. У грудні 1920 р., залишаючись на посаді командувача ОККО, був інтернований в таборі Ланцут. У січні-лютому 1921 р. виконував обов'язки начальника групи інтернованих Військ УНР у згаданому таборі. З усього загалу українського старшинства в Ланцуті тільки О.Пилькевичу (і ще трьом старшинам) польською військовою владою було дозволено мати при собі холодну і вогнепальну зброю. Влітку того ж року переїхав до табору Стшалков, а після його ліквідації – до Каліша, де й скінчив свій земний шлях – авт.

Вступ

Обставини перебування полонених та інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут вже перебували у полі зору як українських¹, так і польських² дослідників. Завдяки пошуково-дослідній роботі згаданих істориків стало можливою реконструкція окремих аспектів життєдіяльності таборян у задуваному таборі, і зокрема – фрагментарне висвітлення умов перебування та деяких напрямів культурно-освітньої діяльності інтернованого вояцтва. Виходом цим публікацій було закладено підвалини для подальшого наукового опрацювання даної дослідницької проблеми, а також ознайомлення широкого загалу істориків з історією цього табору.

-----
¹ Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). – Київ-Філадельфія, 1997. – С.25, 66-67; його ж. Табір полонених та інтернованих вояків-українців у Ланцуті (Польща) у 1919-1921 рр. // Симон Пегльора у контексті українських національно-визвольних змагань. Збірник наук. праць. – Фастів, 1999. – С.148-162; Карпус З., Срібняк І. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 рр. // Український історичний журнал. – К., 2000. – № 1. – С.81-89; Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч.П: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). – К., 2000. – С.60-80.

² Szymanek A. Obóz jeńców i internowanych żołnierzy ukraińskich atamana Petlury w Łancucie // Łancut: Studia i szkice z dziejów miasta. – Rzeszów, 1997. – S.227-235; Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924. – Toruń, 1997. – 209 s.; Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939. – Toruń, 2001. – 324 s.; Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2002. – 479 с.

У другій половині 1990-х рр. проблема інтернування армії УНР в таборах Польщі стала предметом наукових зацікавлень й М.Павленка, сумарний результат досліджень якого реалізувався в його монографічному дослідженні. Попри доволі репрезентативний обсяг залучених автором архівних джерел його аналіз ситуації в таборі Ланцут є доволі хаотичним та не дає цілісного уявлення про таборове повсякдення інтернованого там українського вояцтва³.

Одним з вагомих доробків з цієї проблематики став і сюжет про Ланцут у книзі О.Колянчука⁴, в якому автором було зібрано значний обсяг фактологічної інформації. Щоправда, критичне осмислення деяких наведених ним фактів, змушує до їх дуже обережного використання. Зокрема, О.Колянчук подає, що за весь час (очевидно йдеться про 1919-1920 рр. – *авт.*) перебування у Ланцуті полонених та інтернованих вояків-українців від інфекційних захворювань померло 425 осіб, тобто, зазначає дослідник, «щодня вмирало майже 20 осіб». При цьому джерелом такої інформації подається газета «Вперед» (1920, № 5), а також публіцистична праця П.Карманського «Кривава Книга» (Дрогобич, 1994, ч.ІІ, с.241). При цьому заявлена ним кількість є абсолютно не інформативною, бо О.Колянчук чомусь не вказує – коли ж саме в історії цього табору мали місце ці три фатальні тижні, в часі яких смерть збирала свій настільки багатий «врожай»⁵?

Стисла інформація про Ланцут та окремі прояви життєдіяльності його мешканців була наведена в науково-популярному нарисі Б.Зрайка (є доступною он-лайн). Менш ніж мінімальна кількість використаних ним джерел, і зокрема відсутність посилань на архівні документи, унеможлиблює проведення наукового аналізу цього допису та змушує обмежитися лише згадкою про нього⁶.

У подальшому робота з документально-джерельного забезпечення дослідження цієї теми була продовжена (в контексті

³ Див.: Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919-1924 рр.). – К., 1999. – С.90, 101-102, 119, 221.

⁴ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). – Львів, 2000. – С.61-76.

⁵ Колянчук О. Українська військова еміграція... – С.74.

⁶ Зрайко Б. Культурно-освітнє життя українських військових у таборі Ланцут. (territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid =330).

діяльності військової дипломатії УНР), при чому одним з найзначніших доробків з цієї тематики стала спільна публікація київських дослідників А.Руккаса і М.Ковальчука⁷, що була підготовлена на основі використання документів архіву Інституту Юзефа Пілсудського в Америці (Нью-Йорк) та ЦДАВО України. Її авторам вдалось синтезувати значний обсяг фактологічного матеріалу, та завдяки цьому реконструювати цілу низку сюжетів, які стосувались різних аспектів життєдіяльності інтернованих вояків-українців у Ланцуті в 1920 р. На документах ЦДАВО України була сперта й невелика за своїм обсягом стаття в одній зі збірок наукових праць⁸.

Останнім часом процес наукового опрацювання різних аспектів життя і діяльності інтернованих вояків-українців у Ланцуті набув значного динамізму, свідченням чому стала подання до друку цілої низки публікацій⁹. Але вочевидь усього цього було недостатньо для відтворення цілісної історії функціонування табору Ланцут, бо значна кількість сюжетів (умови перебування українського вояцтва в таборі, зусилля штабів інтернованих частин з унормування життя та побуту таборян, ставлення коменданта табору до інтернованих вояків-українців та його стосунки з старшими військовими начальниками Армії УНР та ін.), ще не знайшли належного висвітлення та досі чекають на свого дослідника.

Між тим – важливим завданням дослідників таборового повсякдення українського вояцтва залишається введення

⁷ Руккас А., Ковальчук М. Діяльність Військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.) // Київська старовина. – К., 2003. – № 5. – С.128-156; № 6. – С.150-158.

⁸ Голубнич-Шленчак Ю.В. Преса інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут у Польщі (1921-1922 рр.) // Forming of modern Educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms. – Tbilisi, 2017. – S.131-133.

⁹ Див. зокрема: Срібняк І. Умови перебування та культурно-освітня діяльність інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут, Польща (січень-серпень 1921 р.) у світлі архівних документів // Вісник Черкаського університету. – Серія: «Історичні науки». – Черкаси, 2017. – № 3. – С.63-72; його ж. Мовно-охоронна та мобілізаційна місія української періодики у таборі інтернованих вояків-українців Ланцут, Польща (травень-червень 1921 р.) // Spheres of Culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies / Ed. by Ihor Nabytovych. – Lublin, 2018. – Vol.XVIII. (в друці); його ж. «...Піти на зустріч всім покаліченим впливом чужої культури та допомгти їм засвоїти акорди рідної мови»: накази групі інтернованих Військ УНР як джерело для реконструкції повсякдення вояків-українців у таборі Ланцут (Польща), січень-травень 1921 р. // Етнічна історія народів Європи. – К., 2018. – Вип.56 (в друці).

до наукового обігу документів з ЦДАВО України, який диспонує колосальною за своїм обсягом збіркою архівних документів з історії українських таборових громад в часі Першої світової війни та повоєнного періоду. У цій книзі матеріали ЦДАВО України були доповнені документами з Центрального військового архіву Польщі, який диспонує, зокрема, однією з найповнішою збірок наказів групі інтернованих Військ УНР у Ланцуті (за підписами її начальника генерал-хорунжого О.Пилькевича та його заступника генерал-хорунжого М.Шаповала)¹⁰. Таке поєднання дозволило максимально повно висвітлити різні аспекти таборового повсякдення інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут та дійти до важливих узагальнень про обставини перебування частин та з'єднань армії УНР.

---

¹⁰ Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU), sygn.I.380.13.7 (накази групі Військ УНР у Ланцуті, 15 грудня 1920 – 9 липня 1921 рр.).

1.

Від табору полонених та інтернованих до Української збірної станиці армії УНР (1919-1920 рр.)

Вперше вояки-українці зі складу кількох формацій армії УНР опинились у таборі Ланцут (Łańcut, obóz internowanych № 3) в кінці травня – червні 1919 р., що стало наслідком їх невдач у боях з польськими військами на Волині та Поділлі. Зокрема, у цей час до польського полону потрапила значна частина вояків «Сірої» дивізії, яких й було скупчено у Ланцуті. З початком вересня 1919 р. табір почали відвідувати відвідали представники Української військової місії в справах полонених, більше того – невдовзі польська влада погодилась на організаційне відновлення цієї дивізії та її подальший виїзд до України. В силу цієї домовленості Ланцут постійно залишався в центрі уваги української дипломатії в Польщі, обумовлюючи регулярні приїзди сюди представників «Місії для організації допомоги військовополоненим та інтернованим у Польщі»¹¹.

Так, зокрема, 13 жовтня 1919 р. табір проінспектували українські старшини зі складу цієї місії Я. Горшковський і

¹¹ Докладніше про це див.: Карпус З., Срібняк І. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 рр. // Український історичний журнал. – К., 2000. – № 1. – С.81-89.

К. Помагайленко, які здійснили ретельне обстеження становища полонених вояків-українців. За їх підрахунками на цей час у таборі з числа українців перебувало 172 старшини, 291 козаків (з числа полонених) та ще 110 інтернованих осіб. Між тим – за списком коменданта у таборі на цей час загалом утримувалось 837 вояків-українців, що дозволяє припустити використання частини українців на різних роботах поза табором. За спостереженнями українських дипломатів – «вид табору і помешкань» був «добрий», у бараках – «чисто, світло, повітря чудесне, скупченности нема». Вони також відзначили ту обставину, що харчування таборян було кращим аніж в інших таборах (Домбе і Вадовицях), «але все ж недостаточна для робочих, судячи по їх вигляду»¹².

За проханням таборян представники Дипломатичної місії запропонували комендантові табору передати справу харчування до рук самих таборян, не відряджати козаків для виконання приватних робіт, на що була отримана згода. Важливим, на думку дипломатів, було те що у таборі проводились «лекції, навчання муштрі (стройові вправи – *авт.*), різні виклади», діяв хор. Досить розвинутим у таборі було й культурно-мистецьке життя – особливо у «сірих», які мали літературний, театральний та хоровий гуртки. Їх заходами виготовлявся рукописний журна «Доля душі». Якість медичної допомоги не була на достатньому рівні, бо в таборі дехто вояків хворів на різні хвороби (у т.ч. й на тиф), але кількість таких захворювань поступово зменшувалась¹³.

Дещо ускладнювала роботу в середовищі та обставина, що різні групи таборян утворили свої представництва (комітети), які й обстоювали їх інтереси в таборі. Зокрема, група «сірих» створила свій комітет на чолі з полковником М. Пилипенком, дехто з зі старшин входив до складу комітету під головуванням полковника І. Золотницького,

¹² Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej – ZNiO), Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1 «Доповідь про стан табору полонених українців в Ланцюті» члена Дипломатичної місії УНР у Польщі Якова Горшковського (від 13 жовтня 1919 р.).

¹³ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.

окремо існувала й група полковника Г. Порохівського. За спостереженнями представників місії, переважна більшість вояцтва табору трималась «аполітично» і бажала «лише найскорішого звільнення з полону аби знову долучитись до боротьби за визволення України»¹⁴.

Остання обставина сприяла проведенню організаційно-виховних заходів у середовищі старшинства та дозволяла інтенсифікувати процес відновлення підрозділів «Сірої» дивізії. Слід також відзначити, що до цього причинилась й польська влада, що уможливило її відновлення (як бригади у складі 800 старшин і козаків). У другій половині жовтня 1919 р. бригада була перевезена до Волочиська та Шепетівки, проте вона так і не встигла організовано влитись до складу армії УНР та саморозв'язалась¹⁵.

Після заняття польськими військами Кам'янця-Подільського та інтернування тамтешньої залоги група українських старшин на чолі з генералом В. Зелінським вирушають до Ланцуту, «аби там згрупувати українських вояків і добитись згоди перед польським урядом на формування українських військових частин із полонених та інтернованих». Поява у таборі цієї групи старшин призвела до деякого пожвавлення культурно-освітнього життя інтернованих: була заснована «Просвіта», зорганізувався хор, почалося проведення бесід з козаками¹⁶.

Цим планам сприяло те, що на початку січня 1920 р. відбулись зміни у статусі вояків-українців, які перебували в Польщі – відтепер їх мали трактувати як «вояків сторонньої заприязненої держави» та ставитись доброзичливо, бо останні фактично стали союзниками Польщі у боротьбі з більшовизмом. Важливим було й те, що у цей час Ланцут був офіційно визначений збірним пунктом, де мав проходити процес формування українського війська. В силу цього рішення військове міністерство Польщі брало на себе забезпечення постачання збірного пункту всіма необхідними

-----
¹⁴ ZNtO, Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.

¹⁵ З недавнє-минулого // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч.ХІІІ.

¹⁶ З недавнє-минулого // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч.ХІІІ.

продуктами та матеріалами, а також й виплату грошового забезпечення українського вояцтва¹⁷.

Щоправда, «ланцутська» дійсність могла з самого початку перекреслити всі задуми, бо побутові умови в січні 1920 р. у таборі були просто нестерпні: «холод, голод, дерев'яні бараки з голими нарами, тиф, колючі дроти і варта кругом табору»¹⁸. Особливо небезпечним було поширення пошесті тифу, про що йшлося у рапорті підполковника М. Безручка до начальника (на той час) військової секції при Українській дипломатичній місії в Польщі генерал-поручника М. Юнакова. Її масштаби були такими, що в Ланцуті майже не залишилось здатних до служби старшин та козаків. Всі спроби привернути до цієї ситуації увагу головного командування Війська Польського залишились без жодної офіційної відповіді та обмежувались лише усними обіцянками¹⁹.

В цій ситуації співробітники військової секції підготували меморандум, який адресували до міністерства закордонних справ Польщі. У ньому, зокрема, йшлося про дуже скрутну ситуацію з харчуванням в Ланцуті: «[...]старшинам і козакам видається не повний раціон, страви (півтора оселедця, трохи картоплі і крупи), а замість хліба – невелика кількість галет». Але просто таки катастрофічне становище у таборі склалось зі станом захворюваності: «[...] на збірному пункті панує надзвичайна пошесть тифу. Щодня вмирає 8-9 чоловік. Лікарської допомоги і ліків бракує. Двіста хворих на тиф лежать один біля другого на голих нарах. Частина хворих, роздягнута догола, чекає поки білизна проходить через пральню. Хворі покриті паразитами, які переходять з одного на другого. Був випадок, коли з цього бараку винесли мірця (небіжчика – *авт.*), у котрого очей не було видно від паразитів». І хоча «для допомоги і уходу за хворими призначені всі українські санітарні сили,

¹⁷ Руккас А., Ковальчук М. Діяльність Військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.) // Київська старовина. – К., 2003. – № 5. – С.133.

¹⁸ Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч.ХІІІ.

¹⁹ Руккас А., Ковальчук М. Діяльність Військової секції... – С.134.

які перебувають в Ланцуті, але їх мало і повний брак лікарських та дезінфекційних засобів[...]²⁰.

Ситуація в Ланцуті почала змінюватися на краще лише у лютому 1920 р. – після призначення головою військової секції генерал-поручника В. Зелінського. Його енергійна діяльність з перших днів свого призначення на цю посаду дозволила запобігти подальшій деморалізації таборян, крім того оздоровленню ситуації в таборі сприяло й те, що на початку лютого 1920 р. й польською владою було вжито заходів для поліпшення побуту українського вояцтва. Відбулася зміна й самого статусу вояків-українців, які згідно до спеціальної інструкції військового міністерства Польщі набули статусу «добровольців, які є громадянами сторонньої заприязненої держави».

Ці зміни уможливили розпочати в Ланцуті процес формування 1-ої дивізії армії УНР (з 8 лютого 1920 р.). Вже до кінця цього місяця тут був сформований 1-й стрілецький курінь, який (так само як і сама дивізія) у березні ц.р. отримав нове порядкове число – 46-й стрілецький курінь 16-ої бригади 6-ої Січової дивізії²¹. За короткий час вояки куреня були забезпечені одягом та взуттям (для них польською владою було передано майже 2000 комплектів одностроїв та приблизно таку ж саму кількість черевиків, а також 3000 комплектів нижньої білизни²².

Того ж місяця особовий склад цього куреня був перевезений для подальшого формування до Бреста, але Ланцут і надалі продовжував залишатись місцем зосередження вояків-українців, які висловлювали свою згоду на вступ до лав армії УНР. 5 квітня своїм наказом В. Зелінський призначив начальником збірного пункту в Ланцуті підполковника В. Абазу (перед цим – голова перевірконо-організаційної комісії цього табору). На думку голови військової секції – Ланцут мав стати єдиним організаційним центром, до якого би потрапляли як інтерновані вояки-українці з

²⁰ Цит. за: Руккас А., Ковальчук М. Діяльність Військової секції... – С.134.

²¹ ЦДАВО України, ф.3525, оп.1, спр.4, арк.71.

²² Руккас А., Ковальчук М. Діяльність Військової секції... – С.149.

інших польських таборів, так і колишні полонені українці, які повертались додому з інших європейських країн. Задля цього 10 травня 1920 р. збірний пункт в Ланцуті був реорганізований в Українську збірну станицю (начальник – В. Абаза, пізніше – сотник І. Гончаренко).

З самого початку існування велика увага в Станиці придлялася національно-патріотичному вихованню вояцтва, і однією з форм мого мобілізації під прапорами УНР було відзначення національних свят та вшанування пам'яті Кобзаря. Одна з таких акцій відбулась у Ланцуті вже 12 травня 1920 р. – на честь Т.Шевченка і з нагоди здобуття Києва. Цього дня всім присутнім у Станиці було прочитано реферат про життя та діяльність Кобзаря, після чого увазі таборян була запропонована й велика вокально-музична частина²³. Національно-патріотичну спрямованість діяльності персоналу Станиці відзначав референт військової секції сотник Г. Драченко, який влітку 1920 р. порівнював Ланцут з «киплячим казаном», що «приймав денікінців, бредівців, більшовиків, а випускав свідомих українців»²⁴.

Основний тягар роботи з формування та згуртування нових відділів припав на адміністративно-муштрову частину (відділ) Станиці, яку очолював сотник С. Таран (після свого переїзду з табору Пікуличі). Інтенсивно працювала й перевірконо-організаційна комісія (голова – сотник С. Зеленін), яка здійснювала перевірку старшинських рангів всіх старшин, які прибували до Ланцуту. Завдяки їх наполегливим зусиллям у Станиці безперервно тривав процес формування частин, кожна з яких мала необхідну кількість муштрових інструкторів. Але «особливо відзначився своєю працею, енергією і організаційним хистом» начальник Станиці сотник І. Гончаренко, який «умів просто, без хитрощів «малороса» підійти до людей і вгадати, вибрати з-поміж них здібних до праці і кожному дати відповідну роботу»²⁵.

---

²³ Воля. – Відень, 1920. – Т.ІІ. – Ч.6. – 29 травня. – С.268.

²⁴ Драченко Г. Ланцут // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч.ХІІІ.

²⁵ Драченко Г. Ланцут // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч.ХІІІ.

Проте робота персоналу станиці не завжди була настільки успішною як йшлося на сторінках цитованого тут і далі журналу, що видався заходами Військової місії УНР на чолі з генералом В. Зелінським, який персонально відповідав за процес поповнення Дієвої армії. Інколи вона проводилась шаблонно та формально, і як зазначалось у не підписаній редакційній статті літературно-наукового тижневика «Запорожець» (видання 1-ої Запорізької дивізії армії УНР), «яскравим прикладом такої шаблонщини можуть служити курси українознавства». На думку невідомого автора статті – вони взагалі не могли бути корисними, бо на них «альфою і омегою було заучування сухого граматичного матеріалу: жива ж мова читання літературних вірців, їх перескази і переклади вважались за непотрібне». Їх тривалість (один місяць) теж була невідповідною, не дозволяючи достукатись до сердець вояцтва. Отже, підсумовував невідомий військовик – «шаблон і безсистемність, безсистемність і шаблон почувались кругом там, де треба було самодіяльності живої ініціативи»²⁶.

Між тим «людський матеріал» в Станиці потребував особливої уваги – з огляду на відсутність у багатьох старшин тривкого національно-державницького світогляду. Зрештою, багато старшин (зі складу «Російської окремої добровольчої армії» генерала Ніколая Бредова), які зголосились на українську службу, не могли його мати априорі – вже через сам факт їх перебування у білогвардійців. Між тим у липні 1920 р. у Ланцуті, де перебувало близько 500 старшин, додалось ще приблизно стільки ж з числа колишніх «брєдівців»²⁷. Приїзд такої кількості старшин значно ускладнив побутові умови в Станиці, які й до цього були достатньо непростими. До того ж – у цей час польська влада обмежила обсяги речового забезпечення українсько-

²⁶ Невідкладні завдання // Запорожець: літературно-науковий тижневик Війська Запорозького. – Каліш, 1921. – Ч.3 (березень). – С.5.

²⁷ ZNiO, Dz. Rekopisów, sygn. акс. 22/53/25 (Щоденник І.Прокопів «Спомини з укр[аїнської]-пол[ьської] війни», зошит IV); Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU), sygn. I.380.3.33.10 (Доклад 1-го Квартирмейстера).

го вояцтва, військова секція Української дипломатичної місії знаходила можливості аби забезпечити новоприбулих усім необхідним²⁸.

Як згадував галичанин Іван Прокопів, якій 21 липня 1920 р. прибув до Збірної станиці у Ланцуті та був приділений до однієї зі старшинських сотень цього табору, старшини мешкали в спартанських умовах, сплячи на голих дошках. Визнані комісією у якості старшин – отримували старшинський пайок, невизнані – харчувались в козацькій їдальні. Моральний стан декого з «невизнаних» був дуже низьким: І. Прокопів, зокрема, згадує про одного з таких офіцерів (нібито навіть в ранзі полковника), який отримавши на козацькій кухні шматок чорного хліба та оселедець, чомусь не став його їсти в їдальні (можливо він вважав нижче своєї гідності робити це разом з нижчими чинами), але подальші його дії – прохід на подвір'ї поміж стрільцями та одночасне «кусання хліба й оселедця» змусили І. Прокопіва поставити риторичне питання: «чи такий полковник може мати опісля повагу»?²⁹

Але попри наплив до табору випадкового елемента та суттєве збільшення обсягу роботи для його персоналу Станиця успішно впоралась зі своїм завданням, відрядивши впродовж 20 липня – 20 серпня 1920 р. на поповнення Дієвої армії близько 2500 старшин та козаків. Станиця продовжувала інтенсивно працювати й у вересні 1920 р., коли тут продовжувалось формування шістьох запасних куренів – для поповнення кожної з дивізій армії УНР (у складі 500 вояків кожний)³⁰.

Персонал Станиці намагався дійти до кожного з таборян, приділяючи особливу увагу їх національно-патріотичному вихованню, що було головним завданням для всіх культурно-освітніх осередків Станиці. Найдіяльніше задля цього працювало товариство «Просвіта» (голова – сотник С. Таран), членами якої були всі старшини та менша

---

²⁸ Руккас А., Ковальчук М. Діяльність Військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.) // Київська старовина. – К., 2003. – № 6. – С.155.

²⁹ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. акс. 22/53/25.

³⁰ Українська революція... – С.221.

частина козаків. З метою акумулювання потрібних для проведення різних освітніх заходів коштів кожний її член сплачував членський внесок у розмірі 2% від загальної суми свого місячного грошового утримання³¹.

Заходами «Просвіти» та драматичного гуртка було створено станичний театр (режисер – хорунжий Пашинковський) з трупю у складі 25 осіб, прибутки від вистав якого були ще одним важливим джерелом поповнення каси товариства. Зокрема, 10 жовтня 1920 р. у театрі відбулася вистава «Помста гуцула» Коржевського, а всі отримані від реалізації вхідних квитків кошти були спрямовані на потреби товариства «Просвіта». Завдяки прибуткам від вистав театру (з 5 вересня і до 5 жовтня 1920 р. вони склали 28425 м.п.) та членських внесків (10544 м.п. за вказаний термін) «Просвіта» придбала для власної книгарні книжок на суму 26346 м.п.³²Ці надходження збільшили фонди бібліотеки до 3000 томів³³.

Щотижня у таборовому театрі відбувались три вистави, які охоче відвідували старшини та козаки Збірної станиці. Особливо запам'яталася таборянам грою артистів-аматорів вистава театру «Пошилися в дурні» М. Кропивницького, що відбулась 26 серпня 1920 р.³⁴ Діяв у Ланцуті й старшинський хор (диригент – поручник Сніжінський) у складі 38-50 осіб та оркестр (13 музикантів). Маючи в своєму репертуарі переважну більшість українських народних пісень, хор щотижня нево виступав перед таборянами у приміщенні театру³⁵.

Значний обсяг роботи виконував «лекторський» (культурно-освітній) відділ Станиці, до складу якого входило 20 старшин (у т.ч. сотники Середа, Горський, Цінцірук; поручники Тимняк, Павлів-Білозерський, Прасолів, Кобиський; хорунжі Ратушняк і Тушицький). Їх заходами у Ланцуті щодня проводилося до 30 викладів різного змісту. Заходами згаданих старин з метою національно-патріотичного вихован-

³¹ ЦДІА України, м. Львів, ф.309, оп.1, спр.2639, арк.13.

³² ЦДІА України, м. Львів, ф.309, оп.1, спр.2639, арк.20, 43зв.

³³ Драченко Г. Ланцут // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч.ХІІІ.

³⁴ Будяк. – Ланцут, 1920. – 1 вересня. – Ч.1.

³⁵ ЦДІА України, м. Львів, ф.309, оп.1, спр.2639, арк.30зв.

ня вояцтва перед кожною театральною виставою читалися «пояснювальні» реферати. Одночасно у Станиці було організовано проведення цілої низки курсів: національно-освітніх (для підготовки освітніх інструкторів у військах), французької і німецької мов, технічно-господарського, хорових інструкторів у військах. Спеціальна термінологічна комісія працювала у Ланцуті над перекладом на українську мову підручників військово-фахового змісту.

1 вересня 1920 р. заходами культурно-освітнього відділу Української збірної станиці в Ланцуті вийшов перший номер гумористично-сатиричного журналу «Будяк» (редактор – хорунжий Івко). У вступній статті «На свято виходу 1-го числа» редакція так пояснила свої наміри: «Коли у Ланцуті розрісся степ української праці, коли в ньому виростили трави – душі українські, задумали ми знайти сторожа над чистотою килима – думки української, над вольним зростом трав – розвитком душ українських. Задумали і пересадити й сюди сторожа степів українських – «Будяка»[...]»³⁶.

Редколегія часопису намагалась оперативно реагувати на всі події таборового життя та інформувати таборян про основні новини культурного й освітнього життя Станиці³⁷. У його другому числі, який вийшов у одному примірникові з гаслом «Пролетарі всіх бараків бережіться!», був підведений своєрідний підсумок видавничій діяльності культурно-освітнього відділу Станиці – впродовж травня-вересня 1920 р. її співробітниками у Ланцуті було надруковано 834 відбитки різних статей, 552 підручника і один співа-ник³⁸. Найголовнішою його заслугою, на думку урядовця Української військової місії в Польщі сотника Г. Драченка було те, що він послідовно «оберігав моральний і естетичний бік життя Станиці»³⁹.

---

³⁶ Цит. за: Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч. II: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). – К., 2000. – С.68.

³⁷ Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.). – Львів, 2002. – С.149-151.

³⁸ Будяк. – Ланцут, 1920. – 26 вересня. – Ч.2.

³⁹ Драченко Г. Ланцут // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч. XIII.

У середині жовтні 1920 р. командування Військ УНР приймається рішення про виїзд всіх поповнень з Ланцуту для участі у бойових діях проти більшовиків на фронті, а також передислокацію самою Збірної станиці на територію України (до Проскурова). 12 жовтня 1920 р. у таборовому театрі Ланцуту відбулася остання вистава «Пошились у дурні» М. Кропивницького, яка була підготовлена українським театральним гуртком за допомогою товариства «Прогресу». Перед виставою відбувся виступ старшинського хору Станиці. Прикметною подією в житті українського вояцтва Збірної станиці стало відкриття й освячення в день від'їзду її особового складу (17 жовтня 1920 р.) пам'ятника померлим воякам-українцям, який було збудовано у Ланцуті на кошти старшин⁴⁰.

Таким чином, впродовж понад півроку Ланцут слугував місцем збору та формування підрозділів Військ УНР, виконуючи в такий спосіб надзвичайно важливу місію поповнення Дієвої армії. І хоча цей процес був ускладнений багатьма чинниками (насамперед відсутністю до кінця квітня 1920 р. інституційних підстав для цього), заходами Військової місії УНР на чолі з генералом В. Зелінським, він тривав безперервно. В травні ц.р. табір у Ланцуті було розгорнуто Збірну станицю, а сам процес поповнення армії УНР – інтенсифіковано завдяки залученню до її лав старшин-українців з числа інтернованих вояків з формацій різної національної приналежності. І хоча другій половині жовтня – в силу відомих політичних обставин – Станиця була змушена припинити свою діяльність, вона тим не менш зуміла виконати своє завдання, забезпечивши регулярне поповнення армії УНР значною кількістю старшин та козаків.

---

⁴⁰ ЦДІА України, м. Львів, ф.309, оп.1, спр.2639, арк.43зв., 50.

2.

Умови перебування інтернованого українського вояцтва (зима 1921 р.)

Одними з перших до Ланцуту прибули вояки Окремого корпусу кордонної охорони (ОККО) на чолі з генерал-хорунжим О.Пилькевичем (27 листопада 1920 р.), ще за два дні – юнаки і старшини Кам'янецької пішої юнацької школи (КПЮШ). Два тижні потому в таборі було створено штаб групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті, а один зі старших військових начальників – генерал-хорунжий О.Пилькевич – за наказом військового міністра уряду УНР «обняв команду над українськими військами в Ланцуті», призначивши своїм заступником начальника КПЮШ генерал-хорунжого М.Шаповала, а також регламентувавши розпорядок внутрішньотаборового життя старшин та козаків. Обов'язки коменданта табору (на початку його функціонування) виконував полковник Петршаковський, пізніше – майор Станіслав Маріан Пешковський, до яких таборянам належало звертатись тільки за дозволом начальника групи інтернованих⁴¹.

⁴¹ Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU), sygn.I.380.13.7 (наказ № 1 групи Військ УНР у Ланцуті від 15 грудня 1920 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

На початку інтернування конче необхідним було вжити всіх заходів для зміцнення дисципліни, бо внаслідок нещодавніх військових невдач та складних умов таборового існування моральний стан деякого з інтернованих був надзвичайно пригноблений. З метою зміцнення дисципліни серед українського вояцтва у таборі Ланцут О.Пилькевич почав призначати «пляц-ад'ютантів», яким було надано право перевіряти перепустки та «заарештовувати всякого військового, котрий буде нечемно себе поводити на вулиці»⁴². Цій же меті слугувало й створення комендатурою гауптвахти (блок «А» табору), яка мала три окремі приміщення для утримання окремо старшин та козаків⁴³. Наказом О.Пилькевича став призначатись й військовий патруль до міста, який був озброєний гвинтівками (з набоями) та багнетами⁴⁴.

Але попри вжиті начальником групи інтернованих заходи – моральний стан частини вояцтва гіршав з кожним днем, виявляючи себе, зокрема, у поширенні картярства у таборі. Як йшлося в одному з наказів О.Пилькевича, до нього щодня надходили «відомості про газардову гру в карти», причому грали «всі без винятку: старшини, юнаки, козаки. Програються останні гроші, одяг, чоботи, білизна, навіть ігроки залазять у невилазні борги. Гра набуває форм якоїсь пошесті, чого, на превеликий жаль, не спостерігають, або не бажають спостерігати відповідні начальники». Намагаючись побороти це явище, О.Пилькевич зобов'язав начальників всіх рівнів «звернути найпильнішу увагу на те, щоби їх підлеглими гра не проводилась»⁴⁵.

Проявом крайньої деморалізації деякого з інтернованих стала їх пиятика, причому до такого стану, що ці особи ставали об'єктом глузувань місцевого польського населення (знайти горілку можна було тільки у шинках та магазинах

-----
⁴² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.8зв.

⁴³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.2а-2б, 21.

⁴⁴ WBN, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 2 групі Військ УНР у Ланцуті від 16 грудня 1920 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

⁴⁵ WBN, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 13 групі Військ УНР у Ланцуті від 31 грудня 1920 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

міста Ланцут). Так, зокрема, вчинили 16 січня 1921 р. панотець Маринич, суддя Військового суду хорунжий Трембовецький і полковник Шулаїв, які вештались містом «в розстібнутих шинелях і нетверезому вигляді... ледве трималися на ногах» та дуже голосно розмовляли. За словами М.Шаповала, який став випадковим свідком цієї «прогулянки» згаданих старшин – «юрба гуляючої цивільної публіки зупинялася і дивилася на цю компанію як дивляться в кіно на гумористичну картину». Повернувшись до табору, М.Шаповал розпорядився про відібрання у них перепусток до міста і того ж дня подав їх прізвища у наказі групі інтернованих Військ УНР⁴⁶.

Він також відзначив, що взагалі «дуже часто трапляється здибати старшин і взагалі чинів залоги, котрі тримають себе нечемно з порушенням взагалі людської і зокрема військової і старшинської гідності. Старшини ходять в розстібнутих шинелях, не здоровлять один другого, бували випадки [коли] являлись на вулицю п'яними і т.д.» (останнє дозволяє зробити висновок, що ці випадки були непоодинокими). З огляду на це М.Шаповал доручав пляц-ад'ютантам «гостріше стежити за цим і всіх невідповідно тримаючихся у місті затримувати і представляти в Штаб групи»⁴⁷.

О.Пилькевич підтримав дисциплінарні рішення О.Шаповала, відзначивши в одному зі своїх наказів про випадки, «коли де які старшини з'являлись в місті в нетверезому стані, викликаючи своїм виглядом і поведінкою справедливі нарікання козаків і глузування з боку місцевого населення». На думку начальника групи, це було абсолютно не припустиме, бо «в той час, коли багато старшин і козаків тягнуть напівголодне існування, окремі особи плячуть, накидаючи тим самим на всю нашу армію пляму неробства і розпусти». О.Пилькевич наказував повідомляти про таких до штабу групи, який у свою чергу вживатиме

⁴⁶ WBN, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 27 групи Військ УНР у Ланцуті від 17 січня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим М.Шаповалом).

⁴⁷ WBN, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 27 групи Військ УНР у Ланцуті від 17 січня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим М.Шаповалом).

щодо них «самих крайніх кар аж до висилки до чужих частин в другий табір»⁴⁸.

У цьому ж наказі начальник групи нагадував про обов'язковість носіння в таборі військових відзнак, віддання військової пошани, дотримання форми одягу (застебнута на всі ґудзики шинель, наявність ременя і т.д.). О.Пилькевич також звертав увагу на факти відмови окремих старшин від виконання наказів своїх начальників на тій підставі, що вони є інтернованими. У цьому зв'язку начальник групи нагадував, що згідно до інструкції ч.51324 про засади інтернування в Польщі – «всі військові інтерновані як і раніш залишаються в повній підлеглості своїм начальникам і повинні безумовно виконувати їх розпорядження». У випадку непокори він пропонував щодо таких – «доносити по команді для накладання на винних самих суворих кар»⁴⁹.

Ці заходи командування групи були тим більш актуальними, бо 15 січня 1921 р. кількість мешканців табору значно збільшилась – до Ланцуту були переведені ще 1050 старшин та козаків⁵⁰ (це були частини 1-ої Кулеметної та 5-ої Херсонської дивізій та деякі інші дрібніші підрозділи). Відтак станом на 20 січня 1921 р. у Ланцуті перебувало 2517 вояків Армії УНР, ще 875 осіб мали прибути ближчим часом⁵¹.

Всіх їх належалося розмістити, створивши при цьому хоча би мінімально можливі умови перебування. Задля цього наказом О.Пилькевича для ремонту бараків була створена робітничка команда, виділено окреме приміщення для відправи служби Божої (панотцем Кам'янецької пішої

-----
⁴⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.13-13зв.; WBN, CAW, Zespól Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 30 групі Військ УНР у Ланцуті від 22 січня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

⁴⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.13; WBN, CAW, Zespól Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 30 групі Військ УНР у Ланцуті від 22 січня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

⁵⁰ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.197, арк.4. (Наказ начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті генерал-хорунжого О.Пилькевича від 18 січня 1921 р.).

⁵¹ Українська революція. Документи 1919-1921 / Ред. Т.Гунчак. – Нью-Йорк, 1984. – С.427.

юнацької школи). Тоді ж була облаштована й таборова похідна церква (настоятель – дивізійний священник 4-ої Київської дивізії о. Маринич)⁵². Також робилось все можливе для збереження здоров'я таборян – для запобігання поширенню пошесних хвороб в їх середовищі – проводилось щеплення, а з 20 січня 1921 р. у таборі почала діяти лазня⁵³.

Штаб групи також вжив заходів й для забезпечення чистоти на території табору – з метою поліпшення в ньому побутової та санітарної ситуації 23 січня 1921 р. була сформована окрема робітничка команда з числа козаків, завданням якої стало виконання різних робіт з підтримання порядку на території табору. Це було тим більш актуальним, що частина інтернованих вояків-українців вважала можливим оминати туалети (через їх антисанітарію та неприбраність), ходячи «до вітру» навколо бараків. Непоодинокими були випадки, коли дехто з козаків відмовлявся стригти волосся перед відвідуванням лазні, вважаючи це «екзекуцією», що спонукало начальника групи своїм наказом окремо застерегти таких осіб про обов'язковість стрижки задля «потреб гігієни та дезінфекції»⁵⁴.

Хоча табір й був розрахований на прийом 3200 осіб, його фактична місткість була значно меншою з огляду на невідповідність частини бараків для розміщення в них інтернованих. Тому зосередження в таборі значної кількості вояцтва відразу погіршило загальні умови його перебування через надмірну скупченість інтернованих в бараках (замість 150-180 осіб у кожному з бараків було розміщено 250-300 вояків)⁵⁵. До того ж – як повідомляв генерал М.Шаповал – бараки були обладнані нарами в три поверхи, вікна заміняли маленькі «дюри», внаслідок чого в приміщеннях панувала напівтемрява, а відсутність

⁵² WBN, SAW, Zespól Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 23 групи Військ УНР у Ланцуті від 13 січня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим М.Шаповалом).

⁵³ WBN, SAW, Zespól Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 30 групи Військ УНР у Ланцуті від 22 січня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

⁵⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.9зв.

⁵⁵ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.1, арк.2 (лист начальника КПЮШ генерал-хорунжого М.Шаповала міністру уряду УНР від 18 січня 1921 р.).

вентиляції робила повітря в них «спертим, переповненим зловоніями». При цьому всі інтерновані – козаки, старшини (у т.ч. й генерали), жінки і діти розмішувались «всуміш, купою, без матраців, ковдр, на голих дошках, а в багатьох случаях так впрост на долівці»⁵⁶.

Але найбільшою проблемою була відсутність «приспособлених виходків» (туалетів – *авт.*), внаслідок чого нечистоти вкривали простір «впрост навкруги бараків і під сходами». У кращому випадку за туалети слугували звичайні огорожені ями, якими були змушені користуватись жінки та діти. Також у бараках були відсутні умивальники, відтак всім доводиться умиватись на відкритому просторі – на морозі та вітру. Вину за такий стан речей у таборі генерал М.Шаповал покладав на польську комендатуру, яка не забезпечила інтернованих відповідним реманентом (лопатами, сокирами та ін.), бо перед цим всі інструменти були відібрані польською владою під час роззброєння Армії УНР⁵⁷.

Незадовільним було й харчування: «Ранком чорна без цукру ерзац-кава, обід із одного дання (однієї страви – *авт.*), вічної одної й тієї ж на гнилій фасолі й мерзлій бульбі звареної зупи (супу – *авт.*) з невеличким мізерним шматочком кінського мяса». Вечеря повторювала сніданок: «на вечір таж кава що і ранком», до того ж – «дров на варку страви не вистачає й дуже часто обід видається недовареним». Якість самих продуктів також інколи була незадовільна, картопля – як вже зазначалось – здебільшого мерзла або й гнила. Продукти видавались хоч і в належній кількості, але «з виданої фасолі і картоплі вариться лише як третя або четверта частина, а більша як дуже гнила й мерзла викидається». М.Шаповал зауважував, що «таке харчовання, вічне недоїдання, хронічний голод певно багатьох з козаків примусив шукати по околишнім селам роботи. А може й жебрати о хліб»⁵⁸.

-----
⁵⁶ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.1, арк.2зв.

⁵⁷ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.1, арк.3-4.

⁵⁸ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.1, арк.1зв., 2-3.

Ще гостріше ситуація з харчуванням у таборі була охарактеризована в одному з рапортів лікаря 5-ої Херсонської стрілецької дивізії – за свідченням якого після приготування обіду інтернованим пропонували таку «бурду, котру свиня не буде їсти». Так само був мало їстівним хліб, під час випікання якого до тіста додавались подрібнені квасолеві стручки та картопля⁵⁹. Таким чином, існує багато підстав аби стверджувати про неякісне харчування інтернованого в Ланцуті українського вояцтва, але разом з тим – за весь час серед таборян не трапилось жодного випадку смерті на ґрунті хронічного недоїдання, тобто попри такий стан продовольчого забезпечення вояки давали собі раду та знаходили додаткові можливості для урізноманітнення свого раціону.

Слід відзначити, що польська влада знайшла можливість забезпечити більш-менш прийнятний побут невеликій частини старшин (одруженим, а також старшим військовим начальникам – командирам дивізій та бригад), дозволивши їх проживання у спеціальному виділеному для цього у «Поддомініканському будинку»⁶⁰. Тобто комендатурою докладали певні зусилля для забезпечення нормального – наскільки то було можливим в умовах господарчої кризи в Польщі – побуту українців у Ланцуті. Але з огляду на деморалізацію частини інтернованих, а також через не завжди зважені дії декого зі старших військових начальників групи Військ УНР у Ланцуті, взаєморозуміння між ними та комендантом табору стрімко втрачалась. Їх обґрунтовані (а інколи – й необґрунтовані) вимоги до комендатури, часті й часом непотрібні поїздки до Тарнова (тодішнього осідку уряду УНР), брак послідовності в роботі штабу групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті та відсутність достатньо дієвих кроків на шляху до нормалізації

⁵⁹ ЦДАВО України, ф.3264, оп.1, спр.2, арк.13-14.

⁶⁰ На проживання у цьому будинку зі складу 1-ої Кулеметної дивізії претендували 19 старшин та 12 урядовців, які перебували у таборі разом зі своїми дружинами. Шестеро з них мали різного віку дітей, які також залишались у таборі під доглядом своїх матерів. Зі складу 1-ої дивізії у таборі також перебували чотири сестри-жалібниці (неодружені), а також троє дружин козаків (ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.25, арк.1-2).

життя в таборі – все це спонукало коменданта майора С.М.Пешковського вдатись до «закручування гайок» у ставленні до таборян.

Особливо стрімко взаємини між польською комендатурою і штабом групи інтернованих почали псуватись з 25 січня 1921 р., коли у зв'язку з від'їздом генерала О.Пилькевича у службових справах до виконання обов'язків начальника групи приступив начальник КПЮШ генерал-хорунжий М.Шаповал. Останній своєю рішучою вдачею та зайвою (у ставленні до польського коменданта) прямолінійністю досить скоро довів їх до стану фактичного колапсу. Наслідки цього не забарились – вже 27 січня у своїй «Регуляції службових стосунків інтернованих українських військ» (L.277) польський комендант зажадав створення «ради трьох» (фактично дорадчого колегіального органу з числа булавних старшин Армії УНР), якій мало перейти виконання функцій начальника групи.

Майор С.М.Пешковський вважав, що всі внутрішньо-таборові справи – за винятком внутрішньої організації інтернованих відділів у таборі, мають вирішуватись різними службами таборової комендатури, і лише «призначення старшин для виконання поодиноких доручень в таборі, утримання локалів, бараків, казармених туалетів, як і прилеглих до них територій в порядку – то єдине, що належало до обов'язків командування групи інтернованих українських військ». Всі звернення таборян про надання відпустки, про звільнення тощо мало передаватись безпосередньо до комендатури – оминаючи командування групи⁶¹.

М.Шаповал не сприйняв і не міг сприйняти таке рішення польського коменданта, і 31 січня 1921 р. звернувся з листом (його чернетка не була підписана, але за почерком без сумніву належала М.Шаповалу – *авт.*) до голови Української військово-ліквідаційної комісії у Варшаві генерала В.Зелінського. У ньому М.Шаповал аргументовано стверджував, що польський комендант порушував інструкцію

-----
⁶¹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.11-11зв., 21зв.

II-го відділу Військового міністерства Польщі № 15231 від 2 грудня 1920 р., трактуючи інтернованих українців як полонених, а також ігнорував командування групи Військ УНР у Ланцуті, створивши такі умови, «при котрих Українська Команда фізично функціонувати не могла». Комендант категорично відмовлявся надати хоча би невеличке окреме приміщення для командування групи, якому доводилось працювати у бараку, де мешкали старшини. До того ж цей барак знаходився за 1,5 км від польської комендатури, в ньому не було телефону, відтак комунікація з останньою була ускладнена. Тут були відсутні столи, стільці, лампи, що також не сприяло роботі командування групи⁶².

Генерал М.Шаповал висловлював своє здивування тим, що старшинами бараків були призначені не командири окремих частин, а старшини за визначенням коменданта табору, через яких інтернованим оголошувались накази та розпорядження безпосередньо в кожному бараку окремо. Натомість командування групи фактично усувалось від активної участі у вирішенні поточних проблем таборян, що підривало авторитет старших військових начальників армії УНР. Наслідком таких дій польського коменданта став його затяжний конфлікт з командуванням групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті, який дедалі загострювався, бо командири та начальники українських частин вдалися до обструкції згаданого розпорядження та заявили свій гострий протест таким свавільним діям.

У відповідь майор С.М.Пешковський видав інший наказ, яким призначив начальником групи військ генерал-хорунжого (у тексті документу – «генерал-поручника» – *авт.*) І.Мартинюка⁶³, який не посідав жодної командної

⁶² ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.12-12зв.

⁶³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.17, 19, 25. У своїх наказах польський комендант з незрозумілих причин називає І.Мартинюка «генерал-поручником» (потрібно – «генерал-підпоручником»), надаючи йому в такий спосіб старшинство серед інших генералів Армії УНР – певно для того, аби легітимізувати своє безпідставне рішення. Між тим І.Мартинюк був у ранзі генерал-хорунжого Армії УНР, і до того ж не вважав себе підлеглим генералові М.Шаповалу, що вносило нервозність у їх службові стосунки – *авт.*

посади в армії УНР і як лектор КПЮШ перебував у підлеглих начальника згадуваної Школи М.Шаповалу. Після відмови І.Мартинюка від виконання обов'язків начальника групи польський комендант у своєму наказі попередив начальника групи (О.Пилькевича) «карним доходженням та арештуванням», встановивши своїм наступним наказом, що всі папери, які би ним підписувались – не прийматимуться польською комендатурою⁶⁴.

Через «неслухняність» українців польська комендатура, як вже зазначалось, продовжувала відмовлятися видавати таборянам лопати, сокири, пили, відра, мітли, лампи, без яких підтримання належного порядку й чистоти на території табору було неможливим. Недостатня кількість туалетів (без їх поділу на чоловічі та жіночі) призвела до витворення у таборі «застрашаючих» санітарно-гігієнічних умов». При цьому в таборі було достатньо рук для наведення елементарного порядку, проте через відсутність реманенту інтерновані були позбавлені такої можливості.

Здавалось, що майор С.М.Пешковський поставив собі за мету усіма можливим засобами дошкуляти українцям та зробити їх існування в таборі неможливим. Цілком невідповідним було чергове його розпорядження (очевидно, що без порозуміння з командуванням інтернованих частин) про приділення до польських патрулів старшин та козаків з числа інтернованих, що викликало чергове непорозуміння та загострило конфлікт. Ще одним проявом недбалості польського коменданта став запроваджений ним порядок видачі продуктів для інтернованих, бо українці не мали жодної можливості проконтролювати норми власного харчового забезпечення, бо т.зв. «харчова комісія» при командуванні групи Військ УНР цілковито ігнорувалась, а господарчі служби українських частин були цілковито усунені від можливості впливати на процес приготування їжі для інтернованих⁶⁵.

Більше того – мало місце несанкціоноване зменшення норм видачі продуктів, і замість належних 1400 кг кар-

⁶⁴ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.12зв.-13зв.

⁶⁵ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.14-15зв.

топлі на день видавалось лише 450 кг, причому без компенсування цієї різниці іншими продуктами. За спостереженнями М.Шаповала – «дуже часто цукор замінявся борошном без дотримання будь-якої пропорції». Взагалі, через відсутність контролю з боку українського командування табору, вважав М.Шаповал, мала місце величезна кількість зловживань, але задокументувати це він не мав жодної можливості. Цілком ненормальним, і навіть провокаційним був й порядок видачі одягу та взуття інтернованим – ті козаки та старшини, які звертались до польської комендатури в обхід командування групи – отримували все необхідне, причому деякі кількарразове⁶⁶.

Польська комендатура самостійно приймала рішення про звільнення з табору окремих інтернованих за станом здоров'я, не звертаючись при цьому до командування групи та без санкції українського військового лікаря. Існували проблеми й з наданням регулярної лікарської допомоги – хоча у таборі й було розгорнено шпиталь на 300 ліжок, який обслуговувався польськими лікарями (на чолі з головним лікарем табору Шварцем) – всі українські підрозділи перед цим позбулись «ліків, шпитальних й околочних матеріалів», які були раніше передані польській владі. Український медичний персонал⁶⁷ використовувався не завжди ефективно, одним з наслідків чого ставали поодинокі випадки смертей воjakів – через ускладнення після старих поранень та їх загальної виснаженості (10 березня 1921 р. пішов з життя поручник Романів, якого було поховано на міському цвинтарі)⁶⁸.

На думку представника військово-санітарної управи військового міністерства УНР, який здійснив обстеження табору в першій половині лютого 1921 р. – найбільшою проблемою у роботі шпиталю було «лихе водопостачання». Справа в тім, що вода до нього (як і до лазні, пральні та

⁶⁶ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.16-17.

⁶⁷ Штат тільки одного шпиталю – 1-ої Кулеметної дивізії – станом на 7 березня 1921 р. становив 27 осіб, у т.ч. 10 осіб допоміжного персоналу (сестер-жалібниць). Див.: ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.25, арк.8.

⁶⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.37.

дезінфекційної камери) подавалась за допомогою електромотору, який часто псувався – після чого останні вже не могли працювати⁶⁹.

Саме проведення цих процедур (миття в лазні, прання та дезінфекція одягу) також було для інтернованих досить обтяжливим, відтак не дивно, що дехто з них волів не наражати себе на зайвий дискомфорт. Між тим все це було обов'язковим, особливо коли таборянин зголошувався до шпиталу. Факти відмов вояків-українців від їх відвідування спонукали коменданта табору згадати про обов'язкову необхідність їх відвідування у своєму наказі № 40 від 18 лютого 1921 р. (окремі його положення були трансльовані в наказі начальника групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті): «Прибуваючи до шпиталу – переважно старшини не хочять піддаватись куплі (купелі, тут: митись – *авт.*), стригти волосся, дезінфікувати одяг – ставлячи опір». В наказі зазначалось, що у цьому випадку вони не прийматимуться до шпиталу⁷⁰.

Але після того як у міському шпиталі 24 лютого 1921 р. через захворювання на череневий тиф помер козак Теофіл Шепітко⁷¹, випадки відмов від миття значно порідшали, а всім без винятку таборянам мало бути зроблене проти-тифозне щеплення. В цей час у розпорядження головного лікаря табору були відряджені всі лікарські помічники та фельдшери (з числа вояків-українців) для організації ефективної медичної допомоги⁷². Крім того, всю можливу медичну допомогу таборянам весь час надавали лікарі 5-ої Херсонської дивізії – Конашевич (старший дивізійний) і Федоренко, а також санітарний шеф табору доктор Фейггель⁷³.

⁶⁹ ЦДАВО України, ф.2562, оп.1, спр.32, арк.111; ф.3526, оп.1, спр.1, арк.16зв.

⁷⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.37 (з наказу групі інтернованих Військ УНР в Ланцуті № 46 від 20 лютого 1921 р., підписаного генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

⁷¹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.41 (з наказу групі інтернованих Військ УНР в Ланцуті № 48 від 26 лютого 1921 р., підписаного генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

⁷² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.43зв. (з наказу ч.49 від 28 лютого 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті генерал-хорунжого О.Пилькевича).

⁷³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.37зв. (з наказу групі інтернованих Військ УНР в Ланцуті № 46 від 20 лютого 1921 р., підписаного генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

Зрозуміло, що під впливом таких несприятливих умов дехто з таборян міг впасти у відчай, причому особливо вразливими у цій ситуації залишались жінки і діти. Але завжди – в будь-якій ситуації у Ланцуті (як і в інших таборах) існувало ядро відданих ідеї української державності людей, які воліли витримати будь-які випробування, але не піддатись відчаєві та деморалізації. Саме навколо них гуртувалась решта таборян, які могли дорікати окремим міністрам уряду УНР та командуванню груп за різні недоречні (на їх погляд) рішення, але не вважали, що складні умови свого таборового існування є наслідком «злої» волі Державного Центру УНР.

Урядові структури намагались отримати об'єктивну інформацію про моральний стан вояцтва, відряджаючи час від часу до таборів урядовців різних міністерств для проведення їх обстеження. На початку лютого 1921 р. до Ланцуту прибув «відпоручник» міністерства преси та інформації УНР, який за дорученням очільника цього відомства О.Ковалевського здійснив інспекцію цього табору. Його спостереження були викладені у звіті, копія якого (під грифом «таємно») була передана для ознайомлення військовому міністру Уряду УНР із супровідним листом (ч.373 від 9 лютого 1921 р.) за підписом згаданого міністра⁷⁴.

У ньому згаданий «відпоручник» спочатку подав загальні інформації про розташування на чисельність таборян, зокрема відзначивши, що багато старшин та урядовців (за його даними – як сімейних, так неодружених) мешкала поза табором – винаймаючи кімнати у приватних власників, причому вартість оренди такого житла становила від 1000 до 2000 м.п. Але ця інформація вимагає коментування, бо хоча така практика й мала місце, скористатись нею могли лише поодинокі сімейні старшини, які мали достатні власні заощадження. Натомість переважна більшість холостих старшин не мала і не могла мати достатніх коштів, аби мешкати поза табором, а крім того – така практика не була дозволена польськими військовим приписами.

---

⁷⁴ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.22, 23-27.

У повідомленні також йшлося про розташування поза табором у місті штабу ланцутської групи інтернованих Військ УНР, в якому також знаходились культурно-освітні організації табору (редакція, бібліотека, театральна та хорова секції та філія УЧХ)⁷⁵. Очевидно, що урядовець міністерства преси і пропаганди мав на увазі вже згадуваний «Піддомініканський будинок», що був розташований поблизу міського ринку, і в якому мешкали одружені старшини зі своїми родинами, а також деякі старші офіцери та генерали Військ УНР. Це відповідало дійсному стану справ, бо через цілковиту відсутність відповідних приміщень у таборі, ці осередки були змушені тимчасово «отаборитися» у згаданому будинку.

На підтвердження цього свідчить й зміст одного з параграфів наказу (ч.44 від 16 лютого 1921 р.) начальника групи інтернованих військ в Ланцуті, в якому вимагалось перенести усі «уряди» з цього будинку до блоку «Б» табору, де для них вже були облаштовані окремі приміщення⁷⁶. Слід також додати, що однією з причин такого рішення став низький рівень самоорганізації старшин та членів їх сімей, які проживали в цьому будинку, бо в цьому ж наказі містилась констатація того, що у ньому «панують безпорядки», з огляду на що комендантові будинку поручнику Фігелю пропонувалось звернутись до штабу групи інтернованих задля отримання у своє розпорядження десятиох козаків, які мали би «зайнятись ґрунтовним чищенням цього будинку, а також пляцу коло нього»⁷⁷.

Урядовець відзначав добрі умови перебування в таборі – інтерновані мешкали у «кам'яних добре опалюємих бараках» колишніх казарм, в середині яких (як і навколо них) підтримувалась «задовольняюча чистість». І тільки в старшинському бараку на урядовця зробило неприємне враження «присутність жінок в суміж з чоловіками». Кількаденне перебування в таборі дозволило урядовцеві «придивитись

-----
⁷⁵ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.23.

⁷⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.31.

⁷⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.31.

докладно до справи харчування» інтернованих. Польська влада своєчасно видавала визначену щоденною нормою кількість продуктів, з якої у таборі кухарями-українцями готувались страви для харчування інтернованих. Старшини мали можливість харчуватись на окремій кухні за старшинською розкладкою. Сімейним старшинам (які мешкали поза табором), продукти видавались сухим пайком⁷⁸.

Автор доповіді також відзначив наявність у таборі хворих на венеричні хвороби (хоча й в меншій мірі у порівнянні з іншими таборами), підкресливши – але не покликаючись на джерело такої інформації – що «до певної міри рознощиками зарази являються жінки», в силу чого останні кількаразове проходили лікарський огляд⁷⁹.

Аналізуючи політичні настрої старшинства, «відпоручник» міністерства преси і пропаганди навів копію рапорту начальника контр-розвідного відділу табору підполковника Г.Хомяка, в якому той, провадячи розслідування про «злочинну агітацію против Правительства і законів державних У.Н.Р.», дійшов до висновку про наявність в лавах старшин управління тилу двох протилежних «партій», які провадили між «собою завзяту боротьбу, котра щодня приймала гостріший характер». До першої «партії» належали «вірні сини України», докладали всіх зусиль для проведення культурно-освітньої роботи, до другої – «противники і вороги нашого народу», які поставили «собі за ціль нас (українців – авт.) знищити, так морально, як і матеріально»⁸⁰.

Останні, «підшившись під українську фірму, провадять тихцем свою деструктивну роботу, щоб нас осмішити, дискредитувати, підірвати наш авторитет, так між нами самими, як і перед світом». До «явних русофілів, котрим все українське, як не ненависне, то хотя й байдуже» підполковник Г.Хомяк відніс полковника М.Смуглова, сотника Шулаїва, голову Надзвичайного військового суду при штабі тилу Дієвої армії хорунжого Трембовецького (останні двоє

---

⁷⁸ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.23.

⁷⁹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.24.

⁸⁰ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.24.

«напилися п'яні і своєю поведінкою на вулицях м. Ланцута дискредитували Українське Старшинство»), за що їх було виставлено на «чорну дошку»⁸¹. Ці та деякі інші старшини «живуть тільки для своєї приємности[...] цілий день п'ють та грають в карти», і від цього просто «дуріють»⁸².

Найгіршим було те, що ці старшини продовжували ще деякий час залишатись на відповідальних посадах у тилових структурах, розпоряджаючись державним майном. Такі їх дії, як «крадіж, розтрата державного майна... продаж державних коней, возів, цукру» стало ледь не звичайним явищем, і коли «вірні сини України видять своїх ворогів гуляючими і п'ючими, то злоба накипає в їх душах», породжуючи підозри в тому, що командування «не старатється усунути цей елемент і будить проте – і між людьми чесними і щирими – зневіру бо моральний бруд і упадок, дійшов вже до «пегея» (тут: апогею – *авт.*)⁸³.

У доповіді Г.Хомяка наводилась ціла низка прізвищ старшин, які (крім вже згаданих) заплямували своєю поведінкою високе звання вояка армії УНР. Серед них фігурував сотник Полешко, який – на думку начальника контррозвідки – був прихованим врангелівським агентом, розпоряджаючись при цьому значними сумами коштів, отриманих з невідомих джерел (на підтвердження цього Г.Хомяк наводив факт програшу ним в карти суми 2,5 млн. карбованців). Ще один український старшина (хорунжий Крац) – «використовує молоду дівчину, живе з нею вже кілька місяців і обіцяє щодня женитися»⁸⁴.

Дуже великі незручності мешканцям старшинського барачу створювала схильність деякого зі старшин до пиятики, при чому останні часом напивались так, що втрачали людську подобу. Полковник С.Смуглов після чергової пиятики опинився в такому стані, що не міг без сторонньої допомоги

-----
⁸¹ Чорна дошка // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – 24 січня. – Ч.3 (посторінкова пагінація відсутня – авт.)

⁸² ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.24-25.

⁸³ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.25.

⁸⁴ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.25.

дійти до свого бараку, і тільки завдяки своєму «колезі» в цій п'ятиці – сотнику Шулаїву – його «без жодних ознак життя» закинули «як дерево» на верхній ярус нар старшинського бараку. Сам Шулаїв після цього знімає з себе все до останнього, та не криючись, починає демонструвати свої «принади» присутнім у бараку жінкам і дітям. Ще один пияк – сотник Кирильчук – у стані дуже сильного підпитку почав сваритися «з товаришами, і коли серед послідньої російської лайки, питає його старшина, «кто-ти», він відповідає «я – У.Н.Р.»»⁸⁵.

Підполковник Г.Хомяк був переконаний, що така лінія поведінки деяких старшин мала своїм завданням «обнизити наш престиж (тут: армії та уряду УНР – *авт.*), наш авторитет, осмішити нас, оскандалити та показати перед світом, що ми дикуни, варвари, нічого не стоїм». Єдино можливою реакцією командування Військ УНР на ці прояви деморалізації у цій ситуації були, на думку начальника контррозвідки, радикальні кроки з усунення названих старшин не тільки із займаних посад, але й взагалі з армії: «відрізати цей гниючий карбункул на нашому тілі і викинути за борт цей деструктивний елемент». Більше того, на думку Г.Хомяка, ворожий елемент серед старшинства армії УНР слід було би просто «знищити[...] тримаючися системи більшовицької, де б вони не були», бо такі люди нажаль усюди мають протекцію⁸⁶.

Штаб групи інтернованих не міг не зреагувати на зібрану Г.Хомяком цю конфіденційну інформацію, і на внесення останнього щодо деяких старшин (полковника М.Смуглова, сотників Шулаїва і Шарецького) було розпочато слідство, а пізніше – віддано під суд. Аналогічно вчинило командування групи і щодо сотника Рудковського, який провадив «злочинну агітацію проти Головного Отамана і Правительства». Це призвело до угамування їх однодумців, які між тим не відмовились від своїх поглядів. Дехто з них навіть вдався до мімікрії – вступивши до складу культурно-

⁸⁵ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.25-26.

⁸⁶ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.26.

освітніх гуртків, намагаючись в такий спосіб здобути собі «ласку начальства»⁸⁷.

У цій ситуації не можна було виявляти жодної слабкості – навпаки – належалося «розігнати ворогів, котрі під якою б це не було маскою монархічною чи більшовицькою та все-російською працюють на нашу згубу». На думку Г.Хомяка, згаданих старшин слід було розкасувати «по різних таборах, або відправити найважливіших до військ російських. Цілу старшинську чету, де ця гниль звилася собі гніздечко, рознести, так як в команді Тилу вони зараз непотрібні і без центра вони безсилі». Для нейтралізації впливів злочинного елемента підполковник Г.Хомяк пропонував командуванню застосовувати не тільки організаційно-адміністративні заходи, але й спиратись на допомогу неформального гуртка старшин з виробленим національно-державницьким світоглядом (у складі близько 50 осіб), який утворився його заходами у таборі. Тільки у цьому випадку – за словами Г.Хомяка – можна було в подальшому «спокійно глядіть в будучність, бо Прапор незалежної і самостійної не буде підкопуваний і ми збудуємо свою державу»⁸⁸.

Про кричущу необхідність відновлення карності та запровадження «контролю над діяльністю окремих осіб та відділів постачань, які у свій час допустили кражу та грабіж державних як грошей, так і майна» йшлося у доповіді невідомого урядовця міністерства преси і пропаганди уряду УНР. На його думку «повна безвідповідальність» цієї категорії осіб призвела до «страшенної аморалізації» старшин та козаків, що у поєднанні з хронічною невивплатою залеглого грошового утримання загрожувало цілковитим підривом морального духу інтернованих у таборі⁸⁹.

Зрештою, діяльність начальника української таборової контррозвідки та гуртка співчуваючих йому старшин дозволила запобігти подальшій деморалізації вояцтва в Ланцуті. Але до повного оздоровлення ситуації в старшин-

-----
⁸⁷ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.26-27.

⁸⁸ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.27.

⁸⁹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.27.

ському корпусі армії УНР було ще дуже далеко, що засвідчили події навколо літературної вечірки, що була проведена 9 лютого 1921 р. заходами «Союзу українок» поза табором – в «Піддомініканському будинкові», де проживали сімейні старшини. Саме в часі її проведення двоє старшин куреня жандармерії поручники Полянський і Лоханський з'явилися у приміщенні, де зібрались учасники цієї імпрези, аби «об'ясніться» з поручником Верещакою-Солов'єм (штаб тилу Дієвої армії). Причиною їх непереборного бажання з'ясувати стосунки з останнім саме під час вечірки було те, що той нібито «в своїх творах[...] порушив гідність окремих старшин жандармерії»⁹⁰.

І хоча через втручання інших старшин до бійки з жандармами не дійшло, вечірку було зірвано «в грубий, виломовий і ганебний спосіб». Більше того – спроби присутнього тут генерал-хорунжого О.Пилькевича навести порядок були паралізовані діями інших старшин цього підрозділу. Фактично мало місце невиконання наказів начальника групи інтернованих, коли спочатку хорунжий Поготовко відмовився залишити на вимогу генерала це зібрання, а поручник Єрмолін і сотник Скворцов не виконали його наказ взяти під арешт винуватців цього скандалу (поручників Полянського і Лоханського). Лише після призначення О.Пилькевичем інших старшин останніх було арештовано. Але на захист арештованих жандармів виступив їх колега сотник Микола Горонович, який намагався перешкодити їх арешту та чинив психологічний тиск на тих старшин, які все ж таки виконали наказ генерала⁹¹.

Поручник Єрмолін, якого теж було взято під арешт хорунжим Таранівським, «в ганебний спосіб почав тікати» від останнього, після чого заховався у своєму помешканні та почав загрожувати йому зброєю, категорично відмовляючись

---

⁹⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.36 (наказ № 46 від 20 лютого 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті); WBN, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7.

⁹¹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.36-36зв.

йти на гауптвахту⁹². Ця історія мала своє продовження, бо т.в.о. командира куреня жандармерії сотник Смірніцький не виконав наказ О.Пилькевича та відмовився відправити поручників Полянського і Лоханського гауптвахту, за що був усунений із займаної посади наказом начальника групи інтернованих Військ УНР (замість нього був призначений сотник Михайло Поготовко). У цей час в «пошуках правди» сотники М.Поготовко і М.Горонович встигли з'їздити до Тарнова, не отримавши при цьому дозволу на відрядження від начальника групи інтернованих⁹³.

На жаль не можна встановити достеменно, чи відбули згадувані старшини визначені їм генералом О.Пилькевичем терміни арешту (поручники Полянський і Лоханський – 10 діб арешту, поручник Єрмолін – 25 діб). Хоча за наказом начальника групи й було проведено розслідування щодо всіх учасників цього епізоду, і 25 лютого всіх їх (сотників Гороновича і Скворцова, поручників Лоханського і Єрмоліна, хорунжого Поготовку) мав взяти під арешт плац-ад'ютант сотник Глушко, проте з невідомих причин останній не зробив цього⁹⁴.

Дещо порушуючи хронологію викладу подій – слід відзначити, що наказ О.Пилькевича про арешт згаданих старшин не виконувався ще впродовж двох тижнів, так що останній був змушений 9 березня 1921 р. в черговий раз своїм останнім наказом № 51 доручити проведення арешту всіх винуватців цього скандалу плац-ад'ютанту сотнику Лозицькому⁹⁵. Можливо, що у зв'язку зі зміною начальника групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті згаданий наказ О.Пилькевича теж не був виконаний, і всі старшини жандармерії так і залишились непокарані – *авт.*)⁹⁶. На користь цього опосередковано свідчить інформація про затримання 15 березня ц.р. польським патрулем у місті Лан-

-----
⁹² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.48.

⁹³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.36зв.

⁹⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.48.

⁹⁵ WBN, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7.

⁹⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.48-48зв.

цут – в числі інших вояків армії УНР – хорунжого Поготовки і поручника Лоханського⁹⁷.

Поведінка старшин учбового куреня польської жандармерії – як під час вечірки, так і після неї – зайвий раз унаочнила масштаб проблем, які стояли перед командуванням Військ УНР. Злісне невиконання наказів начальника групи інтернованих, генерала армії УНР свідчила про цілковиту безкарність та вкрай низькі морально-ділові кондиції частини українського старшинства. Факти деморалізації частини старшинського корпусу армії УНР в Ланцуті без сумніву були добре відомі й польському «довудству» табору, як і те, що у його середовищі дуже широкого розповсюдження набула картярська гра («в очко»), під час якої програвались значні грошові суми⁹⁸.

В умовах тимчасової анемії командування групи комендатура намагалась боротись з цим явищем шляхом заборони вільного переходу з блоку до блоку табору – це мало здійснюватись тільки за виданими комендатурою перепустками. Їх могли отримати тільки штабні старшини та українські коменданти блоків (сотники Павлова і Шкарупи), але знов таки – за особистим дозволом коменданта. В разі потреби перейти з блоку до блоку для інших таборян (для набирання води, отримання продуктів тощо) – це могло відбутись тільки у супроводі польського вартового⁹⁹.

До загострення морально-психологічної ситуації в таборі у другій половині лютого 1921 р. причинилось, й зрештою, неумотивоване рішення коменданта табору про заборону проживання одруженим старшинам і підстаршинам у місті Ланцут (наказ «довудства» табору № 43 від 22 лютого 1921 р.)¹⁰⁰. Це право було збережено тільки для

---

⁹⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.57 (з наказу № 57 від 15 березня 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті генерал-хорунжого Н.Никоніва).

⁹⁸ Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – 24 січня. – Ч.3. – С.2.

⁹⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.41зв. Витяг з розпорядження коменданта табору, уміщений в наказі (№ 48 від 26 лютого 1921 р.) начальника групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті.

¹⁰⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.41. Витяг з розпорядження коменданта табору, уміщений в наказі (№ 48 від 26 лютого 1921 р.) начальника групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті.

генералів та кількох полковників, які посідали командні посади, решта ж старшин мала разом з родинами повернутись до табору та розміститись в загальних бараках. Очевидно, що таке рішення причинилось до збільшення кількості відвідувань комендатури тими старшинами, які намагались уникнути повернення їх родин до табору. Певно що не бажаючи вислуховувати їх клопотання, комендант табору заборонив відвідування «довудства» для всіх таборян, зробивши виключення тільки для начальника групи інтернованих (останній міг тут з'явитись пунктуально з 11.00 до 13.00). Всі інші справи мали вирішуватись через зв'язкового старшину¹⁰¹.

Так само неумотивовано польський комендант відмовив їй у створенні таборової філії YMCA в таборі, хоча його представники тричі приїздили до Ланцуту з такою пропозицією (між тим в інших таборах інтернованих такі осередки успішно функціонували). Комендантом було проігноровано навіть прохання про виділення просторішого приміщення для задоволення релігійних потреб таборян¹⁰².

Зрештою, інтерновані настільки не виявляли бажання до участі у богослужіннях, що ця обставина спонукала О.Пилькевича згадати про такий ненормальний стан в одному зі своїх наказів: «тяжкий сум огортає серце, дивлячись як у церкві зібравшись на молитву під проводом священика інтерновані не дїждавшись початку служби Божої розходяться». Аби змінити таке ставлення інтернованих до богослужінь начальник групи інтернованих запропонував таборовому священству «вжити заходів до заснування церковного хору з українською вимовою та підняття загального благоліптя служби»¹⁰³.

Проте очевидно що не відсутність хору була цьому причиною, а часом абсолютно негідна поведінка декого з па-

¹⁰¹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.41зв. (Витяг з розпорядження коменданта табору, уміщений в наказі (№ 48 від 26 лютого 1921 р.) начальника групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті.

¹⁰² ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.16зв.-17зв.

¹⁰³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.42зв.-43 (з наказу ч.49 від 28 лютого 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті генерал-хорунжого О.Пилькевича).

нотців, про що йшлося у вже цитованій доповіді начальника української таборової контррозвідки Г.Хомяка. В ній зокрема згадувався священник отець Мариніч, який повернувшись одного разу після п'ятики зі старшинами до бараку, «серед цвітків російської лайки, при активній допомозі, виліз вкінці на нари, звідси начав залагоджувати свою натуральну потребу зі словами «Благословляю тебе Український Народе...»», після чого «у кацапської гнилі почився скажений, гомерівський (треба: гомеричний – *авт.*) регіт зі словами: «превосходно-замечательно»¹⁰⁴.

Зрозуміло, що згадуваний священник був тільки прикритим винятком з числа таборових панотців, які чесно і гідно виконували свої обов'язки, щоденно надаючи інтернованому вояцтву душпастирську опіку. Так, зокрема, дивізійний священник 5-ї Херсонської стрілецької дивізії і таборовий панотець Михайло Раїнський (Роїнський) взимку 1921 р. регулярно провадив службу Божу у цілком непристосованому для цього місті. Після завершення облаштування таборового театру він щосуботи і щонеділі правив тут службу, щоп'ятниці – сповідав інтернованих та організовував Богослужіння в релігійні свята¹⁰⁵.

Між тим проведення служби Божої в приміщенні театру не було найкращим місцем для релігійних священнодійств, бо його практично щоденно використовували за прямим призначенням – готуючи і проводячи тут театральні вистави. Згадуючи пізніше (вже після переїзду до табору в Стшалково) про таке невластиве поєднання – один з таборян звернувся до всіх інтернованих з таким риторичним запитанням: «Хіба можна було назвати церков'ю таборовий театр, в якому відправлялась Служба і хіба вона могла дати відповідний релігійний настрій, коли священник починає читати молитви, а за стіною у той час починають збиратись на репетиції[...] і не устигне скінчиться служба

¹⁰⁴ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.25-26.

¹⁰⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.159-159зв.; спр.24, арк.139.

як всі ікони[...] з якоюсь то хапливістю здираються і виносяться – бо треба починати репетиції або виставу»¹⁰⁶.

Але набагато більшою мірою душевні та фізичні сили таборян підточувала ситуація з харчуванням – не маючи жодних можливостей для впливу на таборову службу постачання – штаб групи інтернованих обмежувався лише реєстрацією актів видачі неналежної кількості продуктів та поданням у зв'язку з цим протестів до комендатури. У лютому 1921 р. були, зокрема, укладені акти про «Відпуск хліба виключно з кукурудзи та бараболі, плохо випечений, гіркий і зовсім без солі і взагалі недоброї якості», «Об отриманні хліба в половинному розмірі належного і неотриманні зовсім бараболі», про «Видачу хліба неумовленої ваги в замість 1400 гр[амів] – 1250 гр[амів]», «Видачу замість хліба фасолі, замість належної 560 гр[амів] – 332 гр[амів]», «Невідпускання перцю, цибулі та борошна», «Недодачу мила положенної кількості»¹⁰⁷.

Це призводило до того, що інтерновані шукали будь-яких можливостей для забезпечення собі додаткового харчування приватним шляхом. Інколи – придбавши собі продукти та пронісши їх до табору – «інтерновані українці розкладали вогонь в цілі ogrівання їжі прямо на землі у бараках, нищили і розкрадали на цю ціль огороження...»¹⁰⁸. Такі випадки тільки погіршували санітарний стан бараків, але не змушували інтернованих відмовлятися від такої практики. В цій ситуації єдиною, хоч і слабкою втіхою для загалу таборян стало надіслання у другій половині лютого 1921 р. відділенням Українського Червоного Хреста в м. Александрів до Ланцуту 645 комплектів нижнього одягу (теплих сорочок і кальсонів), 307 кг рису, 345 кг квасолі. Всі ці речі та продукти були пропорційно розділені між інтернованими¹⁰⁹.

-----
¹⁰⁶ Промінь. – Стрільково (Стшалково), 1921. – 11 вересня. – Ч.17 (без посторінкової пагінації).

¹⁰⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.130.

¹⁰⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.37 Витяг з розпорядження коменданта табору № 40 від 18 лютого 1921 р., уміщений в наказі (№ 46 від 20 лютого 1921 р.) начальника групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті.

¹⁰⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.41а (з наказу № 48 начальника групи інтернованих Військ УНР від 26 лютого 1921 р.).

Гуманітарна допомога для інтернованих вояків-українців у Ланцуті надходила й від міжнародних організацій, але «довудство» табору уникало інформувати про це командування групи інтернованих. Замість цього комендатура використовувала благодійну допомогу (зокрема – одяг) як додатковий важіль впливу на таборян), який у подальшому розподілявся службовцями комендатури за принципом «особистої лояльності» – тобто тільки тим таборянам, які перебували з останніми у приятних стосунках. В такий спосіб дехто отримував рідні елементи одягу двічі-тричі, водночас ті, хто найбільше його потребував – залишались ні з чим¹¹⁰.

На цьому тлі у другій половині лютого 1921 р. стосунки між вояками-українцями і службовцями комендатури продовжували додатково ускладнюватись через «неможливо-нахабне і дерзке» поведження деяких польських солдатів, що виявилось, зокрема, у образливих та неприпустимих коментарях у зв'язку з наказом коменданта табору про обов'язкове зняття військових відзнак для вояків армії УНР (при виході їх поза межі табору): «вчора ви були інтерновані, а сьогодні енці (полонені – *авт.*)» або «у нас вистачить для вас набоїв». Дехто з польських урядовців нижчої ланки вдавались до цілковито брутальних дій, що принижували військову гідність українських вояків – так, зокрема, 21 лютого 1921 р. в українського кухаря учбового куреня польової жандармерії двома польськими солдатами був відібраний військовий ремінь (з рапорту командира куреня сотника Поготовки)¹¹¹.

Весь час комендатура табору вдавалась до непотрібних (з огляду на статус інтернованих вояків-українців) обмежень таборового режиму, обмежуючи можливість переходу чергових старшин з однієї секції табору до іншої, реагуючи на всі зауваження обіцянкою відправляти на таборову гауптвахту всіх «порушників». Польською комендатурою були відібрані в українців усі сінники – на тій підставі, що вони є військовою власністю. Траплялись випадки, коли

¹¹⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.130-130зв., 228-228зв.; спр.27а, арк.6.

¹¹¹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.140-140зв.

при цьому відбирались й ті сінники, які були придбані за власні кошти інтернованих, так що жінки і діти були змушені спати на голих нарах¹¹².

Репресії таборової комендатури торкнулись й таборового часопису «Наша зоря», яке впродовж двох днів мало пройти «легалізацію» та отримати дозвіл на тиражування в штабі військової округи «Львів» (в іншому випадку комендатура попереджала про виселення редакції із займаного приміщення). Нарешті, польський комендант вдався до значного обмеження кількості перепусток на право виходу з табору, також створювало значні труднощі для старшин-українців, а також розпорядився про гасіння світла в старшинському бараку о 21.00¹¹³.

Начальник тилу армії УНР полковник Білецький у своєму рапорті від 1 березня 1921 р. також скаржився на «образи і нахабства з боку польських жовнірів, котрі помічаються останніми днями при вимаганні[...] перепусток від українських старшин», а також самому трактуванню старшин як тільки інтернованих (без зазначення ранги та приналежності) у перепустках, які видавались комендатурою¹¹⁴.

У цей час протистояння між старшими військовими начальниками частин та з'єднань армії УНР з одного боку, і таборової комендатури з іншого – досягло апогею, бо у в останніх числах лютого 1921 р. комендант табору зажадав від коменданта блоку «А» сотника Шкарупи призначення 60 козаків зі складу тилу армії УНР «для охорони табору, щоб інтерновані старшини і козаки не мали змоги виходити з поза дротів». Таке розпорядження було дано без порозуміння з командуванням групи Військ УНР в Ланцуті, а крім того суперечило інструкції військового міністерства Польщі ч.15231, в якій йшлося про автономність українських частин.

На думку полковника С.Білецького, що була висловлена в його рапорті (ч.710 від 1 березня 1921 р.) до на-

-----
¹¹² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27а, арк.6.

¹¹³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.130-130зв., 228-228зв.

¹¹⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.151.

чальника групи інтернованих Військ УНР, виконання цього розпорядження внесло би «розклад і деморалізацію» в середовище вояцтва, з огляду на що він своїм наказом заборонив його виконувати. Далі у своєму рапорті він зазначав, що «мої козаки разом зі мною і українськими старшинами підуть голими, босими і напівнагодованими умирати в бійці з ворогом за визволення нашої Батьківщини, але не будуть охороняти своїм братів за дротами в неволі»¹¹⁵.

Це розпорядження відмовився виконувати і начальник Кам'янецької пішої школи генерал М.Шаповал (комендант блоку «Б»), а начальник групи інтернованих генерал О.Пилькевич, вказавши у своєму наказі ч.50 від 1 березня 1921 р. на «алярмуючий спосіб» наказів та розпоряджень коменданта табору, які видавались «ігноруючи як командирів окремих частин, так і раду трьох» – припинив з цього дня «чинність штабу групи... до одержання відповідних директив» від голови УВЛК генерала В.Зелінського¹¹⁶.

Це стало кульмінацією конфлікту, спонукавши начдива 5-ї Херсонської стрілецької дивізії полковника А.Долуда звернутись безпосередньо до головного отамана Військ УНР С.Петлюри з протестом проти дій польського коменданта та вимогою приїзду польсько-української комісії для розслідування дій останнього. Реакція С.Петлюри була стриманою – він розумів, що комендант табору не може бути усунутий зі своєї посади за жодних обставин (бо це означало би визнання правоти українських претензій), отже – в його резолюції на цьому зверненні містились лише доручення генералові В.Зелінському вжити відповідних заходів для вирішення цього конфлікту¹¹⁷.

Натомість комендант табору продовжував загострювати ситуацію і своїм розпорядженням від 7 березня

¹¹⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.152-152зв.

¹¹⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.44зв. (з наказу ч.50 від 1 березня 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті); WBN, CAW, Zespól Akt SAU, sygn.I.380.13.7.

¹¹⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27а, арк.6.

1921 р. попередив старших військових начальників во-
яків-українців про їх відповідальність перед польською
владою за такі дії, та відмовився що-небудь змінювати
у внутрішньому житті табору. Особливе незадоволення
майора С.М.Пешковського викликало рішення генерала
О.Пилькевича про розв'язання командування (штабу)
групи Військ УНР у Ланцуті – у зв'язку з цілковитим не-
бажанням польської влади враховувати думку старших
військових начальників армії УНР в таборі. У відповідь
на це комендант заявив про майбутнє призначення укра-
їнських комендантів для інтернованих своїм рішенням¹¹⁸.

Взагалі, ті обмеження для вояків-українців, до яких
вдався у січні-лютому 1921 р. комендант табору майор
С.М.Пешковський, свідчили про його крайню уперед-
женість та виразну українофобію поза межею здорового
глузду, що взагалі-то було рідкістю у середовищі поль-
ського офіцерства. Але напевно що «довідця» табору на-
жаль належав до категорії прикрих винятків – людей
низького ґатунку, які вважали своїм «обов'язком» шкоди-
ти українцям, максимально ускладнюючи обставини їх іс-
нування в таборі. Водночас слід відзначити, що й старші
військові начальники (зокрема – генерали О.Пилькевич
та М.Шаповал) виявились неготовими до комунікації з
комендантом табору, і деякі їх кроки тільки загострювали
стосунки між таборовою комендатурою та штабом групи
інтернованих.

Наслідком цього умови існування інтернованих у Лан-
цуті додатково погіршувались, і лише патріотичні почу-
вання та готовність до продовження боротьби за віднов-
лення УНР переважної більшості таборян – дозволяли їм
витримувати всі невігоди таборового буття. На цьому тлі
пяятика та антидержавницька постава кількох старшин
зі складу штабу тилу Дієвої армії – підривала самі устої
українського війська та вимагала їх негайного видален-
ня поза межі табору. Особливої уваги командування ар-

-----
¹¹⁸ ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.4а, арк.20.

мії УНР вимагав й учбовий курінь польової жандармерії, який – з огляду на недостойну поведінку низки старшин з його складу – напевно що належалося розформувати – з приділенням його особового складу до штабу тилу Дієвої армії. Одним з найефективніших шляхів до оздоровлення морального стану інтернованих мала стати активізація культурно-освітньої роботи в їх середовищі, а також створення таборянам можливостей для їх тимчасового працевлаштування поза табором.

3.

Дозвілля таборян (культурно-мистецькі осередки та спортивні гуртки)

Культурно-мистецька складова таборового повсякдення інтернованого вояцтва у таборі Ланцут ніколи не була статичною – українська пісня, музика, театр «проростали» на найгіршому «ґрунті» та в найскладніших умовах. Практично майже відразу після свого розміщення в ньому заходами кількох ініціативних старшин було створено кілька самодіяльних аматорських гуртків (драматичних та музично-хорових), члени яких вдалися до проведення різних культурно-мистецьких акцій, прагнучи дати інтернованим хоча би крихту розваги та вселити в їх душі надії на зміни до кращого. Разом з тим – їх діяльність стала потужним консолідуючим чинником для усього загалу інтернованих, позитивно впливаючи й на моральний стан вояцтва.

Однією з перших таких подій у таборі став концерт під керівництвом хорунжого Цукорника, який відбувся 8 січня 1921 р. Як повідомляв таборовий часопис «Наша зоря», на ньому «була присутня публіка стороння – місцева польська інтелігенція». Глядачі залишились задоволеними від концерту, причому особливо їм сподобалась гра одного

з таборян на бандурі (можливо що це був Михайло Теліга – *авт.*), хоча акустика приміщення зовсім для цього не надавалась¹¹⁹. Наступного дня – заходами музично-хорової секції таборової культурно-просвітньої комісії – у місті Ланцут був організований вокально-літературний вечір «на потреби Табору інтернованих Військ УНР». В його програмі прозвучало 18 хорових і сольних виступів таборових артистів¹²⁰.

На початках інтернування в Ланцуті конче необхідним було закласти інституційні підвалини культурно-освітньої діяльності, і цю місію взяла на себе «залогова культурно-освітня комісія», утворена у переважній більшості з числа старшин Окремого корпусу кордонної охорони. До її складу у цей час входили підполковник Йосип Абрильба-Рихвальський (голова), сотники Андрій Сокал (секретар) і Борис Базилевич (театральна секція), Панас Гордієнко (шкільна секція), юнак Петро Герасимчук (бібліотечна секція), полковник Попсуй-Шапка (економічна секція)¹²¹.

Але та обставина, що діяльність цієї комісії не була регламентована жодними керівними інструкціями, унеможлиблювала, на думку деяких вищих старшин в таборі, виконання нею функцій керівного осередку культурно-просвітньої роботи в масштабах усього табору. Відсутність в її складі представників окремих підрозділів, які перебували в Ланцуті, спонукало командування групи до реформування у кінці січня 1921 р. усього змісту культурно-освітньої роботи в таборі, а також й принципів формування керівного осередку цієї ділянкою роботи.

Своїм наказом ч.34 від 27 січня 1921 р. генерал-хорунжий М.Шапавал – з метою «поширення в інтернованих частинах табору Ланцут культурно-освітньої справи» – оголосив про створення нової культурно-освітньої залогової

---

¹¹⁹ Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – 24 січня. – Ч.3 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹²⁰ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.17, арк.49-49зв.

¹²¹ Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU), sygn.I.380.13.7 (наказ № 1 групи Військ УНР у Ланцуті від 15 грудня 1920 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

(таборової) комісії (ради), до складу якої були би обрані представники від усіх частин в таборі (5 осіб від кожної)¹²². За деякий час до складу були делеговані полковник М.Попсуй-Шапка, сотники Андрій Сакало, Б.Базилевич, І.Гончаренко, хорунжі Юрій Цукорник, Василь Шкляр, П.Гордієнко, Григорій Сіманців¹²³.

Таке рішення викликало незадоволення з боку частини членів «старої» комісії, яка вважала себе «громадською організацією, незалежною, самостійною у своїй діяльності» і відповідальною «лише перед своїми суверенними Загальними зборами». У цій ситуації начальник групи Військ УНР генерал О.Пилькевич своєчасно не вжив відповідних організаційно-дисциплінарних заходів щодо членів «старої» комісії навіть тоді, коли вони вдалися до внесення «поріцаючих ухвал» на адресу начальника групи та звернулись безпосередньо до Ради Республіки¹²⁴. Щоправда, заходами генерала М.Шаповала (який у цей час тимчасово виконував обов'язки начальника групи) цей конфлікт був невдовзі вирішений, після чого новостворена культурно-освітня комісія приступила до роботи. Вона була покликана скоординувати діяльність культурно-освітніх відділів дивізій, для чого було засновано шість загальнотаборових секцій: педагогічну, редакційну, музично-хорову, художню, економічну та театральну¹²⁵.

Але далеко не все в культурно-освітньому житті таборян реалізовувалось через згадану комісію, часом таборяни ініціювали свої власні «інновації», потреба яких диктувалась самим життям. Однією з таких ініціатив стала організація на початку лютого 1921 р. «Спілки захисту рідної мови», до складу якої зголосилось близько 100 таборян¹²⁶.

-----
¹²² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.14; WBH, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 34 групи Військ УНР у Ланцуті від 27 січня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим М.Шаповалом).

¹²³ Наша Зоря. – Ланцут, 1920. – Ч.2. – С.16.

¹²⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.247-248зв., 250-251.

¹²⁵ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.200, арк.81-86.

¹²⁶ WBH, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 40 групи Військ УНР у Ланцуті від 9 лютого 1921 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

За деякий час її осередки почали виникати при полках і бригадах інтернованих Військ УНР. Цей процес був підтриманий й командуванням групи – у своєму наказі (ч.49 від 28 лютого 1921 р.) О.Пількевич так визначив їх найголовніше завдання: «Борючись з набродним в нашу мову сміттям, ці гуртки мають за свій обов'язок піти на зустріч всім покаліченим впливом чужої культури та допомогти їм засвоїти акорди рідної мови». Він також закликав всіх, «в чийх жилах тече кров українська негаймо вписатись в гуртки «Захисту рідної мови» та об'єднаним одностайним шляхом змести куряву зі струн душі нашого народу»¹²⁷.

З метою поширення сфери використання української мови у таборі була створена «Спілка захисту рідної мови» (березень 1921 р.), до складу якої зголосилось близько 250 вояків, у переважній більшості з числа козацтва. Також до неї увійшли члени таборової культурно-просвітницької комісії та «Союзу українок»¹²⁸. Заснування Спілки було тим більш важливим, що дехто з відряджених у цей час для відвідування курсів українознавства старшин 5-ої Херсонської стрілецької дивізії був цим «страшенно обурений», намагаючись «з пеною на устах[...] доказать, що не имеют права насиловать» і що «нет надобности сейчас учиться этой мов»¹²⁹. Ці випадки були непоодинокі – у цей час практично у кожному підрозділі дислокованих у Ланцуті українських військ, і особливо у тилкових установах знаходились старшини, які або відкрито протестували проти відвідування курсів українознавства або тихцем саботували всі організаційні зусилля штабів.

У цій ситуації дуже ефективним засобом національно-патріотичної мобілізації інтернованих було проведення державних свят та пам'ятних днів, і зокрема відзначення

¹²⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.42зв. (з наказу ч.49 від 28 лютого 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті генерал-хорунжого О.Пількевича); WBH, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7.

¹²⁸ Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Березень. – Ч.5 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹²⁹ Життя табору в Ланцуті: 5 Херсонська дивізія // Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.35.

«Шевченківських днів» (9-10 березня). Для їх підготовки у середині лютого 1921 р. було створено «святковий комітет» на чолі з полковником Попсуй-Шапкою. Для організації цього свята кожна окрема частина групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті (ОККО, 5-та Херсонська дивізія, Учбовий курінь польської жандармерії, СЮШ і тил Дієвої армії) мала скласти грошовий внесок – від 3 до 5 тис. м.п.¹³⁰

Найголовнішою проблемою для згадуваного комітету та командування групи залишалась незавершеність ремонтних робіт в одному з великих бараків (майбутнього таборового театру), призначеного для проведення урочистостей з нагоди вшанування пам'яті Кобзаря. Для остаточного завершення облаштування цього приміщення розпорядженням начальника групи інтернованих генерал О.Пилькевича у таборі була проведена ще одна збірка коштів, що мала дати у підсумку суму в 20 тис. м.п.¹³¹

Цього виявилось замало, до того ж – підготовці до проведення Шевченківських днів у таборі завадило тимчасове припинення діяльності всіх таборових установ та штабу групи 1 березня 1921 р. Зрештою, неефективно працювала й культурно-освітня комісія, бо на думку начальника групи інтернованих «колективно виборчий принцип», на підставі якого вона була створена – «не дав позитивних наслідків для культурно-освітньої праці в частинах табору, викликав цілий ряд непорозумінь серед культурних робітників, вніс роз'єднаність серед культурно-освітніх інституцій частин групи». В силу цього своїм наказом О.Пилькевич розв'язав її (з 9 березня 1921 р.), визначивши водночас, що надалі функції комісії виконуватиме таборовий культурно-освітній відділ.¹³²

Все це унеможливило своєчасне проведення Шевченківських днів у таборі, змусивши штаб групи до активізації зусиль з дооблаштування приміщення таборового те-

-----
¹³⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.37.

¹³¹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.44 (з наказу ч.50 від 1 березня 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті генерал-хорунжого О.Пилькевича).

¹³² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.48зв.

атру ім. Т.Шевченка у Ланцуті. Для цього начальником групи генералом Н.Никоновим був, зокрема, ініційований збір коштів (позичково) шляхом добровільних внесків від кожної окремої частини в таборі¹³³. Завдяки цьому стало можливим нарешті завершити у ньому всі роботи, і провести 20 березня 1921 р. концерт на вшанування пам'яті Т.Шевченка (до 60 роковин його смерті)¹³⁴. До участі в ньому були запрошені й міністри уряду УНР в екзилі¹³⁵.

Відкриття таборового театру також сприяло активізації роботи театральних аматорських осередків у таборі – при 1-й Кулеметній дивізії на чолі з сотником В.Далеким та при Збірній станиці на чолі з сотником Горуновичем (вже 31 березня ц.р. заходами драматичного гуртка 1-ої дивізії була виставлена п'єса «Хазяїн»)¹³⁶. З самого початку свого існування ці два драмгуртки (драматичні товариства) проводили свою діяльність цілком самостійно. Ними ж була встановлена й вартість квитків на театральні вистави – 25 м.п., в якій були враховані всі видатки на підготовку вистав, включно з винагородою музикантам оркестру. Але й у цьому випадку баланс драматичних товариств інколи зводився з дефіцитом – у зв'язку з тим, що тільки перша вистава була платною, а друга і третя (для старшин і козаків) – безкоштовними. Попри це, режисерам вдавалось все ж таки «зводити кінці з кінцями», а «театр мав успіх, даючи гарні п'єси в гарному виконанні артистів і в сценічному відношенні на тутешній сцені бездоганно»¹³⁷.

2 і 3 травня 1921 р. таборова трупа під керівництвом сотника В.Далекого поставила нову п'єсу «Сини народу». З цієї нагоди таборовий часопис «Промінь» опублікував

¹³³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.60 (з наказу № 59 від 16 березня 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті генерал-хорунжого Н.Никоніва).

¹³⁴ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.17, арк.31.

¹³⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO), Dz. Rękopisów, sygn. акс. 22/53/9 (Бланк запрошення міністра преси і пропаганди уряду УНР О.Ковалевського для відвідин концерту в таборі Ланцут з нагоди 60-х роковин Т.Шевченка, 20 березня 1921 р.).

¹³⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.104зв.

¹³⁷ Театрал. Театральні справи // Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.41.

статтю-рецензію одного з глядачів, в якій зазначалось, що деякі типажі цієї п'єси були виконані артистами «з особливою тонкістю і яскравістю». Таборові актори-аматори С.Якерсон, Салівон, Тимченко разом з режисером доклали всіх зусиль аби передати глядачеві головну ідею цього твору. 5 травня таборова трупа під орудою Пашинковського вже в третій раз виставила п'єсу «Гаркуша», яка «зробила на глядачів приємне враження»¹³⁸.

Але така система організації діяльності драмгуртків не влаштувала новостворений культурно-освітній відділ табору на чолі з підполковником С.Тараном (з 14 червня – сотник І.Гончаренко). Згадуваний відділ мав у своєму складі чотири відділи: шкільний (завідувач сотник К.Стунів), театральний (полковник Я.Бальме), пресовий (хорунжий Г.Сіманців), спортивний (сотник Рахмін)¹³⁹. Для розгортання своєї діяльності він конче потребував коштів, але штаб групи не мав можливості навіть мінімально йому допомогти в цьому.

У цій ситуації начальник відділу вирішив перебрати на себе всю фінансову сторону театральної справи, «наклавши «лапу» на вільну творчість артистів, які працювали не для кишені, а для мистецтва, маючи на меті дати, скільки би це не коштувало з боку енергії, щось найкращого на тутешній сцені...». Спочатку наказом начальника культурно-освітнього відділу табору два драматичні товариства були об'єднані в єдину таборову театральну трупу акторів-аматорів в складі двох драмгуртків (при цьому реального об'єднання так і не відбулось), а ще за деякий час функціонерам культурно-освітнього відділу вдалось пересварити членів двох драматичних гуртків¹⁴⁰.

«Поправити» театральні справи мала скликана 5 травня 1921 р. комісія, до складу якої увійшов один представник від кожної окремої частини в таборі. Вона ухвалила рішення зменшити вартість квитків (до 5 м.п.), але при цьому санкціонувала скасування проведення безкоштов-

-----
¹³⁸ Театер і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.40.

¹³⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.275.

¹⁴⁰ Театрал. Театральні справи // Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.41.

них вистав. Також було вирішено, що надалі всі артистичні сили, робітники сцени та музиканти працюватимуть безоплатно; квитки ж надалі мають реалізовуватись спеціально призначеним начальником культурно-освітнього відділу скарбником, та надходитимуть до каси відділу.

Під час обговорення начальник культурно-освітнього відділу табору запропонував сотнику В.Далекому сформулювати нову трупу, до якої мали увійти артисти, які би були готові грати безоплатно. Останній попередив, що якщо воjakів ще можна було якось зобов'язати до участі у виставі, то таборове жіноцтво такі умови праці цілком би не влаштували. Більше того – сотник В.Далекий взагалі висловив сумнів у можливості утворення трупи внаслідок відсутності в ній жінок, у відповідь на що комісія пообіцяла йому залучити когось з поза табору, встановивши для цього місячну платню (5-7 тис. м.п.). Після цього комісія завершила свою роботу, широко вважаючи, що «своєю постановою[...] поставила театральну справу на певний шлях. Суворя ж дійсність виявила, що тут щось не так, що постановя комісії є не поліпшенням театральної справи, а її руйнуванням»¹⁴¹.

Проте це унаочнилось тільки після 11 травня, коли ця ухвала набула чинності. До цього часу таборіві артисти мали можливість провести вже заплановані вистави. 8 травня драматичний гурток Збірної станиці запропонував увазі таборян п'єсу «Борці за мрії» (режисер Горунович). Як зазначалось у таборівій газеті «Промінь», «із технічного боку п'єсу виконано бездоганно», проте «артистичне виконання не досягло належної висоти[...] мертво була проведена роля Калістрата, якій мусів передати характеристичні риси селянського духа». Один з акторів трупи – Пашинковський – «ролю вів так, що складалось вражіння, що він не грає, а відбуває обов'язок»¹⁴². Ще через день драмгурток під орудою Пашинковського дав ще одну виставу – комедію «Пошились в дурні», які хоч й потішала таборян, але не вирізнялась успішною акторською грою.

¹⁴¹ Театрал. Театральні справи // Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.42.

¹⁴² Театер і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.40-41.

9 травня настала черга на аматорів з драмгуртка 1-ої Кулеметної дивізії, які поставали «Куму Марту» (режисер – сотник В.Далекій). Цього разу «кадр артистів для п'єси був підібраний якнайліпше. Артисти крім того, що були у своїх ролях ще й знали їх і грали з захопленням, через що й заслужили на похвали та бурю оплесків». Рецензент особливо підкреслював ту обставину, що ця вистава справила на глядачів «величезне враження», тому – на його думку – «бажано було би, щоби подібні п'єси частіше з'являлись на нашій сцені у виконанні цього гуртка»¹⁴³.

Але після цієї вистави настала кількаденна перерва – режисер не зумів сформувати трупу, бо жоден з драматичних гуртків не бажав розпорошувати свої сили та з кимось об'єднуватись. Відмовились увійти до трупи й жінки, які потребували хоча би мінімальних коштів для придбання гриму та паперу для розучування ролей. Заплановані на 13 і 14 травня вистави «Сини народу» не відбулись, хоча квитки на них вже були частково реалізовані¹⁴⁴.

Культурно-освітній відділ вдався до чергових «маневрів», намагаючись з одного боку урухомити роботу драмгуртків та театру, а з іншого – продовжуючи претендувати на всі виручені за квитки кошти. Плата за квитки була знову збільшена, знову мали відбуватись безкоштовні вистави, а задіяним у виставах жінкам належала «допомога». Ці «інновації» також не спрацювали, бо таборові актори були готові зрештою працювати безоплатно, але за умови, що з глядачів не братиметься плата за вхід на всі вистави.

Той порядок, який пропонував культурно-освітній відділ, був, на їх думку, абсолютно несправедливим, бо у той час, коли вони грали би на сцені безоплатно, «з публіки брали би гроші, й ці гроші будуть йти до чужої скриньки». Таким чином, за спиною артистів «хтось буде заробляти гроші, кудись їх витрачати», між тим останні не мали би на цей процес жодного впливу¹⁴⁵.

-----
¹⁴³ Театер і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.40-41.

¹⁴⁴ Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.48.

¹⁴⁵ Театрал. Театральні справи // Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.42.

Отже, спроби організувати таборовий театр в Ланцуті на військових засадах, використовуючи при цьому мову наказів та розпоряджень – довели лише те, що організатори культурно-освітньої справи не мали жодного уявлення про специфіку драматичного ремесла. Фактично ними рухало лише бажання забезпечити надходження всіх без виключення виручених коштів за вистави на потреби культурно-освітнього відділу табору, начальник якого був би їх головним розпорядником.

Їх хибні уявлення про те, що театром можна керувати як військовим підрозділом були обумовлені браком гуманітарних знань у тих осіб, які призначались штабом групи до організації проведення культурно-освітньої роботи, а також тією обставиною, що театр був добудований завдяки кільком грошовим внескам тих частин, які перебували в таборі, відтак – на думку командування групи – театр мав бути у «загальнотаборовій» власності. Вийти з цього «глухого кута», на думку невідомого оглядача театральної дійсності в Ланцуті можна було, коли би до керівництва театральними справами в таборі прийшла би така людина, яка «сама була в шкірі аматора й професіонала» та добре розумілась би на цьому¹⁴⁶.

Після 11 травня 1921 р. у роботі таборового театру насталала кількаденна перерва, що була зумовлена відмовою членів драмгуртків працювати на запропонованих таборовим культурно-освітнім відділом умовах. Очевидно, відповідальність за це цілком полягала на тих далеких від театального мистецтва начальниках культурно-освітньої справи в таборі, а також й на генералові Н.Никонові, який призначав їх на ці відповідальні посади. Щоправда, в приміщенні театру таборові актори відчитали перед кількома сотнями перший випуск «живої табової газети» «Промінь», що викликало жвавий інтерес присутніх тут таборян – від захоплення до критичних нападок на артистів, які не були авторами озвучених матеріалів¹⁴⁷.

¹⁴⁶ Театрал. Театральні справи // Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.42.

¹⁴⁷ Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.44.

Все ж таки компроміс було знайдено – було вирішено, що для потреб культурно-освітнього відділу драмгуртками вноситиметься 7-10 % від чистого прибутку за кожну проведену платну виставу, про що можна довідатись з наказу № 3 штабу групи інтернованих від 4 червня 1921 р. (за підписом підполковника В.Чабанівського) про надходження для скарбника культурно-освітнього відділу табору різних сум (вісім виплат від 155 до 539 м.п. на зальну суму 2432 м.п.) за проведені театральні вистави¹⁴⁸.

Завдяки цьому рішенням таборовий театр відновив свою роботу, і 21 травня драмгурток під орудою сотника Горуновича запропонував увазі таборян п'єсу Б.Грінченка «Нахмарило». Ця вистава, за оцінкою невідомого рецензента, опублікованій у таборовому часопису «Промінь», позначилась дещо слабкою грою самого Горуновича через його «апатичність» та якесь дивне відсторонення від того, що відбувалось на сцені. Рецензент пропонував для виконання таких ролей залучати «людей з більш рухливими рисами обличчя, щоб вони могли відбивати вразливість душі». Не зовсім вдалим, на його думку, був вибір для цієї вистави артисток, одна з яких на знала своєї ролі, «витримуючи цілі павзи між реченнями, що значить, що в павзах вона слухала репліки суфлера». Взагалі «було помітно, що всі квапились, а навіть суфлер, бо перекидав по дві сторінки п'єси», чим ледь не «пошив у дурні» деяких акторів¹⁴⁹.

Наступного дня драмгуртком під проводом сотника В.Далекого виставив на сцені таборового театру драму «Безробітні», весь чистий прибуток за яку призначався для ланцутської філії УЧХ (свою лепту в це внесли й таборіві музиканти, які задовольнялись своїм половинним гонораром – 1000 м.п.)¹⁵⁰. Актори-аматори впорались зі своїм завданням зразково, і «майже вся зала вкупі з артистами

-----
¹⁴⁸ WBN, CAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7.

¹⁴⁹ Театер і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹⁵⁰ Промінь. – Ланцут, 1921. – 19 травня. – Ч.3. – С.27; 23 травня. – Ч.4 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

переживала ті тяжкі картини реального життя, реальної боротьби за добування щоденного шматка хліба», бо остан-
не було досить близьким таборянам¹⁵¹.

28 травня заходами драмгуртка відбулась прем'єра п'єси В.Винниченка «Панна Мара». На цю подію відразу ж відгукнувся таборовий часопис з рецензію авторства сотника Горуновича, який побажав колегам аби «режисура надалі більш поважно поставилась до репертуару та не обмежувалась лише хламом, який є у неї під руками». Він привітав постановку цієї п'єси, так само як і гру переважної більшості задіяних артистів-аматорів. Разом з тим він відзначив «дефекти» режисерської та акторської роботи під час вистави, вказавши зокрема на недостатню відпрацьованість комунікації між суфлером і артистами, цілком провальну гру одного з артистів (сотника Базилевича), якого краще було би «не випускати зовсім на сцену, бо він виявив нерозуміння типу, якого мусів дати, невміння триматися на сцені, а замість гри – одне фіглярство»¹⁵².

З цієї нагоди рецензент висловив своє нерозуміння тим, чому власне замість Базилевича не були задіяні присутні у трупі актори «з Божою гіскрою», віднісши до їх числа актора Касперта. Рецензент віддавав належне майже всім артистам за їх майстерну гру на сцені, в режисерові – за його «художню працю, що навіть кидалась у вічі і не знавцеві сцени по тим декораціям і обстановці її, не дивлячись на всю убогих театральних засобів»¹⁵³.

Цілком іншою була реакція рецензента на виставу «Живі покійники» Конич-Лисенка, яку було поставлено у таборовому театрі 31 травня. Найперше, що не сподобалось невідомому рецензентові – недосконалий переклад з російської, та часте вживання артистами російськомовних фраз. На його думку, драмгурток переоцінив свої сили, ставлячи

¹⁵¹ Театер і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹⁵² Горунович. Театер і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.31-32.

¹⁵³ Горунович. Театер і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.32.

цю п'єсу, а невдале обсадження ролей артистками, одну з яких, був переконаний рецензент – навіть «небезпечно випускати на сцену», бо остання не спроможна показати «ні гри, ні примітивного уміння ввічливо держатись [на сцені]». Єдиною світлою сторінкою вистави залишалась гра Пашинковського, який єдиний мав хист «доброто талановитого артиста»¹⁵⁴.

У кінці травня – на початку червня 1921 р. у таборовому театрі відбулись вистави п'єс «Кохайтесь чорнобриві, та не з москалями»¹⁵⁵, «Нахмарило», «Невольник», «Живі покійники», «Заручені по смерті», «Жінка з того світу», «На межі», «Жидівка вихрестка»¹⁵⁶. У цей час режисери таборових аматорських колективів докладали всіх зусиль для збагачення свого театрального репертуару – драмгурток 5-ої дивізії (колишньої 1-ої Кулеметної, яку було сполучено з 5-ої Херсонською) поставив п'єсу «Степовий гість» Б.Грінченка (19 і 21 червня), 20 і 22 того ж місяця – драмгурток Збірної станиці представляв виставу «Поки сонце зійде, роса очі виїсть» (друга вистава – безкоштовно)¹⁵⁷.

23 і 24 червня 1921 р. свої сили у лицедійстві випробували й члени козацького драматичного гуртка¹⁵⁸, які запропонували увазі таборян три одноактівки («Бувальщина або на чужий коровай очей не поривай» А.Велісовського, «Сусіди» («До мирового!») Л.Глібова і «По ревізії» М.Кропивницького)¹⁵⁹.

Поданий у наказі начальника штабу групи інтернованих «Реєстр вистав» свідчить про те, що таборовий театр (завідувач – полковник Я.Бальме) сповна виконував свою

¹⁵⁴ Промінь. – Ланцут, 1921. – 3 червня. – Ч.7 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹⁵⁵ Театр і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹⁵⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.276-277.

¹⁵⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.250; WBH, CAW, Zespól Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 9 штабу групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті від 21 червня 1921 р., підписаний підполковником В.Чабанівським); див. також: Семмо О. Театр і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 26 червня. – Ч.9 (без посторінкової пагінації – авт.).

¹⁵⁸ WBH, CAW, Zespól Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (наказ № 12 штабу групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті від 26 червня 1921 р., підписаний підполковником В.Чабанівським).

¹⁵⁹ Промінь. – Ланцут, 1921. – 26 червня. – Ч.9 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

місію, пропонуючи таборянам вистави майже щодня. Тільки впродовж 23 червня – 12 липня 1921 р. відбулись постановки п'єс: «Нахмарило», «Панна Мара», «Невольник», «Живі покійники», «Заручені по смерті», «Жінка з того світу», «На межі», «Кума Марта», «Жидівка-Вихрестка», «Помста гуцула»; також було проведено чотири концерти та свято на честь І.Франка¹⁶⁰.

Крім театру ще однією важливою складовою таборового дозвілля були виступи старшинського (пізніше – «мішаного») хору Запасових військ армії УНР, який був організований сотником Дмитром Котком ще на початку 1921 р.¹⁶¹ На жаль таборовий часопис «Промінь» приділяв його діяльності набагато меншу увагу, розмістивши на своїх шпальтах лише кілька коротких заміток про співочу діяльність у таборі – зокрема про проведення ним 1 червня 1921 р. генеральної репетиції у залі театру, яку не було завершено через брак електричного світла¹⁶². У таборі також діяли й інші самодіяльні хорові колективи, які залучались до підготовки концертів (тільки у червні ц.р. в Ланцуті відбулось чотири концерти та свято на честь І.Франка)¹⁶³. У таборі проводились й безкоштовні концерти, що дозволяло урізноманітнювати невеселий таборовий побут козацтва¹⁶⁴.

Справжньою подією в житті таборян став виступ 18 червня 1921 р. у таборовому театрі українського оперного співака Миколи Яра. Але завершення його концерту було несподівано зіпсовано тим, що йдучи на зустріч бажанням публіки виступити «на біс» М.Яр, не маючи нот українських оперних творів – запитав присутніх про можливість виконання ним арії з опери «Хованщина». Частина

¹⁶⁰ WBN, SAW, Zespól Akt SAU, sygn.I.380.13.7 (накази № 7 і 13 штабу групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті від 16 і 27 червня 1921 р., підписані підполковником В.Чабанівським).

¹⁶¹ Наріжний С. Українська пісня закордоном (Українська Республіканська Капела й хори української еміграції) [відбитка з журналу «Пробоем», ч.6(95)]. – Прага, 1941. – С.13.

¹⁶² Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.29, 40; 3 червня. – Ч.7 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹⁶³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.276-277.

¹⁶⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.658-658зв.

глядачів погодилась на це, але вже після початку виконання М.Яром арії російською мовою дехто з вояків залишив зал. Співак не переривав свій виступ, проте коли із задніх рядів почулися свисти збуреного козацтва, концерт негайно закінчився, спричинившись до витворення як у М.Ярого, так і у глядачів негарного осаду від такого фіналу¹⁶⁵.

Ще одним мистецьким осередком табору була «спілка художників», яка зуміла розвинути свою діяльність майже виключно завдяки допомозі з боку УМСА. Тільки за два дні з початку її роботи її членами було виготовлено 50 малюнків (у т.ч. портретів українських гетьманів і Т.Шевченка), після чого у таборі була заснована художня студія¹⁶⁶. На початку літа 1921 р. у таборі розвинули свою діяльність фотографічне ательє, художня і скульптурна студії, діяла бібліотека (з 324 назвами книжок), до читального залу якої регулярно надходили різні українські часописи¹⁶⁷, у т.ч.: «Вістник», «Вперед», «Край», «Українська трибуна», «Свобода»¹⁶⁸.

У Ланцуті значна увага приділялась й активному дозвіллю таборян, бо це дозволяло зміцнити здоров'я інтернованих. Спочатку це були лише спорадичні зусилля деяких старшин-ентузіастів, які намагались хоч якось урізноманітнити собі та колегам таборовий побут. З цієї нагоди доцільно згадати про створення при 1-й Кулеметній дивізії гімнастично-фехтувальних курсів (школи) на чолі з хорунжим Олександром Недільком¹⁶⁹. Проте в умовах тотальної матеріальної скрути діяльність спортивних таборових осередків була вкрай нерегулярною, які елементарно не мали місця для проведення вправ своїх слухачів.

Проте з настанням весті ситуація почала змінюватись на краще, тим більше, що для розвитку спорту в таборі з'явилися й матеріальні підстави – завдяки внескам таборової філії УМСА. Завдяки її заходам у таборі та поза

-----
¹⁶⁵ Семмо О. Театр і мистецтво // Промінь. – Ланцут, 1921. – 26 червня. – Ч.9 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹⁶⁶ Промінь. – Ланцут, 1921. – 3 червня. – Ч.7 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹⁶⁷ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.200, арк.81-86.

¹⁶⁸ Спостереження «Промінь» // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4. – С.2.

¹⁶⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.170.

його межами почали влаштувались спортивні змагання, і зокрема – футбольні матчі. Один з них було проведено 13 травня 1921 р. на міському стадіоні «Сокіл» – з членами однойменного польського спортивного товариства¹⁷⁰. 15 травня мав відбутись матч-відповідь, причому з такою ініціативою виступила польська сторона. Але цього дня така зустріч не відбулась через неявку польської команди у повному складі (після цього їй була зарахована поразка з рахунком 0:5). Для глядачів, які зібрались на цей матч, була проведена зустріч двох таборових команд. Перемогу в ньому святкувала футбольна дружина 5-ої Херсонської дивізії на чолі з хорунжим Нагнибідом¹⁷¹.

Знов таки, діяльну допомогу українським спортсменам надавало таборове представництво УМСА, завдяки чому в другій половині травня 1921 р. у таборі було засновано спортивне товариство («спортсменський союз») на чолі з правлінням. На прохання правління товариства УМСА придбало для його членів спортивні костюми, а також встановила необхідне обладнання для гімнастичних вправ¹⁷².

У кінці травня 1921 р. у таборі Ланцут був організований «I-й Шахматний турнір», до участі в якому зголосилось 8 учасників (кожен вніс організаційний внесок – 25 м.п.). За правилами турніру кожен з його учасників якого мав зіграти дві партії з кожним у присутності журі та точно виконувати всі його приписи. Переможець (Арсен Чернявський) дістав приз – книжку про шахи та звання «чемпіона табору ч.3», яке мав пізніше захищати¹⁷³. Інформація про шаховий турнір була уміщена в таборовому часопису «Промінь», який відзначив, що «гра провадилась не видержано і турнір не виявив дійсної сили гравців (гравців – авт.) і степені розуміння ними гри»¹⁷⁴. Але попри цю критичну «стрілу» на адресу організаторів шахового турніру, вже

---

¹⁷⁰ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.17, арк.1.

¹⁷¹ Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.45.

¹⁷² Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

¹⁷³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.30, арк.5.

¹⁷⁴ Промінь. – Ланцут, 1921. – 9 червня. – Ч.8. – С.28.

саме його проведення свідчило про значний поступ організаторів спортивного життя в таборі.

З самого початку свого існування культурно-мистецькі гуртки, які утворились заходами ініціативних та небайдужих старшин, докладали всіх можливих зусиль для наповнення та урізноманітнення дозвілля таборян. Попри те, що на заваді цьому стояла цілковитий брак коштів, складні умови перебування інтернованих, відсутність пристосованих для проведення вистав і концертів приміщень – гуртки зуміли розвинути свою діяльність та здобути визнання загалу вояцтва. Свій внесок у розвиток культурно-мистецького життя таборян здійснило й командування групи Військ УНР у Ланцуті, хоча деякі управлінські рішення командирів і начальників різних рівнів інколи призводили до гальмування розвитку цієї важливої сфери таборового повсякдення. Особливо розвинутим в таборі був драматично-театральний сегмент, що стало можливим завдяки облаштуванню в Ланцуті таборового театру, а також – конкуренції двох драматичних гуртків, кожен з яких намагався довести свою першість шляхом постановки українських п'єс на сцені театру ім. Т.Шевченка в таборі.

4.

Загальна та спеціальна освіта вояцтва

Одним з найважливіших завдань для командування інтернованих Військ УНР в Ланцуті стало налагодження загальної та спеціальної освіти вояцтва, оскільки перебування у таборах вивільняло у вояків значний обсяг вільного часу. Його невідкладне наповнення позитивним та конструктивним змістом – було першою життєвою необхідністю для всіх таборян, бо тільки в такий спосіб можна було запобігти процесам деморалізації вояцтва, морально-психологічний дух якого був послаблений нещодавною поразкою армії УНР у двобої з більшовиками, а також умовами таборового існування. В цих умовах велике значення мало

З перших днів перебування у таборі командування групи інтернованих вжило заходів для подолання неграмотності серед козацтва, бо станом на початок 1921 р. у Ланцуті перебувала значна кількість неписьменних та малописьменних. Перевірка освітнього рівня інтернованих у цьому таборі, яка була проведена ще на початку 1921 р. засвідчила, що тут перебував 91 неписьменний та малописьменний вояк, а також ще 169 таборян з початковою освітою¹⁷⁵. Цієї категорією вояцтва мала опікуватись педагогічна секція, яка в умовах тотального дефіциту не завжди була на висоті

¹⁷⁵ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.197, арк.4.

своїх завдань¹⁷⁶. Але вже на весні ситуація змінилась на краще, на підтвердження чого свідчать дані з «Інформаційному листку» культурно-освітнього відділу табору від 31 березня ц.р.¹⁷⁷

На цей час у таборі діяло п'ять шкіл для неграмотних, які були засновані заходами відділу. В одній такій школі – при Херсонській дивізії – навчалось 25 козаків, з якими тричі на тиждень працювали о. М.Раїнський (закон Божий), сотник Сидоренко (арифметика), поручник Заводницький (географія та історія), Головата (мова). Ще 45 козаків навчались в школі при Кулеметній дивізії (вчителі – хорунжі Момот і Євгунів) також тричі на тиждень, школа при штабі тилу мала у своєму складі 14 учнів, з якими щодня працював хорунжий Сак. Ще дві школи при Кордонній бригаді і Запасових військах мали відповідно 9 і 25 слухачів, а функції вчителів були покладені на старшин – хорунжих Лісцишина, Янка і урядовця Михалечко, які працювали з учнями кожного дня. Крім того для козаків різних частин проводились окремі популярні виклади (з географії та історії України)¹⁷⁸.

Штаби інтернованих частин та з'єднань докладали значних зусиль для організації військово-фахового навчання, намагаючись при цьому охопити якомога більше число старшин та підстаршин. Командуванням 1-ої Кулеметної дивізії була ще на початку інтернування була відкрита під старшинська школа з тримісячним курсом навчання (з неї випестилось 19 підстаршин), курси для урядовців та писарів прослухало загалом 78 осіб, у старшинської сотні було проведено «курс повторного навчання». Для козаків проводилось «навчання статутам», а також відбувались муштрові заняття на плацу. Про військове навчання вояцтва дбав

-----
¹⁷⁶ Хоча у кінці грудня 1920 р. на допомогу таборянам прийшло Українське педагогічне товариство у Львові, організувавши збірку коштів з цільовим призначенням – на «Рідну Школу» (1697 марок польських і 33390 карбованців, проте ця сума далеко не потривала всіх потреб інтернованих в царині освіти (див.: WBN, SAW, Zespół Akt SAU, sygn.I.380.13.7 Наказ № 28 групі Військ УНР у Ланцуті від 18 січня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим О.Пилькевичем).

¹⁷⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.104.

¹⁷⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.104.

й штаб 5-ої Херсонської стрілецької дивізії: тут діяла чотириохмісячна підстаршинська школа, для всіх старшин зведеного старшинського куреня проводилось «теоретично-інструкторське навчання», спеціальні курси викладались старшинам-технікам та гарматникам¹⁷⁹.

При штабі запасових і місцевих військ УНР також були створені старшинські та підстаршинські курси, діяв курс повітових військових начальників та їх помічників (25 слухачів). При курені польової варти (штаб тилу Дієвої армії) був організований підстаршинський вишкіл, 78 слухачам якого викладались ціла низка спеціальних дисциплін (військова статистика, стрілецька справа, історія і географія України). Також при згадуваному штабі з червня 1921 р. провадився курс військових комендантів (53 старшин та 28 військових урядовців)¹⁸⁰.

Слід відзначити, що ефективність роботи цих курсів не завжди була на задовільному рівні. Зокрема, виклади з військово-фахових дисциплін для старшин 5-ої Херсонської дивізії через відсутність підготовлених лекторів неодноразове переривались, але за деякий час знов поновлювалось. Їх нерегулярність призвела до того, що з числа 112 їх слухачів лекції відвідували щонайбільше 30 старшин. Як повідомляв таборовий часопис, задля забезпечення явки більшої кількості старшинства «один з лекторів щоби примусити старшин до слухання лекції заарештував кількох старшин і відправив [їх] на польську гауптвахту». Але це рішення не вплинуло на настрої старшин, які дійшли до висновку, що «ліпше сидіти на гауптвахті ніж слухати лекції наших генштабістів»¹⁸¹.

Отже, спроби організувати навчання «з-під палиці» з самого початку були приречені на невдачу, зрештою – й сам зміст навчання у цей час залишав бажати кращого. У цій ситуації культурно-просвітницька комісія намагалась урізноманітнити виклади шляхом започаткування

¹⁷⁹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.544, арк.28а.

¹⁸⁰ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.544, арк.25, 42.

¹⁸¹ 5 Херсонська дивізія // Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.35.

щоденних курсів українознавства (142 слухача з числа старшин); такий курс же викладався й для козацтва¹⁸². Паралельно для старшин в таборі також проводились лекції з «психології мас» (сотник І.Гончаренко), «історії письменства» (хорунжий Дуброва), а також читались й окремі реферати, зокрема – «Економічні права на самостійність України» (лектор – поручник Павлів)¹⁸³. В курені жандармерії сотник Поготовка викладав для старшин короткий «курс викладів з авіації»¹⁸⁴.

Невдовзі після сполучення цих двох дивізій (травень 1921 р.) були започатковані трьохмісячні курси булавних старшин, до відвідування яких було вписано 31 особу. Для них читалися лекції з тактики, артилерійської та кулеметної справи, топографії, фортифікації, військового господарства і польського статуту. Окремо проводились заняття зі 67 «адміністративними» старшинами, а в шестимісячній підстаршинській школі навчалось 55 осіб (вони не скінчили курсу навчання у зв'язку з виїздом на польові роботи). Також були організовані спеціальні виклади для старшин з різних родів військ (артилеристи, техніки, кіннотники)¹⁸⁵.

Очевидно, що в цій ситуації були потрібні нестандартні кроки, які би дозволили привернути інтернованих до викладів не силою примусу, а словом заохоти та наповнення викладів живим змістом. Саме для їх вироблення у Ланцуті 20 квітня 1921 р. був скликаний з'їзд культурно-просвітніх працівників армії УНР. Він тривав три дні, до участі в ньому було запрошено 30 представників з усіх (крім Каліша) таборів інтернованих. У присутності чільних діячів уряду УНР, членів Ради Республіки та різних українських громадських організацій його делегати обговорили та затвердили план культурно-освітньої роботи у таборах, визначили перспективні шляхи залучення коштів для її проведення, розглянули можливість улаштування курсів для

-----
¹⁸² ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.234, арк.31.

¹⁸³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.104-104зв.

¹⁸⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.177, 178-178зв.

¹⁸⁵ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.544, арк.28а.

підготовки культурно-освітніх інструкторів, заснування «хат козака» та ін.¹⁸⁶

Вже у перший день роботи з'їзду була створена «Комісія по влаштуванню середніх та вищих шкіл по таборах» (голова комісії – генерал О.Пилькевич, члени – інтендант ОККО Г.Гордієнко і начальник культурно-освітнього відділу 1-ої бригади 1-ої Кулеметної дивізії А.Ільницький)¹⁸⁷, яка мала абсорбувати досвід створення у таборових умовах начальних закладів та поширити його у всіх таборах. Крім того, учасники з'їзду утворили й «Тимчасовий комітет спілки культурно-освітніх працівників Армії УНР», до складу якого увійшли старшини Клим Поліщук, Г.Сіманців, І.Гончаренко, А.Сакало, П.Гордієнко¹⁸⁸. Проте вже за кілька тижнів після завершення роботи з'їзду, – на думку одного з його учасників – всі його напрацювання були занедбані, і жодної його рекомендації не виконано. Навпаки, командуванням армії та Радою Республіки ухвалювались рішення, які свідчили про їх нерозуміння завдань культурно-освітньої роботи у війську¹⁸⁹.

Зрештою, такі радикальні твердження не цілком відповідали дійсності, бо принаймні в Ланцуті відбулись значні зміни на краще. Вже згадуваний старшина А.Ільницький разом з сотником І.Гончаренком доклали всіх можливих зусиль для того, щоб у травні 1921 р. були розпочаті заняття в новоствореній таборовій гімназії (за програмою Єдиної національної державної школи). Між тим – на перешкоді роботі гімназії стояв цілковитий брак коштів, на цей час «засоби, які мала школа, були мізерні: користувалися тільки тим, що можна було знайти в таборі». Тільки за деякий час – завдяки фінансовій допомозі з боку голови таборової

---

¹⁸⁶ Надії і життя // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Ч.13 (липень). – С.15-16; Визволення. – Львів, 1921. – Ч.3-4. – С.45-46.

¹⁸⁷ ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.11, арк.3; ф.2439, оп.1, спр.27, арк.503.

¹⁸⁸ Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч.П: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). – К., 2000. – С.61.

¹⁸⁹ Надії і життя // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Ч.13 (липень). – С.15-16; Визволення. – Львів, 1921. – Ч.3-4. – С.45-46.

філії УМСА¹⁹⁰ Вукова – у Львові були придбані та доставлені до табору підручники, а також закуплено інше шкільне приладдя. Також УМСА подбала про забезпечення її учнів папером, олівцями та всім необхідним для навчання. Відтак, в дуже великій мірі вся подальша діяльність таборової гімназії стала можливою завдяки всебічному їй сприянню з боку таборової УМСА¹⁹¹.

Успіх роботи гімназії спонукав частину таборян вписатись до числа її слухачів, так що їх кількість досягла 100 осіб, але більшість з них відвідувала гімназію нерегулярно з огляду на складнощі таборового життя в Ланцуті. Зокрема, учням дуже дошкуляли штучні проблеми, які створювались для них польською комендатурою (зокрема – відмова видати їм постійні перепуски для переходу з однієї секції табору до іншої – внаслідок чого значне число слухачів часто просто не могли потрапляти на заняття в гімназії)¹⁹².

Навчання у гімназії провадилося українськими старшинами (вчителями за фахом), які зуміли за порівняно короткий час підготувати учнів до випускних іспитів. Вони були проведені у кінці червня 1921 р. для 32 осіб, яких за іспитовими результатами було поділено на три класи (4-й, 5-й і 9-й). Станом на липень 1921 р. у цих класах навчалося загалом 55 осіб¹⁹³. Важливим є також відзначити те, що майбутні випускники гімназії могли продовжити свою освіту, подавши документи для вступу до варшавських та краківських вищих шкіл – за умови відповідного рівня знання польської мови, відповідності іншим академічним вимогам та можливість проживання на власний кошт¹⁹⁴.

-----
¹⁹⁰ Після кількох своїх відмов у дозволі на заснування таборового представництва УМСА взимку 1921 р. – комендант табору нарешті перемінив свою думку та дозволив її створення навесні ц.р. (докладніших даних про це бракує – авт.).

¹⁹¹ Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // Український Сурмач. – Щипіорно, 1923. – 6 травня. – Ч.51-52. – С.7.

¹⁹² Реальна Школа в таб[орі] Щипіорно // Український Сурмач. – Щипіорно, 1923. – 6 травня. – Ч.51-52. – С.9.

¹⁹³ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.482, арк.15.

¹⁹⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.466зв., 491.

Важливими подіями у культурно-освітньому житті таборян завжди залишались приїзди з викладами відомих українських вчених та освітян. З таким візитом до табору в середині травня 1921 р. прибув міністр віросповідань УНР І.Огієнко, який провів для усього таборового загалу 9 своїх викладів¹⁹⁵. 20-24 травня 1921 р. професор Кам'янець-Подільського державного університету Білецький виступив перед таборянами з чотирма своїми лекціями на тему «Іван Франко і його значіння в українській літературі»¹⁹⁶.

Але найбільшим досягненням організаторів просвітницького життя в таборі стало відкриття 9 червня 1921 р. таборового «Українського Народнього Університету» (УНУ). Цим, на думку одного з редакторів таборового часопису «Промінь», було зроблено «ще одно рішуче зусилля культурно-просвітньому поступованню нашого вояцтва», яке, хоч і «позбавлене волі та людських умов життя, огорнене невимовним сумом зачарованого кола нерозгаданої майбутності і тугою за рідними оселями», – тим не менш прагне «озброїтись зброєю духовною, не менше страшною для наших ворогів, силою, що загартовує дух, і що завжди буде потрібне нашій[...] нації в її визвольних змаганнях». Важливим було й те, що навчання в згадуваному університеті дозволяло вояцтву розірвати «ще одне кільце того великого і тяжкого ланцюга, яким скував нас наш віковичний ворог – Московщина», а також «наблизитися до культурного заходу, з яким тільки й можуть бути спільні наші шляхи до розвитку»¹⁹⁷.

УНУ призначався для всього інтернованого українського вояцтва у Польщі, проте через особливості запроваджененого польською владою загального режиму інтернування Військ УНР відвідувати його мали можливість лише мешканці табору Ланцут. Відтак до складу студентів університету було зараховано 523 «ланцутців» (266 осіб – на економічний, 139 – на історико-філологічний і 118 – на

¹⁹⁵ Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.37-38.

¹⁹⁶ Промінь. – Ланцут, 1921. – 19 травня. – Ч.3. – С.20-21; 23 травня. – Ч.4 (без посторінкової пагінації – авт.).

¹⁹⁷ Сімонів Гр. Передова // Промінь. – Ланцут, 1921. – 9 червня. – Ч.8. – С.1-2.

математично-природничий факультет), які мали доволі різний освітній ценз. Діяльність УНУ стала можливою лише завдяки допомозі з боку таборової філії УМСА, яка забезпечувала його слухачів папером, навчальними посібниками та приладдям¹⁹⁸.

Передбачалось, що в університеті викладатиметься широке коло дисциплін, у т.ч.: економічна географія (І.Фещенко-Чопівський), фінансове право (Х.Лебідь-Юрчик), вища математика (М.Чайківський), міжнародне та консульське право (Ейхельман), історія України (В.Біднов), всесвітня історія (Кордуба), мовознавство (Свінцицький), історія української мови (Огієнко), західноєвропейська література (Щурат), антропология (Раковський), українознавство (Кордуба) та ін.¹⁹⁹ Слід відзначити, що далеко не всі із зазначених тут лекторів мали можливість з'являтися у таборі; ті ж викладачі, які й прибувала сюди для викладів, проводили у Ланцуті 3-4 лекції та повертались до місць свого постійного перебування.

Менш ніж за місяць (6 липня 1921 р.) було також відкрито військовий факультет цього університету, який постав за ініціативою групи його слухачів з числа старшин. Головний Отаман Військ УНР С.Петлюра підтримав цю ідею та надав необхідну моральну допомогу на початках його роботи. На урочистому відкритті факультету були присутні голова Ради Республіки І.Фещенко-Чопівський та в.о. військового міністра УНР генштабу генерал-хорунжий В.Сальський. Деканом факультету було обрано генерал-поручника М.Юнаківа, який був відсутній на відкритті, залишившись у статусі його почесного керівника²⁰⁰.

-----
¹⁹⁸ Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // Український Сурмач. – Щишорно, 1923. – 6 травня. – Ч.51-52. – С.7).

¹⁹⁹ Таборовий Народний Університет // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

²⁰⁰ Заснування військового факультету при Народньому Університеті // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Ч.13 (липень). – С.18-19; Військовий факультет Українського Народнього Університету в таборі Ланцут-Стржалково // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № IV. – С.19.

Вся робота з організації та подальшого функціонування факультету була здійснена генералом І.Мартинюком, який взяв на себе фактичне виконання обов'язків його декана. Долаючи труднощі, пов'язані з цілковитою відсутністю відповідної спеціальної літератури, 62 його слухачів готували реферати з різних військових і військово-історичних тем з наступним обговоренням їх на семінарах²⁰¹. Але вже невдовзі регулярні заняття на військовому факультеті були перервані у зв'язку початком передислокації групи інтернованих Військ УНР з Ланцута до Стшалкова (липень 1921 р.), після чого – через значну віддаленість останнього від Тарнова – приїзд до нього переважної більшості викладачів став неможливим.

Але в будь-якому випадку діяльність Університету допомогла значній кількості старшин підвищити свій освітній рівень, а крім того – прямо чи опосередковано сприяла активізації діяльності Студентської громади в таборі, яка нараховувала у своєму складі 56 членів (станом на липень 1921 р.). З цього числа 45 таборян висловлювали бажання продовжити навчання в польських університетах, маючи для цього відповідні підстави та належні документи. Дехто з них перебував поза табором на роботах, але більшість не мали такої можливості та апелювали до української студентської організації у Варшаві, сподіваючись на допомогу під час зарахування на навчання²⁰².

На початку червня 1921 р. у таборі заснувалась «Спілка вчителів» (секретар – хорунжий Кобизський), метою діяльності якої були визначені згуртування таборових вчителів, підвищення їх культурного та професійного рівня, поширення національної свідомості серед вояцтва та поліпшення матеріального становище членів спілки²⁰³. Але часовий простір її діяльності, так само як і утвореного на початку липня 1921 р. «Товариства українських есперантистів»²⁰⁴,

²⁰¹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.482, арк.19; спр.838, арк.157.

²⁰² У студентів // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Ч.13 (липень). – С.19.

²⁰³ Из життя нашого табору // Промінь. – Ланцут, 1921. – 26 червня. – Ч.9 (без посто-рінкової пагінації – авт.).

²⁰⁴ Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Ч.13 (липень). – С.19.

був надто коротким в силу ліквідації Ланцуту (середина липня ц.р.) та переведення його мешканців до інших таборів інтернованих Військ УНР у Польщі.

Піврічний термін перебування в Ланцуті позначився для його мешканців значними здобутками в освітній сфері, й хоча роботи всіх таборових курсів та шкіл бракувало системності, інтерновані мали можливість підвищувати свій культурний рівень та здобувати нові знання. У різний час для всіх бажаючих таборян були організовані курси з рахівництва і бухгалтерії, проводились окремі виклади з садівництва, огородництва, бджільництва, птахівництва. Старшини могли відвідувати курси іноземних (польської, німецької, французької) мов. У таборі діяли школи для неписьменних, були засновані таборова гімназія та Український Народний Університет, завдяки яким значна кількість таборян отримала можливість поповнити запас своїх знань.

Взимку 1921 р. матеріальну допомогу просвітницьким осередкам надавали таборові й дивізійні кооперативи та крамниці, які спрямовували частину свого прибутку на їх потреби. Ці надходження дозволили придбати столи, стільці, лавки і дошки для класів, та обладнати приміщення для бібліотеки та лекційних викладів, організувати відправлення служби Божої. Навесні 1921 р. всім освітнім осередкам інтернованих надавалась допомога ланцутським представництвом УМСА, яке у цей час витрачало значні кошти для урізноманітнення гуманітарної складової таборового повсякдення українського вояцтва. Завдяки цьому таборові школи та курси змогли виконати свою культурно-освітню місію, а інтерновані – здолати труднощі перших місяців перебування в умовах таборової ізоляції.

5.

Мовно-охоронна та агітаційно-пропагандистська місія української таборової періодики в Ланцуті

Наслідком того, що у 1920 р. до складу армії УНР було мобілізовано значну кількість офіцерів, які перед цим перебували у складі денікінських військ, корпоративна єдність її старшинського корпусу була значно послаблена, що у свою чергу призвело до утворення в його середовищі кількох несумісних одна з одною течій. Хоча переважна більшість старшинства збігала свою відданість прапора УНР і була готова до останнього боротись з більшовизмом, частина старшин – займала вичікувальну позицію, не виявляючи своїх дійсних політичних поглядів, а дехто навіть демонстрував своє цілковите неприйняття ідеї незалежності України, вперто обстоюючи гасло «єдиної і неделимої» Росії. Зрозуміло, що ця категорія старшинства підлягала негайному виключенню з мав армії УНР та видаленню з українських таборів до російських.

Проте складнощі таборового існування у Ланцуті перешкоджали системному проведенню такої роботи, яка мала би виконуватися контррозвідувальними структурами та військово-судовими органами армії УНР. Між тим

деморалізуючий вплив «єдїнонеделїмцев» був досить відчутний та вимагав негайних контрзаходів. На відміну від інших таборів, де до «чистки» старшинства від випадкових та відверто злочинних елементів залучались новостворені старшинські громади, в Ланцуті цю функцію стала виконувати таборова преса.

Першим цю місію взяв на себе «літературно-військовий тижневик, орган незалежної думки» часопис «Наша зоря» (деякий час він був друкованим органом таборової культурно-просвітньої комісії), перше число якого вийшло у таборі 16 грудня 1920 р. Справа його започаткування виявилась дуже непростю – у чому редакція часопису відверто зізналась читачеві вже у першому його номері (на цей час в розпорядженні редакції був лише зіпсований шапірограф). Але ці труднощі не могли зупинити вихід «Нашої зорі», яка – за словами її засновників – «освітить темряву ночі й покаже правдиві шляхи»²⁰⁵.

Прагнучи об'єднати всі здорові сили в середовищі таборян у кінці січня 1921 р. його редакція звернулась до загалу вояцтва із закликом – «Українці всіх напрямів, єднатесь». Тільки це гасло мало стати для всіх таборян «провідною стежкою до здобуття нашому народові незалежності і в першу чергу звільнення його від Московського червоного імперіалїзму». На думку редакції, вже та одна обставина, що «опинившись на чужій території, без виразних і ясно уявляемих перспектив нашого майбутнього, ми не тільки не розпоршилися і не згубили свого державного центра і державности», а навпаки – стали міцніше, «спаюючи воедино наш національний фронт»²⁰⁶, – свідчила про державотворчий потенціал української нації.

У цитованій вище редакційній статті було особливо відзначено, що тільки «армія, регулярна, дисциплінована і суто національна може бути головною підвалиною нашої державности», а відтак уряд УНР, і щойно обрана Рада Республіки мають першочергово зайнятись «справами свого війська, удї-

²⁰⁵ Наша Зоря. – Ланцут, 1920. – Ч.1. – С.1.

²⁰⁶ Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – 24 січня. – Ч.3. – С.1.

ляючи йому максимум уваги, енергії і підтримки». Це вимагало колосальних зусиль, бо до «нашої військової сім'ї (армії УНР – авт.) затесалося багато злодіїв, які провокують нашу справу і які вщент хотять розшматувати наш військовий організм». Для їх нейтралізації належалося «перевести саму рішучу і повну чистку «авгієвих конюшень» від того, на жаль, численного елемента, який на своє співробітництво в українській справі дивиться як на засіб до власної наживи, грязного і дрібного кар'єризму і свідомої руйнації нашої справи»²⁰⁷.

Дуже важливим завданням, на думку редакції, мало стати притягнення «на українську службу цілого ряду талановитих і здібних військових оце на зміну хоч-би частині покинутого нам Росією генеральського хламу». Очевидно, що така оцінка здібностей та ділових якостей вищих старшин армії УНР була надто категоричною, бо більшість генералітету в її складі сумлінно виконували службу, а частина з них – вже мала й вироблений національно-державницький світогляд. Відтак, погоджуючись з тим, що слід було «сміло й рішуче прочистити дорогу енергії, а не тішитись генеральськими чинами, за їх нездатністю і браком», цілком неприйнятним був запропонований редакцією «рецепт» творення нової генерації українського генералітету шляхом їх «фабрикування наскоро», притягнувши, щоправда, для цього «іноземних інструкторських сил»²⁰⁸.

Щоправда, деякі старшини вищих рангів, які опинились в армії УНР цілком випадково – своєю поведінкою самі створювали підстави для таких радикальних суджень. Скажімо – прокурор 2-ої Волинської дивізії полковник Янушкевич «дозволив собі скаржитись Польській владі на акції Українського Начальника групи військ інтернованих в Ланцуті; одверто ганьбив і лаяв Українців». У зв'язку з цим група старшин-українців оголосила його «провокатором і ворогом України», після чого згадуваний полковник втік з Ланцуту та пристав до загону осавула Яковлева²⁰⁹.

²⁰⁷ Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – 24 січня. – Ч.3. – С.1-2.

²⁰⁸ Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – 24 січня. – Ч.3. – С.2.

²⁰⁹ Чорна дошка // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – 24 січня. – Ч.3 (посторінкова пагінація відсутня – авт.)

Але особливо активізувалась боротьба зі злочинним елементом у Ланцуті після започаткування видання «таборового живого тижневика» «Промінь», перше число якого вийшло 13 травня 1921 р. До складу його редколегії у цей час входили Д.Нестеренко (головний редактор) і І.Кухарський²¹⁰. Пояснюючи у редакційній статті потребу його видання, ініціатори заснування часопису яскраво й переконливо визначили завдання «Променя»: «Кинути світло правди на оцю дійсність, промінням живого слова розсікти оцю дійсність... [і] темряву, в яку попала ціла наша національна справа, як ліхтарем освітлювати той шлях, який ми йдемо до своєї давньої цілі, щоб не збиват[и] ся з нього та не зійти в болото, що широкими ланами розкидана нашими ворогами праворуч і ліворуч од нього»²¹¹.

Редакція обіцяла «голосно кликати до тіснішого об'єднання всі живі та нездеморалізовані сили наші, до невпинної праці над собою в прагненнях до самоудосконалення, будити думку, викликати до життя творчу працю на користь своєї Батьківщини навіть в умовах таборового життя, безпощадно й жорстоко клеймити всяке злочинство й передавати їх на суд широкої громади – всієї нашої таборової військової сім'ї, намацувати й прокладати шляхи до більше тіснішого, свідомішого, й ідеальнішого об'єднання поміж нашим старшинством та світлим лицарем-козаком, підносити жадання щирої праці для нашого меншого брата-козака»²¹².

Усвідомлюючи наскільки «велике і тяжке завдання» редакція ставить перед собою, вона разом з тим запевняла, що «до всіх явищ біжучого життя буде підходити лише[...] руководячись благом своєї батьківщини»; старатиметься «давати критичну оцінку на всі явища таборового життя»,

²¹⁰ Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU), sygn.I.380.13.7 (наказ № 11 штабу групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті від 22 червня 1921 р., підписаний підполковником В.Чабанівським); Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.). – Львів, 2002. – С.268.

²¹¹ Наші завдання // Промінь: таборовий живий тижневик. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.1.

²¹² Наші завдання // Промінь: таборовий живий тижневик. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.1.

аби жодна «дрібничка» не була випущена «з-під критичного ока», а найвищою цінністю будуть завжди залишатись «інтереси народу, інтереси власної державности». Редакція була свідома того, що з цими завданнями вона зможе «справитися лише при найближчій й найактивнішій допомозі всіх братів вояків без ріжниць посади», відтак закликала таборовий загаль до об'єднання навколо «Променя», який став би для вояцтва тієї трибуною, з якої воно могло «почути слово правди та кинути слово критики на нашу сучасність у всіх її проявах». Завершувалося це пристрасне звернення крилатим гаслом, яке могло би служити дороговказом для всіх таборян: «В єднанню наша сила, а в усвідомленню її – наша перемога»²¹³.

Вже поява першого числа газети привернула увагу таборян незвичністю формату – бо її матеріали (спочатку безцензурні) зачитувались зі сцени таборового театру артистами з гарною дикцією. «Промінь» відразу «здобув співчуття таорової маси, придбав активних прихильників, нажив окремих ворогів». Під час читання перших трьох чисел «Променя» «у театрі не було ні одного порожнього місця. Слухала публіка уважно, без гомону, стримуючи навіть кашель». Не відбулось жодних «мітингових випадків», «дисципліну публіка заховала знаменито. Провожала оплесками навіть передовицю і публіцистику». Слухачьку аудиторію газеті складали у першу чергу старшини, які не тільки уважно слухали, але й обговорювали потім порушені «Променем» питання, що, на думку редакції, було «найкращою ознакою що й сама тема відповідає потребам думки й трактування теми доконано доцільно». А завдяки цьому – «скоріше і міцніше буде поширюватись і зростати наша національна самосвідомість»²¹⁴.

Найбільшу увагу слухачької аудиторії привертала «хроніка та веселий кутик... Як тільки на сцені показується хроніка, слухачі свіжішають мов від подиху вітру в спеку, і їх увага набирає нової сили: Ану, мов хто там нині на черзі.

²¹³ Наші завдання // Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.1-2.

²¹⁴ Спостереження «Проміння» // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4. – С.1-2.

Кого «протягнуть»?». Редакція відзначала, що «після першого ж читання часопис нажив собі і далі хронічно наживає лютих ворогів. Ті, кого хроніка погладила своєю м'якенькою рукою, починають сипати електричними гискрами (іскрами – *авт.*), мов чорношерсті коти. Обурення їх до піни на губах. Вони погрожують часопису терором, посилають цілі купи скарг в штаб групи, починають підпільні інтриги проти «Проміня», щоб за всяку ціну загасить його. Перекручуючи поданий часописом матеріал, стараються довести, що часопис підриває дисципліну, підкопується під авторитет старшини, бо виходять на світ Божий їх «діла-ділішки»²¹⁵.

На підтвердження цього редакція «Променя» повідомляла про те, що у відповідь на вихід першого числа газети командування 5-ої Херсонської дивізії нібито пообіцяло тим «херсонцям», які співпрацюватимуть у цьому часопису, відправку до карного табору в Домб'є. У зв'язку з цим редакція була змушена заявити, що вона вже «виходить після попередньої цензури та як що начальство вбачає шкідливий напрям газети, то у нього є інші засоби боротьби з нею, більше шляхетні»²¹⁶.

Неодноразово до редакції приходили анонімні листи з погрозами, в одну з них редактора газети називали «головою українського чека», у відповідь на що редакція заявила, що на шпальтах «Променя» «висловлюється думка всіх, які чесно працюють на користь пригніченого українського народу. Нас не залякаєте. Ми вже цілі два роки боримось за Україну й українську національну гідність, і далі також твердо і непорушно будемо боротися». Звертаючись вже безпосередньо до автора цього листа редакція пропонувала йому залишити таке «фразерство[...] на розвагу свого міщанського світогляду, з якого щоби вибратися вам треба не одного «Проміня», а десять, та й ще й з добрим дрючком до них, щоб більш рішуче зворушили ваші мозки і згублене людське сумління»²¹⁷.

-----
²¹⁵ Спостереження «Проміння» // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4. – С.3.

²¹⁶ Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.37.

²¹⁷ Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.46.

Особливо «дошкулляла» газета старшинам – «малоросам» за політичними переконаннями, низького культурного рівня, які навіть не усвідомлювали ганебності своєї поведінки у стосунках з підлеглими їх козаками. На підтвердження цього редколегія умістила в журналі один з епізодів (без зазначення прізвищ, але вочевидь – фігуранти цієї замітки впізнали себе), в якому – як в краплі води – відбилася вся нищість декого зі старшин армії УНР. Під час однієї з театральних вистав на одній лавці поруч з козаками всилися й кілька старшин, які провадили між собою розмову «виключно по «общѣпонятному». Коли один із козаків звернув увагу свого сусіда – козака на це явище і зробив загальне протиставлення, з одного боку – між козаками від яких вимагається розмовляти рідною мовою, і які в силу свого розуміння виконують ці вимоги, і з другого боку – між старшинами, які ігноруванням рідної мови, зневажають згадані вимоги, то один із старшин, почувши це, в гострій формі і начальницькому тоні запитав козака: «Яке ти маєш право та як смієш мені робити замічання, ти знаєш куди я можу запроторити за це?»²¹⁸.

Редколегія звертала увагу читачів на те, що старшина робив «догану» козакові українською мовою, після чого останній замовк, «але ж був задоволений, що хоч таким чином почув від старшини рідну мову». Неготовність козака (через субординацію) дати гідну відповідь цьому старшині-«законнику» – спонукала редакцію звернутись до останнього в імені усього українського козацтва: «Пане старшино! Навчіться з початку шанувати мову козака, а тоді й козак буде вас шанувати, а такий демагогічний вибрик, якій ви вжили по адресі того козака, вказує лише на те, що по своєму культурному порівнянню ви стоїте нижче від цього козака. Він мав і рацію зауважити вам, щоби ви не говорили по московськи»²¹⁹.

На жаль – ставлення деяких старшин до своїх підлеглих було зумовлено їх «московською» школою армійського виховання, внаслідок чого окремі старшини воліли розмовляти із козацтвом мовою російського мату та «зуботичини».

²¹⁸ Сценка в таборовому театрі // Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.38.

²¹⁹ Сценка в таборовому театрі // Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.38.

За отриманими «Променем» інформаціями один з таких українських «держиморд» – сотник Гриневич (13-та стрілецька бригада 5-ої Херсонської дивізії) – «покарав як належить» одного з козаків за те, що той не виструнчився перед сотником, а саме: «побив його й посадив на 7 діб до паки (гауптвахти – *авт.*)»²²⁰.

За спостереженнями редколегії «Променя» на цьому ґрунті у таборі мали місце й інші ексцеси, зокрема часописом було помічено «багато зловживань» у поводженні з підлеглими у навчальному курені штабу тилу Дієвої армії. З цієї нагоди редколегія вважала за доцільне аби старшини цього підрозділу «звернули на це увагу», зтямивши собі, що «вони працюють в українській армії, а не в російській, в демократичній, а не монархічній, і сором тим старшинам». Цілковитим неподобством було й те, що деякі старшини під час стройових вправ на плацу дозволяли собі «при подачах команд при виконанні своїх обов'язків тримати руки в кишнях з героїзмом «рускаго афіцера»»²²¹.

З цієї та інших нагод редколегія журналу зауважувала, що саме життя змушувало її звертати увагу на від'ємні типажі «малоросійських потвор» – всіх цих «дебелих супотатів[...] чотирьохлицих янусів»²²², усяких «гіпопотамів», що сякаються в жменю, кулачних дуелянтів, собак, що поставчателів на порціях підводять, тубільців «Домініканії»²²³, їх звичаї, і «ету самую мову»[...]»²²⁴. Шляхом розміщення на шпальтах часопису коротких, але гострих «реплік», його редколегія давала влучну характеристику настроїв різних груп таборян: «У козацьких бараках балакають про визволення батьківщини. В старшинських бараках про підвищення в ранги та про нове одержання грошей. В домі-

-----
²²⁰ Промінь. – Ланцут, 1921. – 19 травня. – Ч.3. – С.20.

²²¹ Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.29.

²²² Йдеться про ту категорію осіб, які встигли побувати на службі у військових формаціях УЦР, гетьманату, директорії УНР, а також і в армії А.Денікіна – авт.

²²³ Йдеться про мешканців «Поддомініканського будинку» в м. Ланцут, в якому разом з родинами мешкали сімейні старшини, а також вищий командний склад інтернованих у цьому таборі частин і з'єднань Військ УНР – авт.

²²⁴ Спостереження «Проміння» // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4. – С.4, 8.

ніканським будинку балачки одноманітні, як: «ох, как мне здѣсь скучно! Ох, как мне здѣсь тошно! Как бы скорее по-пасть в Москву»²²⁵.

При чому для цього редколегії не доводилось спеціально збирати матеріал для рубрик «Хроніка» та «Веселий кутик», все що публікувалось на шпальтах часопису – надходило від самих таборян, які прагнули позбутись цих «потвор дійсності», які все ще залишались у таборі. Відтак, як зазначалось редакцією «Проміня», – «саме життя табору взялось і поста-чати і редагувати ці два відділи таборового часопису»²²⁶.

Вже з третього числа «Промінь» переглядався таборо-вою цензурою, що викликало незадоволення читачів, які вважали, що з цього моменту «жива газета» обернулась в «мертву і тільки прикидається живою». Але вплив цензури був не настільки значний аби з таборовою газетою відбу-лась така метаморфоза. На думку редколегії, «Промінь» за-лишався живим і під впливом цензури, ставши органом та-борової громадськості, а відтак потребував її захисту. Тому його редколегія зверталась до читачів із закликом: «обері-гайте свій таборовий часопис і від інтриг, і від міщанства у змісті. Поставтесь до нього як найважливіше, пам'ятаючи, що «Промінь» є органом відбиваючий ваші настрої та нужди і разом з тим – провідником вашої думки, трибуною тільки правдивого слова, засобом виховання національно-патріо-тичного духу, грозою для темних елементів»²²⁷.

Газета була змушена працювати у дуже складних умо-вах відсутності власного редакційного приміщення (у її розпорядженні були тільки орендовані стіл та лавку в приміщенні «Нашої зорі»), до того ж – друкарська машин-ка, на якій друкувались матеріали газети зіпсувалась, а у редколегії не було коштів для її ремонту. Штаби частин та з'єднань відмовляли редколегії передати в тимчасове користування друкарську машинку. «Все робиться так, як нібито вставити палиці в колеса», – зізнавалась редактори

²²⁵ Що у кого на язиці, то й на серці // Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.39.

²²⁶ Спостереження «Проміня» // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4. – С.4, 8.

²²⁷ Спостереження «Проміня» // Промінь. – Ланцут, 1921. – 23 травня. – Ч.4. – С.8.

газети. Її вважали «більшовицьким гніздом», цензори на-
полягали на тому аби цензурні купюри не згадувалось в
інших матеріалах газети, а читачі – вимагали уміщувати
всі без винятку матеріали, в протилежному випадку погро-
жували припинити співробітництво з редколегією.

Деякі командири частин категорично забороняли своїм
підлеглим не тільки співробітничати у газеті, але навіть
зустрічатись з її співробітниками, погрожуючи в іншому
випадку «винуватцям» усуненням з посади, і навіть «кулею
в лоб». Редколегія опинилась як «між молотом і наковаль-
нею». В цій ситуації редколегія зверталась «до всіх, хто ста-
виться до газети уважніше, визнає її користь і добачає в
ній зброю для боротьби з різними злочинними явищами
агітації національних і демократичних ідей, які так необ-
хідні для будови нашої держави – прийти газеті на допо-
могу чим тільки хто може»²²⁸.

Зрештою, цей заклик редколегії нарешті було почуто,
і командування групи знайшло можливість виділити для
«Променя» кімнатку в театральному бараку²²⁹. Ця обста-
вина стала свідченням того, що газета успішно виконує
свою охоронно-мобілізаційну функцію в таборі, борючись
з різними проявами деморалізації. Редколегія запевнила,
що на її шпальтах й надалі «бринітиме сміх» та «гратиме
жарт», водночас є дуже важливим аби «цей сміх та жарт
були чистими, щоб не мали в собі бруду. Кепський вчинок
можна покарати й сильним словом і жартом, але той і дру-
гий чинники повинні розбудити в душі людини почуття її
гідності і ні в яким разі не вторпати її в bagno, бо цим шля-
хом часто вбивається охота змити з себе брудні плями»²³⁰.

Двомовність частини старшинства (а також «одномов-
ність» їх дружин) – змушувала редколегію «Променя» зно-
ву і знову гостро реагувати на цей ненормальний та навіть
шкідливий, на думку редколегії, паралелізм у вживанні
української мови на службі, а російської – в побуті та при-

-----
²²⁸ Від редакції // Промінь. – Ланцут, 1921. – 3 червня. – Ч.7. – С.1-3.

²²⁹ Від редакції // Промінь. – Ланцут, 1921. – 26 червня. – Ч.9. – С.1.

²³⁰ Промінь. – Ланцут, 1921. – 26 червня. – Ч.9 (без посторінкової пагінації – авт.).

ватному спілкуванні. Зауваживши, що «питання нашої рідної мови до цього часу – болюче питання нашого таборового життя», редколегія з сумом констатувала: «в цій справі проявляє себе яскравіше всього вся наша нікчемність, кволість, міщанство, глузування над собою і потоптання нашої національної честі»²³¹.

Провину за такий стан справ редколегія поклала на цілий таборовий загаль старшинства, і зокрема на тих «міднолобих ідіотів, що ні як не хочуть зрозуміти однієї простої речі, а саме, що вживання російської мови є річ категорично недопустима серед національного війська, особливо під час боротьби з отою самою «лабазницею» – Московією. Нерозуміння цього є зрада святому ділу визвольної боротьби, бо коли так легковажать народню мову, добуття прав на яку коштує [у] нас стільки зусиль і крові, то це означає – нехтування і всієї справи української. І навіть не в нехтуванні і легковаженню тут річ, а в тому що ті особи, які говорять по московськи, то є наші вороги, хто б вони не були і які посади не займали б, закляті страшні вороги, які свою присутність по часті тим і оправдують, щоби шкодити нам, псувати наші нерви і вносити розклад в нашу родину»²³².

На думку редколегії, ця категорія була небезпечніше відкритих ворогів, бо ці старшини «єхідно притаїлися і невдало пристосувались до українського кольору, лише вичікують коли наступить такий час, щоб їм зручніше було зрадити і запусить ножа нам у спину. Зробити це просто – вони не здібні, бо занадто мізерні й нікчемні для того». Реабілітувати себе такі старшини могли лише зробивши «маленьке нескладне діло – привчити себе до вживання української мови і вживати її, а зробивши це полюбити її як рідну мати, як укохану дівчину, щоб і дітей своїх і оточення потім навчити любити цю мову». Тільки коли старшини «закохаються в ній[...] вони й самих себе зрозуміють і свій нарід, всю силу душі нашого народу, цього, для близькозорих, ще непомітного велетня серед інших словянських

²³¹ Ще про мову // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.1.

²³² Ще про мову // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.1.

народів світу. А полюбивши свій народ[...] з його степами білими хатками, вишневыми садочками, піснями, думами, горем, сльозами – вони зіллються з ним і самі будуть жити його думками, надіями, вірою. Тоді ж і жити буде легко і боротися за нього хотітися і смерть буде гарна та гідна людської честі»²³³.

За градацією «Променя», ще одна категорія старшин – «малороси», які були не настільки небезпечні як перші («перешарбовані»). Вони тільки хіба що розмовляли «точнісінько як київські перекупки. Перекручені русіцизми полтавські, провінціалізми та простенької водиці – кацапські словця, оце їх лексикон». Звичайно, що вони жодним чином не турбуватимуться «про чистоту рідної мови, про збереження її краси гнучкості і мелодійної музичності», але разом з тим – вони з претензією на інтелігентність. «Спробуйте їм закинути, що вони шмаровози – образяться та ще й як, а подбати про мову, якою вони користають певно по звичці – вони не додумуються. Скоріше вони переймають словесні вибрики: евентуально, дефінітивно, децизія або польські, честь, цілую руці»²³⁴.

Редколегія була переконана, що не існує жодної можливості «щоб нагнути їх до боротьби за українську мову», бо «вони скорше будуть сперечатися за смак полтавських галушок, ніж шанувати свою мову і примусити шанувати її інших. Їх, розуміється ніколи не захопить бажання працювати над виробленням своєї аристократичної мови, де б виявлялася найвища краса і дикція і в манерах говорити»²³⁵.

Критично висловлювалась редколегія «Проміня» і щодо третьої категорії старшин – які «добре знають свою рідну мову і шанують її, але палець об палець не вдарять для того, щоб привчити й інших знати її та шанувати». Таке збайдужіння до української справи і небажання працювати для суспільної потреби було тим більш складно подолати, що таких старшин було досить багато, і творячи собою

-----
²³³ Ще про мову // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.2-3.

²³⁴ Ще про мову // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.4.

²³⁵ Ще про мову // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.4.

інертну масу – вони являли потенційну небезпеку для козацтва через свою індиферентність.

Переробити або хоча би розворушити ці три групи старшин були не в стані «і офіційні лояльні накази, ні ріжні доводи», які просто не доходили до «цих вузьколобих та закостенілих у своїх... хибих людців». З огляду на це боротись з ними належалось «у найрішучіший спосіб. Досить сентиментів і всяких там захистів, – треба перейти від захисту[...] до безпощадної боротьби». Але для цього патріотично налаштованим старшинам належалось перейти внутрішній «рубікон», усвідомивши, що «справа винищення російської мови у нашому таборі небезнадійна, а коли ця пошесть до цього часу ще не повалена, то ми самі, ми українці в першу чергу винні в тому, винні через своє лайдацтво, неухажність, сантіменти»²³⁶.

Журнал пропонував свій алгоритм переконування перших двох категорій старшинства – спочатку «персональний вплив на своїх знайомих, приятелів, колег»; у тому випадку коли «добре слово» не допомогло би – «перерва знайомства та приятелювання з ними, оголошення бойкоту». Але бойкот був би ефективний тільки у разі його колективного застосування. Не зайвою була би, на думку редколегії, й «система зауважень, нагадувань кожному, від кого чути російську мову». Редколегія пропонувала робити це спочатку «лояльно і коректно», і лише після цього переходити до рішучих заходів – і зокрема, застосовувати «кулаки, бо всі ці кацапомани такі легкодухи, що в них не вистачить сміливости захистити свій гонор, та ледви чи вони його мають» (пропозиція «кулачної розправи» була викреслена цензурою – *авт.*)²³⁷.

Останнім аргументом у цій системі переконування незгідних користуватись українською мовою була інформація про те, що нібито Державний центр УНР поборюватиме старшин-«русифілів» «не наказами, а остракізмом, цебто – способом викинення з армії». Взагалі, на думку редколегії –

²³⁶ Ще про мову // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.5.

²³⁷ Ще про мову // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.5-6.

«факти незнання або невживання української мови треба рахувати вистарчаючою підставою на притягнення до відповідальності як за вороже відношення до У.Н.Р.». Про всі такі факти належалося повідомляти командуванню – безпосередньому, або (у випадку його бездіяльності) звертатись до вищих інстанцій, і зокрема – до командування групи та головної команди Військ УНР²³⁸.

Такі безоглядні та радикальні судження редколегії «Променя» з одного боку, і небажання частини старшинства робити над собою хоча би маленькі зусилля для вивчення української мови та їх байдужість (а подеколи й ворожість) до української справи з іншого – призвели до загострення стосунків між різними групами старшин. За місяць після публікації цитованої вище статті у таборі витворилась «тяжка атмосфера», і «справа з українською і московською мовою набирала... що раз гострішого характеру». Редколегія попереджала, що коли «це питання й надалі стоятиме в такий площі – уникнути непорозумінь і навіть ворожого відношення однієї частини нашого суспільства до другого буде неможливо»²³⁹.

Разом з тим, позитивним явищем, на думку редколегії, було те, що «справа з нашою мовою... набирає все більшої ваги і починає ставати на інший ґрунт, починає звертати увагу цілого суспільства і його органу, його провідної думки – таборової преси». Найбільше до цього причинився саме «Промінь», жоден номер якого «не вийшов без того, щоби в той чи інший спосіб не торкнулися прихильників «общепонятного язика», хоч би це було в формі легкого юмору, легкої сатири».

Часопис послідовно обстоював позицію тієї частини українського старшинства, які «обурювалися на вживання московської мови» та послідовно підважував мотивацію «малоросів», які «уперто трималися за мову московську». Разом з тим редколегія пристрасно апелювала до тих з їх числа, які «...серцем відчули ідею Українську, а розумом ніяк не можуть дійти до розуміння того, що кожне слово,

²³⁸ Ще про мову // Промінь. – Ланцут, 1921. – 31 травня. – Ч.6. – С.6-7.

²³⁹ Промінь. – Ланцут, 1921. – 1 липня. – Ч.10 (без посторінкової пагінації – авт.).

сказане по-московські, є дар Московщині й обкрадання Українських скарбів»²⁴⁰.

До «мовної» ситуація в таборі була привернена увага й «органу гумору і сатири» часопису «Будяк» (відповідальний редактор – О.П.Білозерський). З нагоди виходу його третього числа «Промінь» опублікував коротку замітку, яка повною мірою характеризувала спрямованість цього сатиричного видання: «орган [Будяк] – суто таборовий, який своєю метою поставив боротися з сумними явищами нашого військового життя. Попадає від «Будяка» й постачателям, що набили скарбовими грішми свої кишені, [і] тепер, як то кажуть, «і в ус не дують», і «господам офіцерам», що вперто говорять «на общѣпонятной», і офіцерським жонам, які нахабно не вдячні за те, що ідять хліб за кошт українського народу, мову його зневажають, і ще багато декому попадає від «Будяка»»²⁴¹.

Отже, завдяки діяльності гуртків «захисту рідної мови» та таборовим часописам «Наша Зоря», «Промінь» та «Будяк», і за сприяння командування групи інтернованих Військ УНР – у таборі Ланцут була ініційована потужна агітаційно-пропагандистська кампанія на захист українського слова та розширення сфери її вжитку. Своїм вістрям вона була спрямована проти тієї частини українського старшинства, яке воліло не торкатись політичних питань або взагалі трималось несумісних з ідеєю української державності поглядів.

Намагаючись привернути увагу таборового загалу до проблеми паралелізму у вживанні старшинами української та російської мов, та переконати їх у ненормальності такого стану речей, часописи інколи вдавались до контраверсійної риторики, сподіваюсь в такий спосіб розбурхати одних та збурити інших таборян. Гостро тавруючи поблажливість частини старшинства до поширеної у таборі практики використання російської мови навіть під час служби, таборові видання пропонували радикальні сценарії її цілковитого витіснення з ужитку, епатуючи цим тих, хто хоч

²⁴⁰ Промінь. – Ланцут, 1921. – 1 липня. – Ч.10 (без посторінкової пагінації – авт.).

²⁴¹ Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.42.

і мав проукраїнські переконання, але в силу різних обставин ще не засвоїв її на достатньому рівні.

В силу такої спрямованості своїх матеріалів таборова преса Ланцуту стала однією з найпомітніших домінант культурно-національного життя таборян, навколо якої гуртувалась та частина старшинства, яка вже мала вироблений національно-державницький світогляд. Завдяки їх зусиллям життя таборян набувало виразних національних барв, а українська мова у службовому користуванні поступово витісняла російську, чого щоправда не можна сказати про родинно-сімейне спілкування.

Таборова преса в Ланцуті була водночас і живильною водою – для українських патріотів, відданих ідеї визволення України, і «холодним душем» – для тієї частини таборян, які все ще не позбулись своїх старих ментальних звичок та не бажали робити над собою зусиль аби хоча би мінімально наблизитись до української мови та культури. Матеріали таборових часописів могли гаряче підтримуватись або цілковито не сприйматись різними групами інтернованих вояків-українців у Ланцуті, але в кожному випадку вони відігравали роль «лакмусового папірця», який унаочнював дійсне ставлення таборян до України та національних визвольних гасел українського народу.

6.

Таборове повсякдення навесні-влітку 1921 р.

Зрештою, таке загострення стосунків між штабом групи інтернованих Військ УНР в Ланцуті з одного боку, та комендатурою табору з іншого – напевно що привернуло увагу військового міністерства Польщі. Очевидно, що свою роль у залагодженні цього конфлікту відіграла УВЛК і її голова генерал В.Зелінський, а також і С.Петлюра. Після отриманих комендантом табору вказівок з Варшави до Ланцуту прибув інспектор піхоти армії УНР генерал-хорунжий В.Петрів. Після зустрічі з ним польський комендант нарешті зайняв більш-менш конструктивну позицію, і своїм черговим наказом від 9 березня 1921 р. затвердив на посаді начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті генерал-хорунжого Н.Никонова та погодився надалі вирішувати всі питання у порозумінні з її штабом²⁴².

Таким чином, справа дійшла до відносної стабілізації стосунків, і вже за два дні потому (11 березня 1921 р.) Н.Никонів прибув до табору та приступив до виконання своїх обов'язків. У своєму докладі військовому міністру УНР він повідомляв про цілковиту бездіяльність штабу групи внаслідок старіших непорозумінь між українським командуванням та польською комендатурою, що у свою

²⁴² ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.4а, арк.21.

чергу «не дало змоги закласти в таборі Ланцут організації, поліпшити гігієнічно-санітарні умови та піднести моральний стан оборонців Армії на відповідну висоту», загальна кількість яких на цей час у таборі становила 3249 старшин та козаків²⁴³.

Ситуація в таборі дійсно вимагала втручання штабу групи, бо в Ланцуті – станом на березень 1921 р. – перебувало 9 окремих частин армії УНР (5-та Херсонська стрілецька і Кулеметна дивізії, Окремий корпус кордонної охорони, КПЮШ, 1-ша і 2-га запасові бригади, Збірна станція, Штаб тилу, учбовий курінь польової жандармерії), командири і начальники яких через бездіяльність штабу групи часом виявились не на висоті тих завдань, які стояли перед ними та підпорядкованими їм підрозділами.

Хоча всі вони мали право на безпосереднє звернення до центральних військових інституцій УНР в Тарнові, Ченстохові, Петрокові та Варшаві, – та досить активно цим користувались, відряджаючи туди кур'єрів, які отримували подорожні документи на безкоштовний проїзд польською залізницею. Додатково – військовий міністр уряду УНР своїм розпорядженням від 5 лютого 1921 р. зобов'язав до щотижневого відрядження кур'єра до Варшави задля інформування про становище інтернованих у таборах. Окремо від цього – в екстрених випадках до Варшави (Тарнова) могли бути відправлені ще 2-3 кур'єри на місяць, а військове міністерство УНР могло викликати до себе когось із старшин табору іменним розпорядженням.

Очевидно, що така кількість посланців була зavelикою для польської скарбниці, тому комендатура табору запровадила обмеження на виїзд кур'єрів (5 поїздок на місяць від штабу групи). Н.Никонів вважав таку кількість замалою, і наполягав на її збільшенні хоча би втричі, причому відмова коменданта змусила би його «гадати відносно продовження своїх обов'язків Начальника Групи Табору»²⁴⁴. Але комендант табору не зважав на такі заяви, і залишив свою «кур'єрську» квоту на місяць незмінною²⁴⁵.

-----
²⁴³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.85.

²⁴⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.243-244.

²⁴⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.269.

Найбільшою проблемою, яка стояла перед начальником групи інтернованих, була перенаселеність табору – вояки мешкали настільки скупчено, що це унеможливило проведення систематичної культурно-освітньої та організаційної роботи в бараках, а вільних приміщень, де би могли розвинути свою діяльність гуртки, освітні курси, майстерні у таборі не було зовсім. Окремого приміщення не знайшлося навіть для Гонорової ради, що не давало можливості «своєчасно направити представлення про підвищення старшин», що у свою чергу негативно позначалось на їх настроях. Крім того, така надмірна скупченість некорисно впливала й на санітарні умови в таборі, значно збільшуючи вірогідність розповсюдження епідемічних хвороб, зупинити які потім було би досить складно²⁴⁶.

У своєму наказі № 56 від 14 березня 1921 р. начальник групи інтернованих генерал Н.Никонів був змушений констатувати, що «район табору страшенно занечищений. Бруд і сміття не скидається у належні місця. В отхожих місцях і навколо них нагаджено». Він апелював до сумління таборян, які мали усвідомити, що в їх «власних інтересах лежить те, щоби табор знаходився у відповідному становищі, бо з початком весни така антисанітарія послужить тільки причиною пошестей, які впадуть на нас же самих. З приводу того всі начальники частин повинні як в силу службового, так і морального долгу прикласти старання аби допомогти в справі приведення табору в належний санітарний стан»²⁴⁷.

Таборяни продовжували потерпати й від неякісного харчування, і зокрема від обмежень у видачі хліба. Остання обставина змушувала декого з таборян до різних «комбінацій» з метою його поліпшення. Так, зокрема, 14 березня 1921 р. 100 старшин табору віддали поручникові Водолащенкові свої пайки цукру (назбиравши загалом 8 кг цукру) для його продажу (обміну) на хліб, для чого останній вирушив на місцевий ринок. Але там він був заарештований польською поліцією та відправлений до табору, а цукор –

²⁴⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.85-85зв.

²⁴⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.55зв.

конфіскований та переданий до інтендатури²⁴⁸. Власне, цей епізод додатково засвідчує гостроту цієї проблеми для інтернованих, які отримували хліб у недостатній кількості та часом досить низької якості.

Щоправда, деякою мірою продовольчу ситуацію в таборі поліпшила гуманітарна допомога, яка надійшла від варшавської філії Українського Червоного Хреста (УЧХ). 16 березня 1921 р. її управа повідомила про відправку зі свого складу в Александрові Куявському до Ланцуту 210 кг мила, 1000 кг рису, 1192 банок консервів, 87000 шт. цигарок (підрахунки – *авт.*)²⁴⁹, які мали бути поділені пропорційно кількості вояцтва між усіма підрозділами інтернованих Військ УНР у таборі. Крім того, для підтримки інтернованого вояцтва у Польщі гуртком УЧХ Республіканської капели О.Кошиця була проведена грошова збірка, з сум якої до Ланцуту було передано 200 франків (11800 м.п.) на «культурно-освітні цілі»²⁵⁰.

Але ця допомога теж була одноразовою, дозволивши лише на певний час покращити харчування інтернованих. В цій ситуації єдиним можливим виходом генерал Н.Никонів уважав вивезення з Ланцуту однієї (чи кількох) частин армії УНР, що дозволило би розвантажити табір та запобігти деморалізації вояцтва²⁵¹. Але реалізація цього завдання вимагала тривалої підготовчої роботи, і насамперед – згоди на то польського командування.

Життя інтернованим у таборі «отруювало» упереджене та неприхильне ставлення до них з боку не тільки коменданта, але й частини польських солдат з вартової команди табору, які певно що намагались наслідувати свого коменданта. Одним з таких випадків трапився 15 березня 1921 р. в таборовій лазні, коли польські солдат і підофіцер звертались до старшин-українців на «ти»; також вони намагались стягнути одну марку з кожного, хто в ній у цей

²⁴⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.59, 60-61зв.

²⁴⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.185.

²⁵⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.185зв.

²⁵¹ Слід відзначити, що командування Військ УНР зважило на цю пропозицію та передислокувало Кам'янецьку пішу юнацьку школу до табору Вадовиці – авт.

час перебував, а відмова вояцтва від цього спричинила словесні образи на адресу українців²⁵².

Іншого разу – під час миття таборян провадилась дезінфекція їх речей, а крім того всі інтерновані мали бути коротко острижені. Виконання цього наказу контролювалось польським капралом, який не зважав на особливі випадки, коли сотник Юрій Вереміюк відмовився від стрижки у зв'язку з тим, що мав поранення голови, шрами від якого прикривалось довшим волоссям. Між тим капрал наполягав на стрижці та брудно при цьому висловлювався на адресу сотника, не слухаючи його пояснень про те, що таборовий польський лікар (підпоручик Гросфальд) дозволив Ю.Вереміюку мати таку довжину волосся²⁵³.

Проте у внутрішньотаборову житті відбувались й позитивні зміни – зокрема, було досягнуто компромісне рішення у питанні виконання внутрішньої служби на території табору – таборян не залучали до охорони зовнішнього дротяного контуру, але вартові команди з числа інтернованих козаків на чолі з підстаршинами (17 осіб) використовувались з кінця березня для виконання вартових функцій в самому таборі (сім вояків вартували таборову гауптвахту, а решта патрулювала територію табору)²⁵⁴. До складу добового наряду входили «вартовий по групі» (черговий) з числа булавних старшин та його помічник, «вартовий по кухням» з числа молодшої старшини, а також «постерунок» на дорогах від табору до міста (8 козаків на чолі з підстаршиною)²⁵⁵.

Загалом кількість добового наряду від інтернованих становила 28 вояків, рішення про призначення яких приймалось українським комендантом табору – полковником Мишаковим. Згода польського коменданта на встановлення такої посади та її заміщення старшиною-українцем також стала компромісом між польською комендатурою та командуванням групи Військ УНР у Ланцуті.

²⁵² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.137-137зв.

²⁵³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.123, 124-124зв.

²⁵⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.29.

²⁵⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.86.

Також комендантом було лібералізований порядок переходу вояків з одного блоку до іншого – від ранку до вечора без жодних обмежень, пізніше – за постійними перепустками, яких видавалась у достатній кількості (60)²⁵⁶.

Разом з тим вистачало й проблем – вже 18 березня 1921 р. комендант табору заявив генералу Н. Никоніву (через перекладача) чергові претензії комендатури інтернованих, а також висловив деякі свої побажання стосовно окремих сторін таборового життя. Зокрема, він наголосив на небажаності співу пісень у строю у місті (як це мало місце 17 березня ц.р., під час проходу сотні юнаків Кам'янецької юнацької школи) – «бо це виглядало демонстративно», та недопущенні продажу скарбового майна (як польського, так і українського) таборянами. Він також наполягав на проведенні належного обліку прибулих до табору, а також й тих, хто його залишив²⁵⁷. Аби навести порядок у звітності комендант пропонував тимчасово заборонити вихід інтернованих поза табір та висловлював бажання призначити для проведення «евіденції» службовців з комендатури²⁵⁸.

Комендантом також було роз'яснено, що стройові вправи інтерновані можуть проводити тільки в межах табору; він повторно нагадав про неодмінне зняття таборянами всіх військових відзнак (кокард, позначень рангів на ковнірі, кушаків, шпор) у разі їх виходу поза межі табору. Але при цьому він вимагав аби всі інтерновані віддавали війську честь польським старшинам і «особливо Довудці табору, якого знають в лице і не хочуть узнавати в місті»²⁵⁹. Але заохотити таборян до цього начальник групи не мав жодної можливості – надто свіжі були в їх пам'яті ті прикраси на межі знуцання, до яких вдавався польський комендант у лютому 1921 р.

-----
²⁵⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.85зв.

²⁵⁷ Відсутність належної звітності була досить поширеним явищем у таборі – неповідомлення про санкціоноване чи несанкціоноване залишення табору різними категоріями інтернованих (відрадження, дезертирство, переведення, виїзд на роботи та ін.) дозволяло отримувати від польської служби постачання більшу ніж то було дійсно потрібно кількість пайків – авт.

²⁵⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.230.

²⁵⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.230-230зв.

Наслідком несприятливих умов перебування в таборі, наджиття окремих службовців комендатури та різних запроваджених нею обмежень навесні 1921 р. у таборі мало місце зростання кількості дезертирів. Тільки зі складу управління начальника тилу Дієвої армії з початку інтернування і до 28 березня 1921 р. дезертирувало 73 вояки, у т.ч. 10 старшин²⁶⁰, що зрештою пояснювалось тим, що тут перебували приряджені (до куреня польової варти) з різних частин. Наступного дня за підписом начальника штабу тилу Дієвої армії був представлений ще один список дезертирів, в якому фігурувало ще 14 осіб, у т.ч. один старшина²⁶¹.

Але з інших частин табору Ланцут за вказаний період кількість дезертирів за цей час була значно меншою, зокрема з 5-ої Херсонської дивізії дезертирувало п'ять вояків, з Кулеметної – один козак²⁶². Несанкціоноване залишення табору мало місце й в квітні, зокрема – 29 квітня так вчинили три старшини і три козаки зі складу тилу Дієвої Армії²⁶³. До залишення таборів вдавалась й частина галичан, які не бачили сенсу перебувати надалі у складі Армії УНР, а крім того – їх переїзд додому не являв собою великих труднощів, бо це не вимагало перетину кордонів²⁶⁴.

На тих дезертирів, хто потрапляв до рук польської поліції, чекало покарання – уміщення до карного табору Домб'є. Так, зокрема, сталось з сотниками Миколою Бойком і Іваном Моргуненком та хорунжими Миколою Васківим і Остапом Морозенком, які, не маючи відповідних документів, розраховували дістатись теренів ЧСР²⁶⁵. Аналогічно вчинила польська влада з поручником Павлом Мельником, хорунжими Юзефом Ільковим і Йосипом Маліновським (останній був покараний за невиконання наказів комендатури табору)²⁶⁶.

²⁶⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.28, арк.1-2зв.

²⁶¹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.28, арк.9.

²⁶² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.28, арк.7, 8.

²⁶³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.28, арк.22, 256-256зв.

²⁶⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.28, арк.343, 401, 431зв.

²⁶⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.269.

²⁶⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.290.

У своєму рапорті до військового міністра Уряду УНР (ч.1048 від 5 квітня 1921 р.) начальник групи Військ УНР в Ланцуті генерал Н.Никонів повідомляв про заходи, які були ним вжиті для запобігання дезертирству: «поширення читанки лекцій в частинах по цій справі»; щоденні вистави в таборовому театрі, активізація зусиль контррозвідки штабу тилу і жандармерії УНР з метою викриття підпільних організацій, маючих своїм завданням розклад інтернованих²⁶⁷. Але на перешкоді цьому стояла польська комендатура, яка максимально обмежувала кількість перепусток на вихід з табору, а відтак унеможлиблювала проведення ефективного спостереження та розслідування таких випадків.

У своєму черговому докладі (ч.1036 від 3 квітня 1921 р.) військового міністру УНР Н.Никонів повідомляв, що йому вдалось встановити нормальні ділові стосунки з «довудцем» табору «в інтересах поліпшення стану інтернованих[...] в матеріальнім та моральнім відношенні, не порушая авторитету українського старшинства та точок інструкції від 2 грудня Ч.15231». Це, зокрема, виявилось в «приведенні до порядку табору в гігієнічно-санітарному відношенню», оптимізації розселення вояцтва у бараках та їх перерозподілу між окремими частинами, переведенні одружених інтернованих (разом з їх родинами) з табору до «Подомініканського будинку» в Ланцуті з поліпшенням умов їх існування, збільшенні кількості перепусток, які видавались таборянам на вільний вихід з табору²⁶⁸.

Нормалізації стосунків з польською владою сприяло й те, що Н.Никонів збільшив обсяг повноважень українських «плац-ад'ютантів», однією з функцій яких стало запобігання антидисциплінарним вчинкам старшин поза межами табору (що раніше покладалось на польські патрулі з числа підофіцерів, а ця обставина у свою чергу «була дуже образ-

-----
²⁶⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.154.

²⁶⁸ Тільки з числа вояків 1-ої Кулеметної дивізії цією можливістю скористались близько 30 одружених старшин (очевидно, що вони крім усього іншого мали й відповідні кошти для оренди житла), які з початку інтернування мешкали разом з родинами «на приватних квартирах» (див.: ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.25, арк.1-2).

лива для честі старшинській»). Начальнику групи вдалось й поліпшити організацію харчування, що дало можливість кожному козакові та старшині повністю отримувати належний їм пайок; а також завершити облаштування приміщення таборового театру²⁶⁹.

Разом з тим, деякі прохання Н.Никоніва залишилися не почутими комендантом табору, а саме: збільшення кількості кур'єрів, які відряджались до уряду УНР в Тарнові (до 15 на місяць); про незаорювання вільних майданчиків у таборі, які були потрібні для проведення стройового навчання інтернованих; про подовження терміну освітлення бараків (з 21.00 до 23.00), про дозвіл старшинам вирушати у відрядження за власні кошти та ін.²⁷⁰

Зрештою, попри прогрес у стосунках, про що згадував Н.Никонів на початку свого доповіді, деякі свої звернення до коменданта він мусив робити в ультимативній формі, погрожуючи скласти з себе повноваження начальника групи військ у Ланцуті. За оцінкою Н.Никоніва, характер деяких службових розпоряджень коменданта табору тільки посилював недовіру до начальника групи із боку частини інтернованих, та породжував численні непорозуміння.

Справа в тім, що «довудца» табору міг учора видати одне розпорядження, а вже завтра – його відкликати; до того ж він продовжував вдаватись до різних – цілком зайвих – обмежень вояків-українців у їх таборовому повсякденні. Це могла бути чергова вимога до редактора таборового журналу «Наша Зоря» отримати спеціальний дозвіл на його тиражування, «стягнення старшин з приватних помешкань до загальних бараків [і] розміщення жінок і чоловіків суміж купою»²⁷¹, безпідставні арешти старшин та козаків, ігнорування (а фактично – потурання) фактів образливого ставлення польських солдатів до старшин-українців²⁷². За наполяганням коменданта навесні 1921 р. інтернованих

²⁶⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.226-226зв.

²⁷⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.226зв.

²⁷¹ Тут йшлося про одружених старшин зі складу КПЮШ, яким рішенням коменданта було заборонено проживати разом з родинами на приватних квартирах – авт.

²⁷² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.226зв.-227, 232, 233.

все більше залучали для виконання різних робіт в таборі та поза ним – причому в такому обсязі, що коменданти українських бараків та блоків («А» і «Б») були не в стані виконати всі заявки коменданта табору та заявляли про свою готовність піти із займаних посад²⁷³.

Прагнучи підтримати інтернованих у їх нелегкому житті 14 квітня 1921 р. до Ланцуту завітав голова директорії та головний отаман Військ УНР С.Петлюра. Таборяни завчасно підготувались до такої події – на вході до табору С.Петлюру зустрічала почесна варта, в після цього на його честь дислоковані у таборі частини (КПЮШ, 5-та Херсонська і 1-ша Кулеметна дивізії, запасові війська, штаб тилу, курені польової варти та жандармерії, ОККО) пройшли перед ним урочистим маршем. Після цього була проведена перевірка знань слухачів старшинських та підстаршинських вишколів²⁷⁴. Увечері цього ж дня у таборовому театрі відбувся концерт, перед початком якого С.Петлюра звернувся до присутніх з промовою, в якій дав оцінку тодішньому становищу інтернованих, закликавши їх «до єдності і віри в майбутнє»²⁷⁵.

Ще одним потужним позитивним імпульсом для інтернованих стали Великодні свята, належне святкування яких стало можливим завдяки матеріальній допомозі інтернованим від Українського Горожанського Комітету (УГоК) та повітового відділення товариства «Просвіта» в Луцьку. Згадані організації передали до табору однакові суми – 175 тис. м.п. з призначенням «На Червоне Яечко» (тобто для поліпшення харчування інтернованих у світкові дні). Ця допомога надійшла завдяки зверненню жіночої громади КПЮШ та її командування, і за розпорядженням начальника групи ці кошти були передані до таборового розпорядчого комітету для їх розподілу²⁷⁶.

Завдяки цим надходженням всі інтерновані (станом на 23 квітня 1921 р. у таборі Ланцут перебувало 792 старши-

²⁷³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.427, 428.

²⁷⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.116, 170.

²⁷⁵ Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Ч.9. – С.18.

²⁷⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.274, 289, 423.

ни, у т.ч. 6 генералів, 180 військових і 50 цивільних урядовців, 26 особи медичного і ветеринарного персоналу, 280 юнаків, 1513 козаків, 210 жінок і 58 дітей²⁷⁷) зуміли відчувати радість цього християнського свята. Але вже за короткий час таборяни знову опинились фактично сам-на-сам зі своїми проблемами – природно, що дехто з них намагався хоча би на короткий час відволіктись від обтяжливого таборової буденності.

Скориставшись теплою погодою окремі вояки часом вдавались до несанкціонованого залишення території табору, не сподіваючись на отримання перепусток. 21 травня польським інспекційним старшиною поручиком Гецом у місті після 21.00 були затримані 32 вояки (старшини та козаки), яких після цього відправили на гауптвахту. Цей випадок спонукав коменданта табору звернути увагу українського командування на те, що за його даними – «старшини і козаки без перепусток пізніше 9 години цілими кучами взявшись за руки, або в п'яному виді ходять по місту і не дають змоги пройти цивільним особам, крім того, на річці Віслоку засновали «Запорізьку Січ» з куренями – там живуть і по кілька днів не повертаються до табору» (з рапорту ч.237 від 22 травня 1921 р. українського коменданта табору полковника Мишакова начальнику групи)²⁷⁸.

При цьому дехто з таборян – у пошуках хоч би мізерних коштів для особистих потреб – вдавався до продажу казенних ковдр, інші – влаштували вилазки на найближчі поля в пошуках городини та усього, що надавалось для харчування. У зв'язку з цим до комендатури табору надходили численні скарги польських селян, і в тому випадку, коли когось з інтернованих вдавалось затримати – комендатура накладала грошові кари «за потрави та нищення полів», які мали сплачувати ті частини, до складу яких належали затримані²⁷⁹.

Мали місце й інші порушення порядку й дисципліни в таборі, зокрема – широке розповсюдження «азартної гри

---

²⁷⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.304.

²⁷⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.215.

²⁷⁹ Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.36.

в карти, образи один одного на словах і діяльністю (і діями – *авт.*) та лайка»²⁸⁰. Непоодинокими були й випадки бійок між старшинами, про що повідомлялось на сторінках таборового часопису «Промінь». Тільки у травні 1921 р. їх відбулось принаймні три, що свідчило про послаблення дисципліни та прогресуючу деморалізацію окремих представників старшинського корпусу армії УНР. Так, зокрема, причиною конфлікту між поручником Карташенком і хорунжим Кеніг-Кареловим стала «неумісна відвертість хор[унжого] Кеніга, якій зауважив, що ніяких українських властей нема і Українське начальство він признавати не буде», у відповідь на що його опонент – прагнучи довести злочинність його суджень – вдався до методів фізичного переконування хорунжого Кеніга у хибності його поглядів»²⁸¹.

В інших двох випадках мали місце особисті образи один одного та брак витримки: між поручником Лоханським і хорунжим Яремком «чорна кішка» пробігла через «обостроенню невихованість і пристрасть до нецензурних висловів, які в однаковій мірі обох образили. З огляду на те, що бились жандарми – розбороняти не було кому»²⁸². В ще одному конфліктному епізоді – між хорунжими Дерконосом і Сженевим – перший «докорив хор[унжому] Сженеві в тім, що той служив у чрезвычайці; у відповідь на що був докір хор[унжого] Сженева, що той (хор[унжий] Дерканіс) займається доставкою п[анам] старшинам женського полу. Бійка прийняла серйозну форму, пострадав чуб і обличчя»²⁸³. Всі ці випадки свідчили про дуже небезпечні процеси, що мали місце у середовищі старшинства, частина якого втрачала навіть залишки поваги до колег і до себе.

Не меншу загрозу для інтернованого вояцтва у травні 1921 р. являла й цілковита вичерпаність всіх грошових засобів, яка загострилась настільки, що начальник групи інтернованих Н.Никонів був змушений звернутись з ра-

-----
²⁸⁰ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.27.

²⁸¹ Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.35.

²⁸² Промінь. – Ланцут, 1921. – 13 травня. – Ч.1. – С.36.

²⁸³ Промінь. – Ланцут, 1921. – 16 травня. – Ч.2. – С.37.

портом до військового міністра УНР (ч.1795 від 29 травня 1921 р.), в якому він інформував останнього про відсутність «жодного канцелярійного приладдя» і коштів для його придбання, у зв'язку з чим попереджав про можливість припинення роботи штабу групи²⁸⁴. Але попри такі обіцянки – діяльність штабу групи тривала й надалі, так само як продовжувала виконуватись добова служба.

Очевидно зваживши на гострі зауваження польського коменданта про несанкціонований вихід таборян поза межі табору – у червні 1921 р. командування групи щоденно виділяло 30 осіб (старшин та козаків) для виконання нарядів для забезпечення зовнішньої варті навколо Ланцуту (блок «А»). Вся варта підлягала українському коменданту табору, який щоденно робив її розведення. Від інтернованих частин щоденно призначався один старшина для перевірки варті. Варта контролювала вхід і вихід з табору, який мали відбуватись лише за перепустками, з пред'явленням всіх легітимаций та персональних посвідчень. Такий самий порядок був запроваджений і для робітничих команд, які залишали територію табору²⁸⁵.

Дуже подразнюючою для таборян стала інформація про факт приховування комендатурою від інтернованих надходження для них гуманітарної допомоги від зарубіжних міжнародних організацій. 12 червня начальник групи Н.Никонів звернувся до військового міністра УНР з рапортом (ч.1963), в якому (на підставі отриманих ним приватним шляхом відомостей) повідомляв про те, що інтерновані вояки «мали одержати за час перебування в таборі подарунки від Львівського комітету YMCA». Але жодного повідомлення про це від комендатури штабу групи не надходило. Між тим з телеграми, яка була помилково надіслана на ім'я начальника групи, стало відомо, що ці подарунки мали бути вручені таборянам за посередництвом комендатури табору.

За деякий час нею дійсно була організована видача частині інтернованих «одягу, який був вже довгий час у

²⁸⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.523.

²⁸⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.597.

вжитку та по своїй міцності зовсім нездібний для носки». В речах, які вже були видані, фігурувала картка невідомої місці Гутчисон з побажаннями, з чого Н.Никонів робив припущення, що це гуманітарний вантаж з Великобританії чи США, який призначався для інтернованих, але для розподілу якого не було запрошено представників таборян. Н.Никонів вважав таку практику неприпустимою, та звертаючись до військового міністра просив його втручання з метою недопущення таких випадків у майбутньому²⁸⁶.

Непокоїло командування табору й та обставина, що польська влада відправляла до Ланцута різних випадкових осіб, які прибували із радянської України шляхом нелегального перетину кордону, а також галичан, які з різних причин підлягали тимчасовій ізоляції та знов таки опинялись у цьому таборі (хоч і в окремому баракі). З огляду на те, що дехто з цих ці осіб проводив «некорисну» для армії УНР агітацію, Н.Никонів своїм рапортом до военміна (ч.2128 від 29 червня 1921 р.) просив останнього вжити заходів для припинення такої практики, бо згадані особи заявляли про своє небажання служити в армії УНР²⁸⁷.

Величезна кількість проблем, які стояли перед командуванням групи, нагально змушували до пошуку компромісних рішень, що зрештою дозволяло запобігти більшості непорозумінь у стосунках між комендатурою і штабом інтернованих Військ УНР. Водночас, на думку Н.Никоніва, якщо би польська влада частіше йшла би на зустріч законним домаганням командування групи Військ УНР, це «дало би можливість поліпшити стан інтернованих у всіх відношеннях»²⁸⁸.

Слід відзначити, що в деяких питаннях (на які компетенція польської комендатури не поширювалась) командуванню групи належало би проявити принциповість, до чого воно не було готове. Як приклад доцільно навести один з наказів командування резервних та місцевих військ, яким Збірна станиця Військ УНР була реорганізована у

-----
²⁸⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.599-599зв.

²⁸⁷ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.603.

²⁸⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.227.

культурно-просвітній курінь з власним штабом та штатним розписом. Невідомий дописувач таборового часопису «Наша зоря» висловлював свої сумніви у доцільності такої реорганізації, і зокрема – звертав увагу на штучність новоствореної структури²⁸⁹. Її відірваність від життя, на його думку, проявлялась вже у наявності в складі цього куреня хору (національного і церковного), які творили дві окремі чоти, а їх начальник користувався правами командира сотні. Як йшлося у штатному розкладі цього хору, його завданням мало бути улаштування концертів та навчання «співам козаків та молодь з тих сіл, де розташовані резервові війська».

Погоджуючись з тим, що зміст наказів і статутів не підлягає обговоренню – а лише виконанню, невідомий дописувач таборового часопису разом з тим вважав, що було би «преступним подібну державну творчість і подібне будовання і реорганізацію армії», слушно вважаючи це «підривом авторитету начальства», бо ця обставина вже стала для одних «темою таборового гумору», а для інших – «гіркої правди». Нарешті, автор цієї статті, не вважав можливим «замовчувати продукцію творчости штампованих фаховців, які мають за собою 25-літній стаж російської служби», бо це би означало «зраду нації»²⁹⁰.

Між тим – проведення реорганізації частин та з'єднання інтернованих військ була цілком необхідним з огляду на поступове зменшення кількості їх особового складу. Усвідомлення такої необхідності спонукало командування армії УНР до розформування та злиття окремих підрозділів. Одним з таких кроків стало об'єднання 1-ої Кулеметної та 5-ої Херсонської стрілецької дивізій (із наданням новоствореному з'єднанню назви останньої) в складі двох стрілецьких бригад – 1-ої Подільської та 2-ої Херсонської (травень 1921 р.).

Командувачем новоствореної дивізії було призначено генерал-хорунжого О.Бурківського (до цього – начдив 1-ої

²⁸⁹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.625.

²⁹⁰ Надії і життя // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Ч.13 (липень). – С.17-18. (Весь особовий склад Збірної станиці у червні 1921 р. був приділений до 1 і 2 бригад Резервових військ армії УНР – авт.).

Кулеметної), його помічником – полковника А.Долуда (начдив 5-ої Херсонської), начальником штабу дивізії став підполковник В.Чабанівський (начальник штабу 5-ої дивізії). З самого початку процес злиття двох дивізій тривав досить непросто – особливо для «херсонців». Як йшлося у рапорті О.Бурківського військовому міністру УНР М.Безручку (початок червня 1921 р., без зазначення точної дати), дехто зі старшин вищих рангів з їх числа були призначені на нижчі посади, що викликало їх глухе ремствування, до того ж – у справі призначення – О.Бурківський покладався на рекомендації полковника А.Долуда, який рекомендував для призначення не завжди відповідних старшин, наслідком чого став поділ старшинства Херсонської бригади на два протилежні табори.

До числа проблем, які ускладнювали процес згуртування дивізії, О.Бурківський відніс поширення А.Долудом неправдивої інформації про майбутнє виокремлення Херсонської бригади та її поновне переформування у дивізію, що перешкоджало «спільній праці з'єднаної дивізії і унеможлилювало нормальні відносини між старшими Начальниками», а також протистояння між полковником А.Долудом і його колишнім начальником штабу (а тепер начальником штабу новоутвореного з'єднання) підполковником В.Чабанівським²⁹¹.

Активна підтримка А.Долудом колишнього командувача армії УНР М.Омеляновича-Павленка та надмірна його заавансованість у «політику» стали причиною його арешту польською військовою владою (27 травня ц.р.). Цей крок поляків викликав, за словами О.Бурківського, «партійне обурення старшин бувшої Херсонської дивізії», так само як і діяльність дивізійної та бригадної контррозвідок, коли справа ледь не дійшла до самосуду над її співробітниками. Зрештою, за короткий час А.Долуда було звільнено та переведено до Ланцуту, але разом з тим комендант табору заборонив йому проживати на приватному помешканні, а також зобов'язав полковника до триразового щоденного відвідування комендатури «для реєстрації».

-----
²⁹¹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.479, арк.87.

Генерал О.Бурківський відзначав, що наслідком діяльності А.Долуда стало витворення в дорученій йому дивізії «неможливої» ситуації, яка вимагала з його боку «самих рішучих заходів аби все це усунути». Зрозуміло, що на заваді цьому стояв А.Долуд, у зв'язку з чим О.Бурківський звертався до військового міністра з проханням про переведення згаданого старшин до іншої дивізії²⁹². У своїй резолюції на цей рапорт М.Безручко цілком погодився з цими пропозиціями, відзначивши, зокрема, потребу «перемішування» старшин дивізії зі складу обох бригад та відрядження А.Долуда до іншого табору, і навіть висловив думку про доцільність надання Херсонській та Подільській бригадам інших назв²⁹³.

Ще одним випробуванням для інтернованих у цей час стало оголошення (через комендатуру табору) умов для вступу до французьких колоніальних військ. У відповідь штаб групи видав наказ, яким забороняв воякам скористатись такою сумнівною можливістю, але дехто з інтернованих вважав інакше та зголосився до вступу²⁹⁴. Але реально скористатись таким запрошенням бажуючі так і не змогли, бо в Польщі були відсутні вербувальні пункти до французького Іноземного легіону (для цього треба було виїхати до Німеччини), що було доволі складно зробити таборянам – через відсутність коштів та потрібних для переїзду документів.

Начальник групи і український комендант табору (з 22 червня 1921 р. на цю посаду було призначено полковника М.Попсуй-Шапку²⁹⁵) намагались полегшити життя інтернованих у таборі шляхом заснування у таборі кількох кантин (магазинів), в яких за помірними цінами можна було придбати найпотрібніші речі²⁹⁶. Крім того, важливу роль в захисті економічних інтересів інтернованих відігравали таборові кооперативи, участь в яких не тільки дозволяла їм пайщикам отримати прибуток, але й виступити єдиним

²⁹² ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.479, арк.87зв.

²⁹³ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.479, арк.87.

²⁹⁴ Промінь. – Ланцут, 1921. – 26 червня. – Ч.9 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

²⁹⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.251.

²⁹⁶ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.24, арк.274.

«фронтом» проти таборових спекулянтів, які використовували будь-яку можливість для власного збагачення. Зокрема, таборовий кооператив «Запорожець» за квітень 1921 р. отримав 156.682 м.п. чистого прибутку, які були витрачені культурно-освітніх потреб його пайщиків²⁹⁷.

Навесні-влітку 1921 р. розвинулась й діяльність таборової філії Українського Червоного Хреста (УЧХ), яка провадила у таборі роботу культурно-гуманітарного змісту, також облаштувала амбулаторію. Завдяки отримуваній таборовою УЧХ гуманітарній допомозі діти були забезпечені одягом, інвалідам щотижнево видавали цигарки та «приварок до пайка»²⁹⁸.

На захисті інтересів останніх стояла й таборова спілка інвалідів, правління якої заохочувало своїх членів відвідувати курси польської мови, що у перспективі мало полегшити їх соціалізацію в Польщі. На потреби інвалідів, жінок та дітей таборян також спрямовувалась частина прибутків таборового та дивізійних кооперативів.

Але попри всі досягнення настроїв частини інтернованого вояцтва в таборі залишався пригнобленим, що пояснювалось відсутністю подальшої перспективи їх перебування в Польщі, а також діяльністю більшовицької агентури в таборі з числа самого вояцтва. Більше того, дехто з інтернованих старшин підтримував контакти з радянською дипломатичною місією у Варшаві, прокладаючи у такий спосіб собі дорогу для повернення додому. Так, зокрема, в листі начальника інформаційної секції УВЛК сотника Щербаківа (ч.16 від 24 червня 1921 р.) до начальника комісії згадувалось про перехоплення польською дефензивою листа за підписом «Ініціативна група інтернованих в таборі Ланцут», який був адресований більшовицьким дипломатам у Варшаві, й містив прохання «вивезти інтернованих з таборів і переправити на Україну», бо, як зазначали неназвані автори цього листа, «влада в Тарнові[...] обманом витягну-

-----
²⁹⁷ Мик. О. Л-ий. Військова кооперація та її завдання // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Ч.13 (липень). – С.1.

²⁹⁸ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.477, арк.27.

ла» їх до таборів. На думку сотника Щербакова, ініціаторів таких «груп» у таборах можна було би досить легко виявити за допомогою тих таборян, хто залишався вірним ідеям УНР, а ізоляція виявлених більшовицьких агентів була би, крім усього іншого, «дуже жадана для Поляків, що вони і просять перевести у життя»²⁹⁹.

Тривожним сигналом для командування інтернованих в Ланцуті стало й те, що в кінці червня радянські дипломати організували видачу цій категорії осіб паспортів для виїзду до УРСР, про що на початку липня 1921 р. начальник групи військ УНР в Ланцуті генерал Н.Никонів повідомляв військового міністра В.Сальського. У своїй відповіді від 10 липня ц.р. останній висловив своє нерозуміння тим, чому начальник групи не вжив негайних заходів щодо цих «поворотців», хоча Н.Никоніва до цього «зобов'язував закон».

На думку военміна, Н.Никонів не повинен був просити у міністра про притягнення їх до відповідальності, а мусив самостійно «призначити слідство, посадити під арешт, аби ізолювати злочинців і не дати їм втікати, зробити опшук (обшук – авт.), відібрати пашпорти, якими ці злочинці пишються і т.и.». Такий стан справ спонукав військового міністра зробити сумний висновок: «це є параліч влади», після чого він зажадав «виправлення помилки» шляхом застосування до них згаданих всіх можливих дисциплінарно-обмежувальних покарань³⁰⁰.

Але заради справедливості слід відзначити, що українське командування групи інтернованих було обмежене у своїх можливостях застосовувати дисциплінарні заходи щодо тих вояків, які бажали полишити табір та повернутися додому. Карний табір Домб'є, до якого мав спрямовуватись злочинний елемент зі складу армії УНР, міг прийняти лише поодиноких осіб – за умови відповідної санкції вищого військового командування (військового міністра УНР) та згоди польської влади. Відтак рішення про ізоляцію до цього табору виконувались інколи із значним запізненням.

---

²⁹⁹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.479, арк.284.

³⁰⁰ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.479, арк.298.

Крім того, слід враховувати й те, що польська влада всіляко намагалась мінімізувати видатки на інтернованих вояків-українців, у т.ч. шляхом зменшення їх кількості в таборах, відтак з плином часу пошук дезертирів та втікачів поліцією втрачав свою системність та ретельність. Ще одним «способом» зменшення числа інтернованих з боку польської влади став неформальний дозвіл на проведення у таборі запису бажаючих до складу Французького іноземного легіону³⁰¹.

Саме міркуваннями зменшити витрати на утримання й була обумовлена ліквідація табору Ланцут та перевезення інтернованих вояків-українців до Стшалкова. Рішення про це було прийнято на початку липня 1921 р., і вже 15 липня ц.р. (за іншими даними – 12 липня) до цього табору виїхав перший транспорт інтернованих (близько 1000 осіб) під командуванням полковників М.Бурдун-Рикова і М.Попсуй-Шапки. При цьому польські скарбові речі були повернені комендатурі, а майно таборових кооперативів та канцелярське приладдя, а також інші належні інтернованим речі – завантажені до вагонів та вивезені на нове місце перебування³⁰².

Отже, навесні 1921 р. обставини перебування інтернованих вояків-українців у Ланцуті дещо поліпшились, що було зумовлено відносним «потеплінням» у стосунках між штабом інтернованих Військ УНР та комендатурою табору. Зокрема, відбувалась деяка лібералізація режиму утримання вояків-українців, про що опосередковано свідчило суттєве збільшення числа тих таборян, які на короткий час самовільно залишали табір (без отримання потрібних для цього перепусток). Разом з тим слід відзначити, що спільними зусиллями штабу групи та комендатури вдалось зміцнити військові засади внутрішнього життя табору та підтримувати на належному рівні дисципліну серед вояцтва.

Командування групи інтернованих намагалось підтримати моральний дух вояцтва – шляхом урізноманітнення

-----
³⁰¹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.473, арк.23.

³⁰² ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.23, арк.31.

харчування (цьому сприяла весняна доба, та збільшення огородини), розподіленням серед таборян гуманітарної допомоги та активізацією культурно-освітнього життя воєнства (завдяки завершенню облаштування приміщення для таборового театру). Очевидно, що все це справляло позитивний вплив, проте умови існування в таборі залишались досить складними, що призводило до несанкціонованого відтоку (дезертирству) частини інтернованих з Ланцуту. Попри це частини і з'єднання, дислоковані у таборі, зберігали свою організацію та основний кадровий склад, являючи собою потенційну загрозу більшовицькому режиму в Україні.

Висновки

Протягом січня 1921 р. у таборі Ланцут був скупчений особовий склад кількох частин та з'єднань армії УНР, утворивши тут групу інтернованих військ на чолі з генерал-хорунжим О.Пилькевичем. З самого початку українське вояцтво опинилось у доволі складній ситуації, що була зумовлена часом недостатнім та подеколи неякісним харчуванням, незадовільними санітарними умовами, а також відверто неприхильним ставленням до українського вояцтва з боку польської влади. Додатково ускладнювало становище українського вояцтва та обставина, що табір був поділений на дві секції, причому для переходу з однієї в іншу вимагалась перепустка, яку не завжди можна було отримати в польській комендатурі навіть для таборових організаторів культурно-освітньої роботи.

Попри це заходами створеної у кінці січня 1921 р. культурно-освітньої комісії (в складі редакційної, музично-хорової, художньої, театральної та економічної секції) стало можливим зрушити культурно-освітню справу «з мертвої точки». Членами педагогічної секції для старшин та козаків було організовано проведення регулярних викладів з українознавства та започатковано роботу курсів з іноземних мов та з бухгалтерії та рахівництва. Редакційна секція продовжила видання літературно-військового журналу «Наша зоря» (видатки на його тиражування покривались з коштів командування групи інтернованих та міністерства преси і пропаганди УНР).

Музично-хорова секція опікувалась діяльністю хорових колективів (до їх складу входило близько 60 хористів), а також забезпечувала проведення концертів для загалу інтернованих. Успішно працювала театральна секція, активізувалась робота драмгуртків. Заходами економічної секції була відкрита таборова крамниця, прибуток від діяльності якої спрямовувався для забезпечення роботи всіх секцій. Завдяки прибутковій діяльності крамниці стало можливим облаштувати приміщення для бібліотеки та читального залу при ній, викладових кімнат, залу для служби Божої.

З приходом першого тепла інтерновані вояки-українці доклали всіх зусиль для активізації власного культурно-просвітнього життя, цьому сприяло й те, що побутові умови їх перебування у таборі почали поступово поліпшуватись. Велике значення мали й заходи командування групи з посилення дисципліни в лавах українського вояцтва, а також відносна лібералізація режиму їх утримання в таборі. Цей період був позначений активізацією мистецьких, громадських та освітніх організацій, діяльність яких дозволила об'єднати таборян навколо ідеї продовження боротьби за відновлення УНР.

Яскравою сторінкою таборового життя стала діяльність заснованого в Ланцуті Українського народного університету, діяльність якого наповнила конструктивним змістом таборове повсякдення значного числа інтернованих, насамперед з числа старшин. Важливим було й те, що студії в таборових школах, відвідування різноманітних освітніх курсів дозволяли всім бажаючим поповнити запас своїх знань, що було надзвичайно важливим в умовах еміграції.

Одночасно тривала напружена робота з ліквідації неграмотності серед козацтва в таборі, що стало можливим завдяки створенню початкових шкіл та притягненню до викладання старшин, які мали вчительський фах та бажання з працювати. Вже в короткому часі учні таборових шкіл грамоти отримали перші елементарні знання рахунку, навчилися читати і писати. Це відкривало для них можливість для продовження освіти та опанування однією чи кількома цивільними спеціальностями.

Командування подбало і про запровадження військово-фахового навчання, сподіваючись у такий спосіб підтримати готовність вояцтва до збройної боротьби за відновлення УНР.

Щоправда, в силу різних несприятливих обставин такі курси працювали спорадично і лише малою мірою виконували своє призначення. Причиною цього була відсутність достатньої кількості лекторських сил власне з військових дисциплін.

Культурно-мистецькі осередки, які діяли в таборі, успішно надзвичайно важливу місію скріплення національної свідомості вояцтва та зміцнення їх морального духу, що значною мірою дозволило запобігти розкладовим у середовищі інтернованих. Особливо активно працював у Ланцуті таборовий театр ім. Тараса Шевченка, який було облаштовано в одному з бараків зусиллями самих інтернованих. На його сцені щотижнево відбувались вистави п'єс українських драматургів, які готувались силами членів кількох аматорських драматичних гуртків

Попри всі складнощі та негаразди таборового повсякдення в Ланцуті виходили друком три часописи, у т.ч. й «живий» тижневик «Промінь», матеріали якого прочитувалась в голос артистами таборових труп на сцені театру. Це видання зуміло привернути до себе загальну увагу таборян, уміщуючи на своїх шпальтах розмаїту інформацію про події таборового життя. Особливу увагу редколегія цього часопису приділяла проблемам функціонування української мови в таборі, гостро тавруючи тих старшин-українців, які вважали за можливе використовувати російську мову на службі.

Ще одною важливою складовою життя таборян було їх залучення до громадського життя через різні громадські та харитативні організації та гуртки. В центрі їх уваги було надання допомоги дітям і жінкам, а також інвалідам, які найбільше потерпали від скрутних умов таорової ізоляції. Інтерновані з вдячністю приймали гуманітарну допомогу, яка надходила від українських та міжнародних благодійних організацій. Особливо значний внесок у допомогову акцію в таборі було здійснено американською харитативною організацією YMCA, завдяки якій стала можливою безперервна робота майже всіх таборових освітніх, культурно-мистецьких та спортивних гуртків і товариств.

Зміст

Вступ.....	4
Від табору полонених та інтернованих до Української збірної станиці армії УНР (1919-1920 рр.)	8
Умови перебування інтернованого українського вояцтва (зима 1921 р.)	19
Дозвілля таборян (культурно-мистецькі осередки та спортивні гуртки)	48
Загальна та спеціальна освіта вояцтва	65
Мовно-охоронна та агітаційно-пропагандистська місія української таборової періодики в Ланцуті	75
Таборове повсякдення навесні-влітку 1921 р.	91
Висновки	112

Ігор Срібняк ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПОЛОНУ: УКРАЇНСЬКИЙ ЛАНЦУТ

У книзі здійснено аналіз умов перебування та основних проявів культурно-освітньої діяльності інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут (Польща) у 1920-1921 рр. Впродовж цього часу табір кількаразове змінював свій статус: від табору полонених – до Української збірної станиці, та знову табору для інтернованих. Таборове повсякдення вояків-українців завжди було сповнено побутових труднощів, але завдяки діяльності культурно-мистецьких організацій (театр, хор, оркестр) життя інтернованих було сповнене надією на краще. Крім того, навчання в таборових школах, відвідування різноманітних освітніх курсів дозволяли всім бажаючим поповнити запас своїх знань, що було надзвичайно важливим в умовах таборової ізоляції. Слід особливо відзначити те, що таборова преса досить успішно виконала надзвичайно важливу місію скріплення національної свідомості вояцтва та зміцнення їх морального духу, що значною мірою дозволило запобігти деструктивним процесам у середовищі інтернованих. Переважна більшість інтернованих була готова й надалі витримувати невгоди таборового існування, щиро вірячи в ідеали Української Народної Республіки та неминучість повалення радянської влади в Україні.

Ключові слова: інтерновані, табір, старшина, вояки, армія УНР, Ланцут, Польща.

Wydawnictwo
«Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka»
(vsesvit963@gmail.com)
prowadzi sprzedaż wysyłkową

W serii
Encyklopedia jeniectwa
ukazały się:

Ihor Sribniak, *Internowani żołnierze Armii URL
w Wadowicach (pierwsza połowa 1921 r.):
szczegóły pobytu
i relacje z polskim dowództwem obozu (w świetle
źródeł ukraińskich)*

Ihor Sribniak, *Ukraińska Tuchola* (2017)

Ihor Sribniak, *Ukraińskie Strzałkowo* (2018)

Ihor Sribniak, *Ukraiński Aleksandrów* (2018)

© Copyright by
Międzynarodowy konsorcjum
naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra

ISBN 978-83-60456-47-7

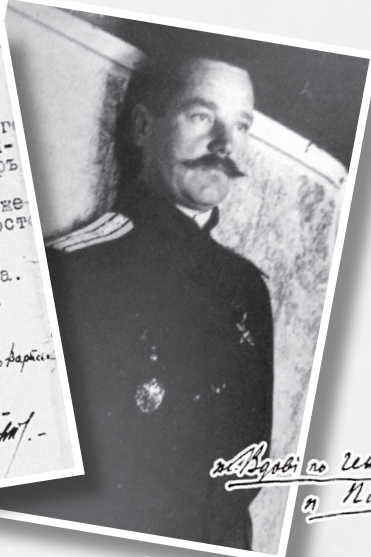
УДОСТОВЕРЕНИЕ №. 1261/17

Предъявитель сего есть действительно Командир 1-го воздухоплавательного дивизиона Полковник Александр Меркурьевич ПИЛЬКЕВИЧ. Что подписью с приложением казенной печати удостоверяю.

" 20 " Февраля 1917 года.
Действующая армия.

Инспектор артиллерии 1-й армии, генерал-лейтенант *Варвара*

табь-офицер для поручения, полковник *Пилькевич*

*Вдова по Генерал. Курнатову
Пилькевич*

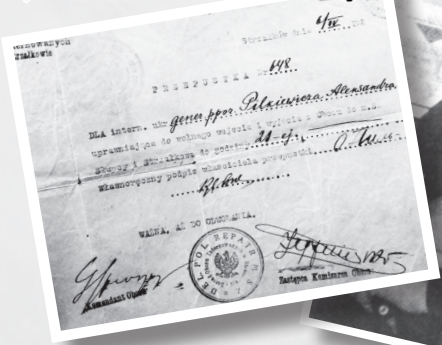
Шановна пані,

Висловитого між щирої співчуття з приводу смерті такої несподіваної та невіджданованої, ватного головика Генерал. Курнатов О. П. Пилькевича. Ваше горе жалюче. Та я певен, що його подіблеткохотел, хто був небіжчика, як глибокого патріотично-громадянина і вірного сина Рідної України. Те довіряв, яке заступив собі небіжчик за свого працьку для добра України, викликав глибокий біль з приводу смерті його. Хай Бог це облегчить тужи Ваше переживанне горе і даєть Вам сили моральні працювати для добра своєї справи, для якої жив і працював Ваш покійний головик. Вічна пам'ять йому і глибоке мое співчуття його верній дружині.

З щирою повагою *Павел*

14/х. 1922 р.б.

Павел

Międzynarodowe konsorcjum
Naukowo-Edukacyjne im. Luciena Febvra
wydając tę książkę kontynuuje projekt wydawniczy

«ENCYKLOPEDIA JENIECTWA»

Celem projektu jest rekonstrukcja warunków bytowych,
morale i stanu psychicznego, życia codziennego,
działalności kulturalnej i edukacyjnej oraz politycznej wśród
internowanych żołnierzy ukraińskich w Polsce (1921–1924)

